

การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

AN ANALYTICAL STUDY OF THE GRATITUDE TOWARDS
ENVIRONMENT IN THERAVADA BUDDHISM

พระสุทัศน์ กตสารโ (ประทุมแก้ว)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัตินิติ

รายวิชา สัมมนาพระไตรปิฎก

ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๖

การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระสุทัศน์ กตสารโ (ประทุมแก้ว)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัตินิติ

รายวิชา สัมมนาพระไตรปิฎก

ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๖

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**AN ANALYTICAL STUDY OF THE GRATITUDE TOWARDS
ENVIRONMENT IN THERAVADA BUDDHISM**

Phra Suthat Katasaro (Pratoomgaew)

**A Thematic Paper Concerning the Qualifying Examination in the
Specified in Seminar on the Tipitaka Submitted in Partial
Fulfillment of The Requirement for the Award
of the Degree of Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2013**

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” เป็น ส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติ รายวิชา “สัมมนาพระไตรปิฎก” ตามหลักสูตรปริญญาพุทธ ศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระสุธีธรรมมานูวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนุตเสโน, ดร.)

..... กรรมการ

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

..... กรรมการ

(ดร. แสง นิลนามะ)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.

ชื่อผู้วิจัย

.....

(พระสุทัศน์ กตสาโร/ประทุมแก้ว)

ชื่อสารนิพนธ์	: การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท
ชื่อผู้วิจัย	: พระสุทัศน์ กตสาโร (ประทุมแก้ว)
ปริญญา	: พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์	: พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร., ป.ธ.๗, พธ.บ. (ภาษาอังกฤษ), ศศ.ม. (พุทธศาสนศึกษา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
วันเสร็จสมบูรณ์	: ๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๖

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาความกตัญญูในพุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่มีต่อสังคมในปัจจุบัน และ ๓) เพื่อวิเคราะห์ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท วิธีการศึกษาในครั้งนี้ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาเชิงเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก เอกสาร ตำรา และหนังสือที่รวบรวมคำสอนทางพระพุทธศาสนา และงานเขียนต่าง ๆ มาวิเคราะห์เพื่อให้ได้เนื้อหาสอดคล้องตามลำดับของงานวิจัย

ผลจากการวิจัยพบว่า

คำว่า กตัญญู คือ ความรู้และการยอมรับในบุญคุณของบุคคลที่กระทำแล้วทั้งแก่ตนเองและแก่ส่วนรวม ตลอดถึงสถาบัน สัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม และพยายามกระทำตอบด้วยการทดแทนพระคุณ ช่วยเหลืออุปการะ ยกย่อง บำรุง รักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสงบสุขของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ หมายถึง ทรัพย์สินอันเกิดขึ้นเองหรือมีอยู่ตามธรรมชาติ คำว่า ธรรมชาติ หมายถึง สิ่งที่เกิดมีและเป็นอยู่ตามธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ หรือสภาพภูมิประเทศ ส่วนคำว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่างๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมที่อยู่รอบๆ มนุษย์ ทั้งที่ดีและไม่ดี

จะเห็นได้ว่า ความกตัญญูเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ คือ มนุษย์ต้องเห็นคุณค่าของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมซึ่งเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม มนุษย์จะต้องช่วยกันรักษาดูแล และปลูกทดแทนให้ธรรมชาตินั้นกลับมาสู่สภาพดั้งเดิม

Thematic Paper Title : **An Analytical study of the Gratitude towards environment in Theravada Buddhism**

Researcher : **Phra Suthat Katararo (Pratoomgaew)**

Degree : **Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)**

Thematic Paper Supervisor : **Pharmaha Somboon Vuddhikaro, Dr., Pali VII, B.A. (English Program), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)**

Date of Completion : **15 August, 2013**

ABSTRACT

The purpose of this thesis were : 1) A Study of the Gratitude in Theravada Buddhism. 2) A Study of the Conservation of Environment toward Present in Societies. And 3) An Analytical Study of the Gratitude for the Conservation of Environment in Theravada Buddhism. The researcher conducted a qualitative study based the contents on the Theavada Tiptaka, Commentaies, Sub-Commentaries, and relevant documents. Then, the researcher analyzed and concluded in order to gather and obtain the outcomes.

Form the research, it is found as follows :

Gratitude means knowing and acknowledging certain acts that a person has done to other person, to public as well as to institution, animals and surrounded nature and such acts include those of direct and indirect nature. In addition, it includes the attempt to do something in return to pay back, support, give praise, maintain in good condition for the benefits of the social happiness and natural and environmental balance.

The gratitude towards the conservation of nature and environment refers to the wealth naturally or already occurred. Nature means things that are happened and being as the normal way of particular things according to the locations. While environment defines as things both natural and social surround human beings both good and bad. According to the basis of natural resources.

It can be seen that gratitude towards the conservation of nature and environment is that human beings need to realize the value of nature and environment. Since that these are the sources which provide benefits and advantages both directly and indirectly.

กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” นี้ สำเร็จลงได้ด้วยดีเพราะได้รับความเมตตากรุณาอนุเคราะห์สงเคราะห์จากพระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษา ที่กรุณาให้คำแนะนำ และให้กำลังใจด้วยดีตลอดมา ผู้วิจัยจึงกราบนมัสการขอบพระคุณ มา ณ โอกาสนี้

ขออนุโมทนาขอบคุณพระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนุตเสน, ดร. ประธานกรรมการ และ ดร. แสง นิลنامه กรรมการ ผู้ควบคุมสารนิพนธ์ ผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนความรู้ด้านต่างๆ ทั้งภาษาบาลี ระเบียบวิธีวิจัย ฯลฯ และเป็นแรงบันดาลใจอันมีค่ายิ่งต่อการศึกษาของผู้วิจัยตลอดมา

ขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัย วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร ที่ให้ความสะดวกเกี่ยวกับหนังสือเพื่อการวิจัยในการสืบค้นเอกสาร ข้อมูลต่าง ๆ

คุณความดีและบุญกุศลอันเกิดจากความสำเร็จขอสารนิพนธ์นี้ ขอถวายเป็นพระราชกุศลแก่ทุกๆ พระองค์ ด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นอย่างหาที่สุคติได้ ขออุทิศส่วนกุศลแด่บูรพาจารย์และบูรพการี ขอคุณความดีเหล่านี้สักการบูชาพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ คุณมารดาบิดา บูชาพระคุณ ครูอาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้ ขอแผ่คุณความดีแก่ผู้มีอุปการะคุณ และเพื่อนร่วมงานทุก ๆ ท่าน

พระสุทัศน์ กตสารโร/ประทุมแก้ว

๑๕ / สิงหาคม/๒๕๕๖

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

ก. คำย่อพระไตรปิฎก

อักษรย่อในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕ อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฎีกา ปกรณ์วิเสส อรรถกถาปกรณ์วิเสส ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย) =	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.มหา. (บาลี) =	วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม. (ไทย) =	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย) =	วินัยปิฎก	จุฬาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ป.า. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.ุ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
สั.นิ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิตานวารค	(ภาษาไทย)
สั.ข. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารค	(ภาษาไทย)
สั.ส. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวารค	(ภาษาไทย)
สั.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สพ.า. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวารค	(ภาษาไทย)
อ.จ.ติ.ก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ต.ก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.อ.ก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อัฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ป.ก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)

อ.ท. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
ข.ข. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ข.ชา. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ข.ธ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ข.อิตติ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิตติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ข.สุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุดตันตปิฎก	(ภาษาไทย)
ข.เถร. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ข.เปต. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)
ข.อป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.กถา. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)
อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์อรรถกถา	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ข.ข.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ปรมตฺถโชติกา ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
อ.จตุกก.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	มโนรตฺตปุณฺณิ จตุกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (บาลี)	=	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี มุลปิณณาสกัอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ข. การใช้หมายเลขย่อ

การใช้สัญลักษณ์ย่อในพระไตรปิฎก จะแจ้ง เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อตามลำดับ เช่น ที. สี.(บาลี) ๕/๓/๓๖ หมายถึง สุดตันตปิฎก ที่มณีนิคาย สีสันขรรคค พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ ๕ ชื่อที่ ๓ หน้า ๓๖, ที.ส.(ไทย) ๕/๓/๕๐ หมายถึง สุดตันตปิฎก ที่มณีนิคาย สีสันขรรค พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่มที่ ๕ ชื่อที่ ๓ หน้า ๕๐

การใช้สัญลักษณ์ย่อในบรรณานุกรม จะแจ้ง เล่ม/(ชื่อ)/หน้า หลังคำย่อตามลำดับ เช่น ที.
ม.อ.(บาลี) ๒/๑๓๒/๒๐๐ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงฺคฺลวิลาสินี มหาวคฺคอกฺกุฏกถา ฉบับบรรณานุกรม
ภาษาบาลี มหาจุฬาลงกรณ ก่อตั้งที่ ๒ ชื่อ ๑๓๒ หน้า ๒๐๐

การใช้สัญลักษณ์ย่อในปกรณ์วิเสส จะแจ้ง เล่ม/(ชื่อ)/หน้า หลังคำย่อ เช่น วิสุทฺธิ.
(บาลี) ๓/๓ หมายถึง ปกรณ์วิเสสวิสุทฺธิมรรค ภาษาบาลี เล่มที่ ๓ หน้า ๓

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๕ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ ความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท	
๒.๑ นิยามและความหมายของคำว่า “กตัญญู”	๑๓
๒.๒ ประเภทของความกตัญญู	๑๕
๒.๒.๑ ความกตัญญูต่อบุคคล	๑๖
๒.๒.๒ ความกตัญญูต่อสิ่งที่มีบุญคุณ	๒๐
๒.๒.๓ ตัวอย่างของบุคคลผู้มีความกตัญญู	๒๔
๒.๓ ลักษณะของความกตัญญู	๒๘
๒.๔ ความสำคัญของความกตัญญู	๓๒
๒.๔.๑ ความกตัญญูกตเวทีเป็นพื้นฐานของคนดี	๓๒
๒.๔.๒ ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี	๓๔
๒.๔.๓ กตัญญูกตเวทีอันบุคคลหาได้ยาก	๓๕

๒.๔.๔ ความกตัญญูทเวที่ก่อให้เกิดมงคลแก่ชีวิต	๔๐
๒.๕ ประโยชน์ของความกตัญญู	๔๓
๒.๕.๑ ประโยชน์ที่มีต่อตนเอง	๔๓
๒.๕.๒ ประโยชน์ของความกตัญญูที่มีต่อสังคม	๔๘
บทที่ ๓ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่มีต่อสังคมในปัจจุบัน	
๓.๑ นิยามและความหมายของสิ่งแวดล้อม	๕๒
๓.๒ ประเภทของสิ่งแวดล้อม	๕๖
๓.๓ ความสำคัญของสิ่งแวดล้อม	๕๕
๓.๔ ประโยชน์ของสิ่งแวดล้อม	๖๓
๓.๔.๑ ประโยชน์ทางตรง	๖๔
๓.๔.๒ ประโยชน์ทางอ้อม	๖๔
๓.๕ สิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา	๖๖
บทที่ ๔ วิเคราะห์ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท	
๔.๑ พุทธจริยศาสตร์ที่เอื้อต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	๗๑
๔.๒ ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก	๗๖
๔.๒.๑ พระวินัยเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ	๗๗
๔.๒.๒ สิกขาบทที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	๗๘
๔.๓ ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก	๘๒
๔.๓.๑ ทรัพย์ากรดิน	๘๒
๔.๓.๒ ทรัพย์ากรน้ำ	๘๕
๔.๓.๓ ทรัพย์ากรอากาศ (ลม)	๘๘
๔.๓.๔ ทรัพย์ากรป่าไม้	๘๕
๔.๔ คุณค่าและประโยชน์ของความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	๙๒
๔.๔.๑ ด้านคุณค่าต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	๙๒
๔.๔.๒ ด้านประโยชน์ต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	๙๓
๔.๔.๓ ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	๙๕

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕๘

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๑๐๒

บรรณานุกรม

ประวัติผู้วิจัย

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาถือได้ว่ามีบทบาทสำคัญต่อคนในสังคมไทยมากจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะถือว่าเป็นศูนย์รวมใจของคนไทยทั้งประเทศ และเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจจนกลายเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมประเพณี มีความเป็นเอกภาพมั่นคงเป็นปึกแผ่น อีกทั้งยังมีบทบาทต่อสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครองมาโดยตลอด หลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้นมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิตในแง่ของจริยธรรม คุณธรรม และศีลธรรม โดยเฉพาะหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาถือเป็นเอกลักษณ์สำคัญของคนไทย นั่นคือ ความกตัญญู

ความกตัญญู คือ คุณธรรมที่สำคัญยิ่งในสังคม เป็นหลักธรรมเชื่อมสัมพันธ์คนในสังคมให้เกิดความสำนึกในพระคุณและตอบแทนพระคุณซึ่งกันและกัน อันเป็นคุณธรรมสำคัญที่ช่วยสังคมให้มีความมั่นคงและสันติสุข พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสำคัญของความกตัญญูไว้มากมาย ดังเช่นในพระสูตรตันตปิฎก ความว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการเหมือนลูกเขี้ยวมาประดิษฐานไว้ในสวรรค์ ธรรม ๔ ประการนั้นเป็นไฉน คือ ๑. กายสุจริต ๒. วาจาสุจริต ๓. มโนสุจริต ๔. ความเป็นคนกตัญญูกตเวที ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการนี้แล เหมือนลูกเขี้ยวมาประดิษฐานไว้ในสวรรค์^๑

นอกจากนี้ ในมงคลสูตรก็ตรัสไว้ว่า ความกตัญญู เป็นอุดมมงคลสูงสุด^๒ เรื่องราวที่เกี่ยวกับความกตัญญูมีตัวอย่างมากมายทั้งในอดีตและปัจจุบันอย่างเช่นพระอานนทกตัญญูรู้คุณของพระพุทธเจ้า ยอมเอาตนเข้าขวางช้างนาพาคิริที่พระเทวทัตปล่อยมาหวังจะทำร้ายพระพุทธเจ้าหรือพระสารีบุตรก็ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีที่รำลึกถึงพระอัสสชิเถระและอุปการคุณที่ราชพราหมณ์ เคยถวายอาหารทัพพีหนึ่ง แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้หนักแน่นในคุณธรรมข้อกตัญญูนี้ โดยได้เสด็จโปรดพระพุทธรามดา และพระพุทธรบิดาให้ได้บรรลุนิพพานตามวิสัย นอกจากนี้ ในคราวที่พระพุทธบิดาประชวร พระองค์ก็ทรงอุปัฏฐากด้วยพระองค์เอง ความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่ส่งเสริมคนให้ทำความดี ประพฤติตนให้เกิดประโยชน์ต่อ

^๑อง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๑๒/๒๕๓.

^๒จ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๓.

สถาบันต่างๆ ในสังคม สังคมส่วนมากต่างยกย่องสรรเสริญบุคคลที่มีคุณธรรมคือความกตัญญู กตเวที และบุคคลหากมีความกตัญญูแล้ว ก็จะส่งเสริมให้มีคุณธรรมกว้างไพศาลออกไป ตั้งแต่ความกตัญญูต่อมารดาบิดา จนถึงความกตัญญูต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ตลอดจนมีความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ที่คนในสังคมต่างก็พึงพาอาศัยธรรมชาติหล่อเลี้ยงชีวิต เพราะฉะนั้น ผู้มีความกตัญญูย่อมมีสติพิจารณาอย่างรอบคอบ มีสติยับยั้งเมื่อจะทำความไม่ดีไม่งามใด ๆ จะต้องคำนึงถึงความเดือดร้อนที่จะมีผลต่อตนเองและผู้อื่น

สังคมในปัจจุบันกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งในทางวัตถุและจิตใจ แนวโน้มมีทั้งดีขึ้นและเลวลง มูลเหตุของการเปลี่ยนแปลงของคนไทย ก็คือ การรับเอาระบบเทคโนโลยี อันก่อให้เกิดความต้องการใหม่ ๆ รวมทั้งการไหลบ่าของวัฒนธรรมต่างชาติ ทำให้คนไทยมีค่านิยมทางด้านวัตถุมากขึ้น คำนึงแสวงหาวัตถุมาเสพบริโภค ยึดถือในเรื่อง กิน กาม เกียรติ มีจิตใจอยห่างจากหลักคำสอนทางศาสนามากขึ้นเรื่อย ๆ ความรัก ความเคารพ ความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ และความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้ลดน้อยถอยลง เกิดช่องว่างระหว่างบิดามารดากับบุตร ครูอาจารย์กับศิษย์ มนุษย์กับธรรมชาติดังนั้น จึงมองไม่เห็นคุณค่าความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องตอบแทนพระคุณ หรือมีความเคารพนับถือเชื่อฟัง ความเห็นความเข้าใจเช่นนี้ เป็นความเห็นที่เป็นอันตรายอย่างยิ่ง

ความกตัญญูนี้ คนในสังคมปัจจุบันยังมีความเข้าใจความหมายหรือขอบข่ายของความกตัญญูที่คลาดเคลื่อนเปลี่ยนไป โดยมุ่งเน้นที่การตอบแทนบุญคุณกับคนที่ทำอุปการะต่อตน แต่ไม่ได้เข้าใจในความหมายของความกตัญญูในทัศนะของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง จึงมีบางคนหลงทำทุจริตผิดศีลธรรมเพื่อตอบแทนคุณ เช่น ทำอาชีพทุจริตเลี้ยงมารดาบิดาเพื่อเป็นการตอบแทนท่าน ด้วยอ้างว่าเพื่อแสดงความกตัญญูกตเวที ประชาชนลงคะแนนเสียงให้ันักการเมืองเพื่อเป็นการทดแทนคุณที่รับเงินมาเป็นต้น เป็นเหตุให้สังคมสับสนในบทบาทหน้าที่ของผู้มีอุปการคุณและผู้กตัญญูกตเวที และคนในสังคมยังละเลยคุณธรรมข้อนี้ ลูกหลานทิ้งพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ศิษย์ไม่เคารพครู คนในสังคมเบียดเบียนกันเพราะไม่ระลึกถึงคุณค่าและความดีของผู้อื่น ประชาชนไม่เห็นคุณค่าของแผ่นดินและธรรมชาติทำให้เกิดปัญหาสังคม เช่น ครอบครัวแตกแยก การฉ้อโกง การทำลายสาธารณสมบัติ และเกิดปัญหาต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากมาย

พุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไม่ว่าจะเป็น ป่าไม้ แม่น้ำลำธาร ดิน อากาศ และสัตว์ป่าทั้งหลาย ซึ่งเราจะพบได้จากพระสูตรต่างๆ ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสแก่เวไนยสัตว์ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วการแสดงธรรมขององค์พระศาสดาล้วนเกิดขึ้นจากธรรมชาติ เช่น แสดงธรรมตามโคนไม้บ้าง ป่าไม้บ้าง ในพระวินัยเองก็มีการกล่าวเกี่ยวกับธรรมชาติไว้ว่า ห้ามมิให้ภิกษุขวนเขพะ หรือน้ำลาย รวมทั้งห้ามอุจจาระหรือปัสสาวะลงในของเขียว ซึ่งก็หมายถึงต้นไม้

ไบหล้าหรือพีชพรรณนาชนิด จึงเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่มีความผูกพันกับ
 ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสียเป็นส่วนมาก การพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และความก้าวหน้าทาง
 เทคโนโลยีในปัจจุบันจึงเป็นปัญหาอย่างมากต่อการทำลายระบบธรรมชาติให้ขาดความสมดุลทาง
 ระบบนิเวศ ซึ่งเป็นปัญหาด้านความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ トラบใดที่วิทยาศาสตร์
 และเทคโนโลยีเจริญ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็ยิ่งถูกทำลายลงไปทุกที มนุษย์พยายามควบคุมและ
 เป็นนายต่อธรรมชาติ ขณะที่ธรรมชาติได้หล่อเลี้ยงปกป้องและให้ชีวิตแก่มนุษย์มานับไม่ถ้วนจาก
 อดีตจนถึงปัจจุบัน ความไม่กลมกลืนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้นำไปสู่ปัญหาสิ่งแวดล้อม
 เสื่อมโทรม ซึ่งเป็นภัยคุกคามต่อมวลมนุษย์ เช่น น้ำท่วม เกิดไฟป่า ความแห้งแล้งที่เกิดจาก
 ธรรมชาติที่มนุษย์เป็นคนก่อขึ้น สิ่งเหล่านี้เองจึงเป็นความไม่กตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษาค้นคว้า รวบรวม และเรียบเรียงข้อมูล พร้อมทั้ง
 วิเคราะห์ข้อมูลในเรื่องของความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในทางพระพุทธศาสนา ด้วยเห็น
 ความสำคัญและตระหนักถึงคุณค่าของการรู้จักเอาประโยชน์ในทางที่ดีจากธรรมชาติอย่างถูกวิธี ตาม
 หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในมงคลสูตรก็ถือว่าเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ต้องนำมาศึกษา
 เพราะความกตัญญูเป็นมงคลอย่างยิ่งต่อการปฏิบัติดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น และเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อ
 ผู้สนใจใคร่ศึกษาค้นคว้าในเรื่องความกตัญญูกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในทางพระพุทธศาสนาต่อไป
 ในอนาคต ผู้วิจัยจึงมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาดังต่อไปนี้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่มีต่อสังคมในปัจจุบัน
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ ประเด็นใหญ่ ๆ คือ

๑.๓.๑ ศึกษานิยามและความหมายของความกตัญญู ลักษณะของความกตัญญู ประเภท
 ของความกตัญญู และประโยชน์ของความกตัญญูที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓.๒ ศึกษาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่มีต่อสังคมในปัจจุบัน และเพื่อศึกษาวิเคราะห์
 ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งจะศึกษาเฉพาะการอนุรักษ์
 ทรัพยากรดิน น้ำ อากาศ และป่าไม้ เท่านั้น

๑.๓.๓ ศึกษาจากข้อมูลต่างๆ เช่น วิทยานิพนธ์ งานวิจัย พร้อมทั้งตำราหรือเอกสารทาง
 วิชาการอื่นๆ

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ ความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวไว้อย่างไร
- ๑.๔.๒ การอนุรักษสิ่งแวดลอมที่มีต่อสังคมในปัจจุบันเป็นเช่นไร
- ๑.๔.๓ ความกตัญญูต่อการอนุรักษสิ่งแวดลอมเป็นอย่างไร

๑.๕ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

กตัญญู หมายถึง ความรู้และการยอมรับรู้ในบุญคุณของบุคคล สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติสิ่งแวดลอม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม

กตเวทิตะ หมายถึง พยายามกระทำตอบด้วยการทดแทนพระคุณ ช่วยเหลืออุปการะ ยกย่อง บำรุง รักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสงบสุขของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติสิ่งแวดลอม

สิ่งแวดลอม หมายถึง สรรพสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและมนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้น ซึ่งให้ประโยชน์และโทษ สามารถจำแนกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สิ่งที่เกิดขึ้น โดยธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์ เป็นต้น
๒. สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น คือ บ้าน ถนน สะพาน เรือ รถ เครื่องบิน เป็นต้น

การอนุรักษทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และใช้เป็นเวลานานที่สุด ทั้งนี้ต้องให้สูญเสียทรัพยากรธรรมชาติโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์โดยทั่วถึงกันด้วย

การอนุรักษสิ่งแวดลอม หมายถึง การเก็บรักษา สงวน ซ่อมแซม ปรับปรุง และใช้ประโยชน์ตามความต้องการอย่างมีเหตุผลต่อสิ่งแวดลอม เพื่อเอื้ออำนวยให้เกิดคุณภาพสูงสุดในการสนองความเป็นอยู่ของมนุษย์อย่างถาวรต่อไป

พระพุทธศาสนา หมายถึง พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท นิกายพระพุทธศาสนาฝ่ายใต้ ซึ่งถือเอาตามคติที่พระอรหันต์พุทธสาวกได้วางหลักธรรมวินัยเป็นแบบแผนไว้เมื่อครั้งปฐมสังคายนา และเป็นทีเคารพศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารทั่วไป

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ รมมธโร) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความกตัญญูต่อสัตว์ว่า สัตว์ที่มีคุณ เช่น ช้าง ม้า โค กระบือ เป็นตัวอย่างที่ใช้เป็นพาหนะเทียมลากเข็น หรือไถนา คน

กตัญญูยอมรับคุณค่าของสัตว์ที่ตนได้อาศัยแรงแม้น ไม่ประพฤดิเหี้ยมโหดแก่มัน ใ้ด้วยความกรุณาปราณี ขณะใ้การไม่เขี่ยนตีมันจนเหลือเกิน ไม่ใ้เกินกำลังของมัน ไม่ปล่อยใ้หือดอยากอดโรยบำรุงเลี้ยงปรนปรอมันใ้เป็นสุข ใ้มันได้กินใ้ได้นอนใ้ได้พักผ่อนตามเวลา”

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ใ้ที่สนะเรื่องความกตัญญูต่อบุคคลว่า “พระในบ้าน” นั้น คือ พ่อกับแม่ เพราะท่านมีความเป็นพระ (ผู้ประเสริฐ) คือ คุณธรรมความดีอยู่ในตัว และใ้ปฏิบัติภารกิจอันเป็นหน้าที่ของตนเอง อย่างครบถ้วนบริบูรณ์ ทั้งในด้านจิตใจก็เปี่ยมล้นด้วยความรัก ความปรารถนาดี และความสงสาร อันเป็นเหตุชักจูงใ้ท่านได้เอื้อใ้เพื่อแผ่ เลียสละยอมเป็นผู้ใ้อยู่ตลอดมา^๔

พระธรรมปิฎก (ประยูทธ ปยุตโต) ได้กล่าวในผลงานเรื่องคนกับป่า พบว่า “การปลูกต้นไม้เป็นสิ่งที่ดี จะเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าและเป็นแหล่งยาสมุนไพรรักษาโรค ใ้ใ้รักษาสภาพแวดล้อมใ้มีความสมดุลทางธรรมชาติ เมื่อเรามีความสุขกับธรรมชาติแล้ว การใ้จะต้องค้นหาความสุขจากวัตถุม่าบำรุงบำเรอ นั้น ก็จะมีขอบเขตขึ้นและเราก็จะมีความสัมพันธ์ที่ดีกับธรรมชาติและสัตว์ป่าที่มีอยู่ก็จะมีกรขยายพันธ์ จึงใ้ใ้เกิดการเป็นอยู่อย่างพอประมาณ การใ้ประโยชน์จากธรรมชาติในแง่ใ้โดยเชื่อมโยงต่อความเป็นอยู่และความสำคัญของสัตว์ป่าในแง่ของปัจจัยสี่ คือ การไม่เบียดเบียนสัตว์ป่าและสภาพแวดล้อมมาเป็นปัจจัยเสริมในการพัฒนามนุษย์ เป็นเครื่องโน้มน้าใจใ้การอนุรักษ์ธรรมชาติเพื่อเป็นสมบัติของแผ่นดินต่อไป^๕

พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต) ได้กล่าวไว้ใน ศาสนากับสิ่งแวดล้อม ใ้ว่า ปัญหามลพิษในสิ่งแวดล้อมเมืองไทยกำลังเข้าขั้นวิกฤติ เมื่อพระสงฆ์ออกมารณรงค์เตือนใ้คนทั่วไปอนุรักษ์ป่าไม้ ท่านจะถูกเพ็งแรงแรงว่าอยู่ในสิ่งที่ไม่ใช่กิจของสงฆ์ อันที่จริงการอนุรักษ์ธรรมชาติเป็นการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า หลักคำสอนเรื่องปฏิจสมุปปาทที่ว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ” ใ้ใ้ยืนยันถึงความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในโลกโดยเฉพาะอย่างยิ่งการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งมนุษย์และสัตว์โลกทั้งหลาย คน

^๓สมเด็จพระมหาธีรวงษ์ (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๔๕๔.

^๔พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พระในบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๒-๖.

^๕พระธรรมปิฎก (ประยูทธ ปยุตโต), คนไทยกับป่า, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท เค็ล็ดไทย จำกัด), หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

ไทยสมัยโบราณต้องการอธิบายแนวคิดปฏิจางสมุปบาทอันนี้จึงกล่าวว่า “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า ข้าพึ่งเจ้า บ่าวพึ่งนาย” และในทำนองเดียวกัน “นายพึ่งบ่าว เจ้าพึ่งข้า ป่าพึ่งเสือ เรือพึ่งน้ำ” เป็นต้น^๖

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตโต) ได้กล่าวไว้ในเรื่อง ธรรมะการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พบว่า ป่าไม่มีคุณค่าต่อระบบนิเวศมาก เพราะถ้าไม่มีป่าไม้สัตว์ป่าก็จะอยู่ไม่ได้ เรียกว่าสิ่งเหล่านี้สัมพันธ์กันตลอด ความรู้จักบุญคุณของธรรมชาติแวดล้อมซึ่ง โบราณได้สอนเอาไว้ นั่นสะท้อนถึงธรรมข้อหนึ่งขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ธรรมข้อนี้ก็คือ ความกตัญญูต่อกตเวทีกตัญญู คือ รู้คุณที่ได้รับมาจากผู้อื่นหรือสิ่งอื่น กตเวทีก คือ ประกาศความรู้คุณนั้นให้ปรากฏด้วยการตอบแทนคุณ ทั้งนี้ เพราะการรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเหล่านี้เป็นประโยชน์อย่างมากมาต่อสังคม^๗

มัน เสือสูงเนิน ได้กล่าวในเรื่อง อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พบว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การเก็บรักษา สงวนซ่อมแซม ปรับปรุง และใช้ประโยชน์ตามความต้องการอย่างมีเหตุผลต่อสิ่งแวดล้อม เพื่อเอื้ออำนวยให้เกิดคุณภาพสูงสุด ในการสนองความเป็นอยู่ของมนุษย์ หลักการอนุรักษ์ใช้อย่างฉลาด ประหยัด ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดีให้ดีขึ้น ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการพัฒนา ให้การศึกษาแก่ประชาชนที่อาศัยอยู่ตามท้องถิ่นในแหล่งธรรมชาติ มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สัตว์ป่า เป็นสิ่งที่มีส่วนสำคัญในระบบนิเวศ เพื่อก่อให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติ^๘

มานพ นักการเรียน กล่าวในหนังสือ พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม พบว่า ทรัพยากรสัตว์ป่านับเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อระบบนิเวศ เพราะโดยบทบาทหน้าที่ สัตว์ป่าจะช่วยเกื้อกูลและควบคุมความสมดุลของระบบนิเวศนั้นๆ และด้วยเหตุที่ประเทศไทยตั้งอยู่ในเขตร้อนชื้นทำให้มีความหลากหลายทางชนิดพันธุ์ของสัตว์ป่าและพืชพันธุ์สูง เมื่อเทียบกับระบบนิเวศในเขตอื่นๆ ของภูมิภาค ดังนั้น เมื่อพื้นที่ป่าในประเทศซึ่งเป็นถิ่นอาศัยและแหล่งหากินของสัตว์ป่าลดลงอย่างรวดเร็ว เช่น สมัน กระซู่ นกเจ้าฟ้าหญิงสิรินธร เป็นต้น ต้องสูญพันธุ์ไปจากเมืองไทย^๙

ทวี บุญยเกตุ ได้กล่าวถึงความกตัญญูไว้ว่า ความกตัญญู หมายถึง การรู้คุณ การสนองคุณคน หรือ การมีน้ำใจรำลึกถึงอุปการคุณที่ตนได้รับ ด้วยความสำนึกในบุญคุณ ความกตัญญูต่อ

^๖พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), **มองสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทอมรินทร์ พริ้นท์, ๒๕๓๖), หน้า ๕๕-๑๐๐.

^๗พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตโต), **พระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์**, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓๓-๑๓๕.

^๘มัน เสือสูงเนิน, **นิเวศวิทยาในพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓๘-๓๙.

^๙มานพ นักการเรียน, **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๔-๖๒.

พ่อแม่ นับว่าเป็นยอดของความกตัญญู นอกจากนั้นแล้ว ยังต้องมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณคนอื่น ๆ อีก ผู้ที่ให้ความช่วยเหลืออุปการะนี้ ได้ชื่อว่า “ผู้มีพระคุณ” ผู้ได้รับความช่วยเหลือควรจะต้องรำลึกถึงอยู่เสมอ จะลืมเสียไม่ได้เลย และควรต้องหาทางตอบแทนบุญคุณในเมื่อมีโอกาส^{๑๑}

วนิดา ต้นติวทยาพิทักษ์ ได้กล่าวว่ มวลมนุษยเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ วันหนึ่งจำต้องตาย พลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความเป็นอนิจจังของสรรพสิ่ง คือ สัจธรรม อันหมายถึงกฎแห่งธรรมชาติไม่อาจฝืนได้ ธรรมชาติ คือ แม่ของสรรพสิ่ง ให้กำเนิดมนุษย์และสิ่งแวดล้อมอันงดงาม เพื่อให้เราใช้ชีวิตอย่างมีความสุข และละวางจากไปอย่างสงบ สิ่งที่มนุษย์ต้องทบทวนทุกครั้งหลังเกิดภัยพิบัติและโศกนาฏกรรมใดๆ คือ หลักการและแนวทางในการดำเนินชีวิตของเรานั้นเอง สามารถทำให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติได้หรือไม่ เราพบว่าผู้คนจำนวนหนึ่งที่เลือกหนทางเช่นนี้ สามารถมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุขและจากไปอย่างสันติ^{๑๒}

วินัย วีระวัฒนานนท์ ได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของแนวความคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของมนุษย์ คือ เริ่มเมื่อมนุษย์รู้จักใช้ไฟ เริ่มมีการเผาป่าและถางป่าเพื่อใช้ในการเพาะปลูก สิ่งแวดล้อมได้ถูกทำลายมากยิ่งขึ้น ประกอบกับจำนวนประชากรเริ่มทวีจำนวนมากขึ้น ความต้องการใช้ที่ดินก็เพิ่มขึ้นด้วย ต่อมามนุษย์รู้จักการใช้พลังงานต่าง ๆ ได้แก่ พลังงานจากถ่านหิน พลังงานไอน้ำ พลังงานน้ำมัน แก๊ส ตลอดจนพลังงานนิวเคลียร์ ทำให้สิ่งแวดล้อมยิ่งถูกทำลายมากขึ้นจนถึงขนาดที่เป็นอันตรายต่อชีวิตมนุษย์เอง^{๑๓}

วิทย์ วิศทเวทย์ ได้จำแนกความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมออกเป็น ๒ ลักษณะคือ

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่เป็นไปในลักษณะนายกับบ่าว โดยเห็นว่าธรรมชาติเป็นฐานะต่ำกว่ามนุษย์ มีไว้เพื่อมนุษย์ มนุษย์มีสิทธิอันชอบธรรมที่จะตัดแปลงบังคับ และตัดดวงผลประโยชน์จากธรรมชาติได้เต็มที่ และควรทำเช่นนั้นให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

๒. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่เป็นไปในลักษณะมิตรกับมิตร โดยเห็นว่าธรรมชาติมีศักดิ์ศรีเสมอมนุษย์ ควรดำรงชีวิตให้กลมกลืนกับธรรมชาติ ควรเสพสุขจากธรรมชาติ

^{๑๑}ทวี บุญยเกตุ, พ่อสอนลูก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๔), หน้า ๓๔-๓๗.

^{๑๒}วนิดา ต้นติวทยาพิทักษ์, ปณิธานหิ่งห้อย, ศูนย์ฝึกวิปัสสนากรรมฐาน โโกเอ็นก้า, ๒๕๔๖, หน้า ๕๗-๕๘.

^{๑๓}วินัย วีระวัฒนานนท์, สิ่งแวดล้อมศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๕๔.

ในลักษณะตีความในความงาม ความยิ่งใหญ่ และความลับของธรรมชาติมากกว่าที่จะตัดแปลงและบังคับ และต้องอาศัยธรรมชาติเพื่อดำรงชีวิต จึงควรจะใช้แต่น้อยที่สุด^{๑๑}

๑.๖.๒ วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์

พระครูใบฎีกาถาวร สุรปญฺโญ (เสนสอน) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาบทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของพระนิภากร โสภณ (ไกร ฐานิสฺสโร) วัดหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์” ผลการวิจัย พบว่า พระพุทธศาสนาเห็นความสำคัญของธรรมชาติ อันมีป่าเป็นปัจจัยหลัก โดยการบัญญัติสิกขาบท ห้ามภิกษุสงฆ์ที่บวชเข้ามาในศาสนานี้ตัดไม้ทำลายป่า ตลอดจนถึงการตรัสถึงความสำคัญอยู่ท่ามกลางธรรมชาติอันสวยงาม แบบพึ่งพาอาศัยกันและกันระหว่างมนุษย์กับสัตว์ป่า และพืชพรรณต่างๆ พุทธดำรัสเหล่านี้ตรัสไว้เพื่อสร้างจิตสำนึกให้มนุษย์รู้จักคุณค่า และช่วยกันอนุรักษ์ธรรมชาติให้ดำรงอยู่นานที่สุด หลักการในการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยประยุกต์หลักธรรมที่สำคัญแสดงถึงเหตุและผลที่จะตามมาในอนาคต หนทางแก้ไข คือ ปฏิบัติสมุปบาท ทุกสิ่งอย่างต้องมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน อริยสัจ ๔ ปัญหาสิ่งแวดล้อม การบรรเทาทุกข์อันเกิดจากสิ่งแวดล้อม^{๑๒}

พระมหาประเสริฐ ญาณสีโล ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “แนวความคิดเชิงจริยศาสตร์ในมงคลสูตร” พบว่า คำสอนในมงคลสูตรได้ให้แนวคิดทางจริยศาสตร์ไว้อย่างกว้างขวางโดยสรุปได้เป็น ๕ ประเด็น คือ จริยศาสตร์เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม จริยศาสตร์เกี่ยวกับตนเอง จริยศาสตร์เกี่ยวกับครอบครัวและสังคม จริยศาสตร์เกี่ยวกับการศึกษา และจริยศาสตร์ขั้นสูง ซึ่งอาจกล่าวโดยรวบยอดได้ว่า คือ จริยศาสตร์ขั้นโลกียะ และจริยศาสตร์ขั้นโลกุตระ จากแนวคิดทางจริยศาสตร์ในมงคลสูตรแสดงให้เห็นว่า การพัฒนาชีวิตตามแนวพุทธศาสนานั้น ต้องดำเนินไปบนพื้นฐานของคุณธรรม ศีลธรรมทุกขั้นตอน ตั้งแต่ระดับต่ำไปจนถึงระดับสูง แนวคิดจริยศาสตร์ในคำสอนของมงคลสูตร แสดงให้เห็นว่า ในกระบวนการพัฒนาชีวิตนั้น พุทธศาสนาให้ความสำคัญทั้งเรื่องความ

^{๑๑}วิทย์ วิศทเวทย์, *ปรัชญาทั่วไป มนุษย์โลก และความหมายของชีวิต*, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๐), หน้า ๒๔.

^{๑๒}พระครูใบฎีกาถาวร สุรปญฺโญ (เสนสอน), “การศึกษาบทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของพระนิภากร โสภณ (ไกร ฐานิสฺสโร) วัดหนองกลับ อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๔, หน้า ๑๒.

ดีงาม ความเหมาะสมของสิ่งแวดล้อม เรื่องศักยธรรมของตนเอง เรื่องการทำหน้าที่ในครอบครัว และสังคมของปัจเจกบุคคล ตลอดทั้งเรื่องของการศึกษา^๕

พระมหาเจิม สุวโจ ได้ศึกษางานวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ธรรมชาติ” พบว่า ธรรมชาติแบ่งได้ ๓ ด้าน คือ ด้านแนวคิดและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ในทัศนะของพระสงฆ์และจากหลักฐานทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ด้านกระบวนการอนุรักษ์ และด้านบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ธรรมชาติ ทั้งคน ดิน น้ำ ป่า อากาศ สัตว์ เป็นสิ่งที่วิวัฒนาการมาจากหลักการของอัญญาสูตร และจักรวรรดิสูตร มีองค์ประกอบความสมดุล คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต เป็นสิ่งเกื้อกูลในการพัฒนาชีวิต สมบัติ ปัญญา^๖

พระครูศรีสุตโสภณ (เงิน ชาติเมธี) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ความกตัญญูกตเวทีในฐานะคุณธรรมคำจูนสังคมจากมุมมองพระพุทธศาสนา” พบว่า คำว่า กตัญญู หมายถึง การสำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่น เป็นภาวะทางจิตใจอันเป็นมโนกรรม คำว่า กตเวที หมายถึง การตอบแทนคุณผู้อื่นหรือสิ่งอื่น เป็นการแสดงออกทางภายนอกทั้งการกระทำทางกายและการแสดงออกทางคำพูดด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง กตเวที จึงจัดเป็นทั้งกายกรรมและวจีกรรม รวมความแล้ว คำว่า กตัญญูกตเวที หมายถึง การสำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่มีแก่ตนแล้วกระทำตอบแทนคุณด้วยการแสดงออกทางกายและทางวาจา ดังนั้น คำว่า กตัญญูกตเวที จึงจัดเป็นมโนกรรม กายกรรม และวจีกรรม^๗

เจริญ ชัยแก้ว ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “แนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม ศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีตะวันตกกับพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า ทฤษฎีตะวันตกได้แยกทฤษฎีออกเป็น ๓ ทฤษฎี ได้แก่ ทฤษฎีที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ทฤษฎีที่ยึดชีวิตเป็นศูนย์กลาง และทฤษฎีนิเวศวิทยาแนวลึก โดยเปรียบเทียบกับแนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมของพระพุทธศาสนาเถรวาท ผลจากการวิจัยพบว่า มีประเด็นที่แตกต่างและคล้ายคลึงกันหลายประเด็น โดยทฤษฎีที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ถือ

^๕พระมหาประเสริฐ ญาณสีโล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องแนวความคิดเชิงจริยศาสตร์ในมงคลสูตร”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗, หน้า ๑๒๒.

^๖พระมหาเจิม สุวโจ, “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการวงศ์ศักดิ์ เตชระโม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗, หน้า ๒๑.

^๗พระครูศรีสุตโสภณ (เงิน ชาติเมธี), “ความกตัญญูกตเวทีในฐานะคุณธรรมคำจูนสังคมจากมุมมองพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕, หน้า ๑๑๕.

ว่ามนุษย์เท่านั้นเป็นสิ่งที่มีความค่าทางจริยธรรม ส่วนทฤษฎีที่ยึดชีวิตเป็นศูนย์กลางมีท่าทีไม่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และทฤษฎีนิเวศวิทยาแนวลึก ถือว่าการอนุรักษ์เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ในระยะยาวเท่านั้น มิใช่เป็นไปเพื่อสิ่งแวดล้อม แต่พระพุทธศาสนาเถรวาท ถือว่ามนุษย์เป็นสิ่งแวดล้อมที่มีความค่าทางจริยธรรม มองธรรมชาติว่าเป็นมิตร และถือการอนุรักษ์เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก”^{๑๘}

พุทธชาติ แผนสมบุญ ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ “ความกตัญญูทศเวทที่ต่อสิ่งแวดล้อมในมุมมองพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาทรัพยากรน้ำ” ผลการศึกษาพบว่า จากวิกฤติสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันที่ส่งผลกระทบต่อสังคมโลกยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น หากมนุษย์หันมาสำนึกถึงคุณค่าของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรทางธรรมชาติที่อยู่รอบๆ ตัวเอง ว่ามีทั้งผลกระทบต่อมนุษย์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม มนุษย์จะมีวิธีในการจัดการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน แนวคิดเรื่องความกตัญญูทศเวทที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ และสามารถกำหนดเป็นหลักในการประพฤติกองสังคมได้เป็นอย่างดี^{๑๙}

พระสุมิตร ปิยสีโล (ศรีแตรวงษ์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การอนุรักษ์สัตว์ป่าตามแนวพระพุทธศาสนา” ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีคำสอนอิงอาศัยกับป่าและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ เพื่อหนุนนำให้เกิดปัญญาดับความทุกข์ที่มีอยู่ในตัวของมนุษย์และทำให้มนุษย์เข้าถึงความจริงของธรรมชาติด้วยปัญญา และทำให้เห็นสรรพสิ่งเป็นเพื่อนร่วมเกิด ร่วมเจ็บ ร่วมแก่ และร่วมตายในโลกใบเดียวกัน เพราะธรรมชาติเป็นระบบแห่งความสัมพันธ์ของทุกสิ่งทุกอย่าง มนุษย์และสัตว์ป่าก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาตินั้น เป็นองค์กรที่อิงอาศัยเป็นเหตุปัจจัยแก่กัน หากธรรมชาติถูกทำลายมนุษย์และพระพุทธศาสนาจะไม่สามารถดำรงคงอยู่ได้^{๒๐}

นายชนาวิทย์ ผู้นำพล ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔-๖ (ช่วงชั้นที่ ๒) : กรณีศึกษา โรงเรียนวัดพิบูล สังกัดกรุงเทพมหานคร” พบว่าการอนุรักษ์เป็นหน้าที่ที่ทุกฝ่ายทุกคนทุกเพศทุกวัยที่จะต้องมีความรับผิดชอบต่อสภาพแวดล้อม

^{๑๘}เจริญ ชัยแก้ว, “แนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม ศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีตะวันตกกับพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๕๑, หน้า ๑.

^{๑๙}พุทธชาติ แผนสมบุญ, “ศึกษาความกตัญญูทศเวทที่ต่อสิ่งแวดล้อมในมุมมองพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาทรัพยากรน้ำ”, *สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, หน้า ๖๔.

^{๒๐}พระสุมิตร ปิยสีโล (ศรีแตรวงษ์), “การอนุรักษ์สัตว์ป่าตามแนวพระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๔, หน้า ๑๖๖.

และทรัพยากร ระบบนิเวศ แหล่งประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่นั้น โดยไม่ทำลาย หรือทำให้ทรัพยากรเสื่อมโทรมด้วยการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ใหม่ การเสาะแสวงหาวิธีการบำบัด การกำจัด และผลผลิตมาก มีของเสียและมลภาวะเกิดขึ้นน้อย ก่อให้เกิด การฟื้นตัวของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจนมีศักยภาพในการให้ผลผลิตอย่างถาวร^{๒๐}

จะเห็นได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของนักวิชาการที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า มนุษย์มีส่วนสำคัญในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไว้ไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสูญเสียและถูกทำลาย เพื่อที่จะเอื้ออำนวยประโยชน์ให้มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมอยู่ร่วมกันได้ การป้องกันไม่ให้เกิดสภาพแวดล้อมเกิดการเสื่อมโทรมลง การดำเนินการต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายอย่างเคร่งครัด ทั้งฝ่ายรัฐบาลซึ่งเป็นผู้วางนโยบายและประชาชนที่จะต้องร่วมมือกันปฏิบัติตามมาตรการนั้น ๆ ความสำคัญในการรักษาสมดุลตามธรรมชาติ ซึ่งจะมีผลต่อการทำให้สิ่งแวดล้อมอยู่ในสภาพที่ดีนั้น การให้การศึกษาอาจเป็นประเด็นหนึ่ง ที่จะทำให้ประชาชนเข้าใจถึงหลักการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ ผลการศึกษาจะเป็นหนทางนำไปสู่ความหวังในอนาคตว่า สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยจะสดสวยและน่าอยู่ในอนาคตต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเล่มนี้ เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร คือ มีการดำเนินการศึกษาจากตำรา เอกสารทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

- ๑.๗.๑ เอกสารปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก และอรรถกถาของพระไตรปิฎก ฉบับบาลี และฉบับแปล
- ๑.๗.๒ เอกสารทุติยภูมิ ได้แก่ ตำราทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๑.๗.๓ สังเคราะห์และวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้
- ๑.๗.๔ เมื่อเรียบเรียงข้อมูลจากการศึกษาเสร็จสมบูรณ์แล้ว ก็นำเสนอข้อมูลเป็นลำดับต่อไป

^{๒๐}นายชนาวิทย์ ผู้นำพล, “การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔-๖ (ช่วงชั้นที่ ๒) : กรณีศึกษา โรงเรียนวัดพิบูล สังกัดกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา), ๒๕๔๗, หน้า ๔๓.

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผู้วิจัยคาดหวังว่าจะได้รับประโยชน์จากการวิจัย ดังต่อไปนี้

๑.๘.๑ ทำให้ทราบความกตัญญูที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่มีต่อสังคมปัจจุบัน

๑.๘.๓ ทำให้ทราบผลการวิเคราะห์ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๔ สามารถนำผลของการวิจัยมาเป็นประโยชน์ในการศึกษา และเป็นข้อมูลสำหรับค้นคว้า วิจัย ในการทำการศึกษาวิจัยของผู้อื่นต่อไป

บทที่ ๒

ความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ความกตัญญูกตเวทีหรือกตัญญูกตเวทีตาธรรมแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลผู้มีอุปการคุณที่เรียกว่าบุพพการีชน กับบุคคลผู้รู้อุปการคุณของบุคคลอื่นแล้วตอบแทน ที่เรียกว่ากตัญญูกตเวทีชน ความกตัญญูกตเวที คือ คุณธรรมที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งของสังคม เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนถูกต้องเกี่ยวกับคุณธรรมข้อนี้ จำเป็นต้องศึกษาทำความเข้าใจความกตัญญูกตเวทีในประเด็นต่างๆ เริ่มตั้งแต่นิยามและความหมายของกตัญญูกตเวที ความสำคัญของความกตัญญูกตเวที ประเภทของความกตัญญูกตเวที และประโยชน์ของความกตัญญูกตเวที โดยจะได้กล่าวถึงประเด็นต่างๆ ข้างต้นไปตามลำดับ ดังมีรายละเอียดให้ศึกษาต่อไปนี้

๒.๑ นิยามและความหมายของคำว่า “กตัญญู”

ในพระไตรปิฎกได้อธิบายความกตัญญูไว้ในหลายๆ พระสูตร สามารถสรุปความได้ว่า หมายถึง การรู้จักบุญคุณที่ผู้อื่นได้กระทำแก่ตน และกระทำตอบแทน เช่น กรณีตัวอย่างของพระสารีบุตรตอบแทนคุณของราชะพราหมณ์ ที่เคยถวายข้าวทัพพีหนึ่งแ่งตนด้วยการเป็นอุปัชฌาย์บวชให้ ซึ่งพระพุทธเจ้ายกย่องพฤติกรรมเช่นนี้ว่าเป็นความกตัญญูกตเวที^๑ หรือกรณีที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในปุตตสูตร เกี่ยวกับการที่บุตรธิดาตอบแทนคุณบิดามารดาด้วยการเลี้ยงดู ช่วยกิจการงาน เชื้อฟุ้งในโอวาท ดำรงวงศ์ตระกูลว่าเป็นความกตัญญูกตเวที^๒

เป็นที่น่าสังเกตว่า คำว่า กตัญญูที่ใช้ในพระบาลีมักจะมีคำว่า กตเวที ตามหลังหรือร่วมอยู่ด้วยเสมอ ซึ่งเท่ากับเป็นการบ่งบอกถึงความหมายของความกตัญญูว่า ไม่ใช่เพียงแค่รู้คุณคนเท่านั้น หากแต่มีภาระหน้าที่ต้องทำตอบแทนคุณนั้นด้วย กตัญญูจึงจะมีความหมายสมบูรณ์ ดังนั้นท่านจึงอธิบายรวมเป็นคำเดียวว่า “บุคคลผู้รู้อยู่ ให้ผู้อื่นรู้อยู่ซึ่งอุปการะที่บุพพการีทำไว้ก่อนโดยความเป็นอุปการะ ให้เป็นไปโดยสมควรแก่อุปการะที่คนอื่นทำไว้แล้วชื่อว่า กตัญญูกตเวที”^๓

ในคัมภีร์อรรถกถาท่านอธิบายความหมายของความกตัญญูในลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่น “ความรู้จักอุปการคุณที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำมาแล้ว ไม่ว่าจะมากหรือน้อย โดยระลึกรู้ถึงเนื่องๆ ชื่อว่า

^๑วิ.มหา. (ไทย) ๔/๖๕/๕๗.

^๒อ.จ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๖๐-๖๑.

^๓ม.มหา. (ไทย) ๒๒/๓๕/๖๐-๖๑, มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๑๕.

กัตถัญญา”^๔ ซึ่งหากจะพิจารณาความหมายเท่าที่ปรากฏ ก็อาจจะทำให้เห็นว่า กัตถัญญานั้นมีความหมายเพียงคำว่า “การรู้จักคุณคน” เท่านั้น แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะคำอธิบายที่ท่านขยายความต่อ รวมทั้งตัวอย่างประกอบ ย่อมมีนัยแห่งการ “ตอบแทน” ตามมาด้วยอยู่นั่นเอง

นอกจากการอธิบายความกัตถัญญาในลักษณะดังกล่าวแล้ว ในปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ยังได้ขยายความกัตถัญญาออกไปถึงการระลึกนึกถึงบุญกุศลที่คนเราแต่ละคนได้ทำมาแล้วในอดีตว่า บุญกุศลเหล่านั้นก็มีส่วนช่วยป้องกันทุกข์ภัยต่าง ๆ มีความทุกข์ในนรก เป็นต้น การระลึกถึงบุญกุศลในลักษณะเช่นนี้ท่านก็เรียกว่า กัตถัญญา^๕

อนึ่ง เมื่อตำราวจคัมภีร์ หรือหนังสือรุ่นหลังๆ มา ท่านได้ให้ความหมายของความกัตถัญญาในลักษณะที่คล้ายกับความหมายที่พบในพระบาลีและคัมภีร์อรรถกถา เช่น

พจนานุกรม มทร-ไทย ได้ให้ความหมายของกัตถัญญาไว้ว่า

กัตถัญญา หมายถึง ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นมาแล้วแก่ตน โดยปกติ ดังรูปวิเคราะห์ที่ว่า “กตฺ อุปการํ ชานาติ สีเลนาติ กตถญญา” ผู้มีปกติรู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแก่ตน “กตฺ ชนิตฺ สิลมสุสาติ กตถญญา” ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นมาแล้วแก่ตน “กตฺ อุปการํ ชานาติ กตถญญา” ผู้รู้คุณท่าน “กตฺพุโ, ญา ญาณ, ฐ” ส่วนกตเวทิตี นั้นหมายถึง ยังบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นมาแล้วแก่ตน, ยังบุคคลให้รู้ซึ่งคุณอันบุคคลทำแล้วแก่ตน, ผู้ประกาศซึ่งอุปการะอันบุพการีชนทำแล้ว, ผู้ตอบแทนอุปการะของท่าน, ผู้สนองคุณท่าน, ผู้ตอบแทนคุณท่าน

กัตถัญญกตเวทิตี จึงหมายความว่า บุคคลผู้รู้คุณท่านและตอบแทนคุณท่าน, ไทยตัดพุดเฉพาะกัตถัญญา แต่ความหมาย หมายถึง กตเวทิตีด้วย^๖

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของกัตถัญญาไว้ว่า รู้อุปการะที่ท่านทำให้, (ผู้) รู้คุณท่าน เป็นคำคู่กันกับ กตเวทิตี และได้ให้ความหมายของคำว่า กตเวทิตี ว่า (ผู้) สอนองคุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับ กัตถัญญา^๗

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของกัตถัญญาไว้ว่า ความรู้และยอมรับรู้ในบุญคุณของผู้อื่น ที่มีอยู่เหนือตนเรียกว่า กัตถัญญา (กัตถัญญา) การพยายามทำตอบแทนบุญคุณนั้น ๆ เรียกว่า กตเวทิตา (กตเวทิตี) คนที่รู้บุญคุณ เรียกว่าคนกัตถัญญา คนที่ทำตอบแทน เรียกว่า คนกตเวทิตี กัตถัญญา

^๔ บ. พ. อ. (บาลี) ๑/๑/๒๐๒.

^๕ เรื่องเดียวกัน.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๓-๑๖๔.

^๗ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๕), หน้า ๕.

กตเวทิตา หมายถึง ความรู้บุญคุณท่านแล้วทำตอบให้ปรากฏ นี่เป็นธรรมประคองโลกให้เป็นอยู่ได้ และอยู่ได้ด้วยความสะดวก^๕

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) ให้ความหมายไว้ว่า กตัญญู สามารถให้ความหมายได้ ๒ อย่าง คือ ๑. กตัญญู แปลว่า ผู้รู้อุปการคุณที่คนอื่นกระทำแล้วแก่ตน หมายถึงว่า ผู้ใดทำคุณให้แก่ตนมากก็ตามน้อยก็ตาม ให้ระลึกถึงอยู่บ่อยๆ และ ๒. กตัญญู แปลว่า ผู้รู้บุญต่างๆ ที่ตนทำไว้แล้วว่าเป็นของดี มีอุปการะแท้ หมายความว่า บุญทั้งหลายมีอุปการะแก่สัตว์ทั้งหลายมาก เพราะนำสัตว์ไปสู่สุคติ และป้องกันทุกข์ต่างๆ เป็นต้น ความระลึกถึงอุปการะของบุญจึงชื่อว่า กตัญญู^๕

กล่าวได้ว่า คำว่า “กตัญญูกตเวทิตี” เป็นคำที่มาด้วยกัน เมื่อกล่าวถึงความกตัญญู ก็ต้องกล่าวถึงกตเวทิตีไปโดยปริยาย เพราะในทางปฏิบัติคุณธรรม ๒ ข้อนี้ไม่สามารถแยกจากกันได้ เมื่อกล่าวโดยสรุป ความกตัญญู ก็คือ ความรู้และการยอมรับรู้ในบุญคุณของบุคคล สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อเราทั้งทางตรงและทางอ้อม กตเวทิตี คือ พยายามกระทำตอบด้วยการทดแทนพระคุณ ช่วยเหลืออุปการะ ยกย่อง บำรุง รักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสะดวกของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

๒.๒ ประเภทของความกตัญญู

คำว่า บุพการี หมายถึง บุคคลผู้ทำก่อนโดยปกติ, บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน, บุพการีบุคคล, ในกฎหมาย คำว่า “บุพการี” หมายถึง บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ทวด (ทั้งสองฝ่าย) ในทางพระพุทธศาสนา มีความหมายกว้างไปกว่านี้^๖ ซึ่งหมายรวมไปถึงอาจารย์อุปัชฌาย์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดจนถึงบุญทั้งหลายด้วย บุพการีบุคคลกับกตัญญูกตเวทิตีบุคคล กตัญญูกตเวทิตีบุคคล ย่อมจะหาได้ยากกว่าบุพการีบุคคล จากการศึกษาความหมายของความกตัญญูทั้งในคัมภีร์บาลี คัมภีร์อรรถกถา ตลอดจนทั้งคัมภีร์รุ่นหลัง พิจารณาโดยรวมแล้ว สรุปประเภทความกตัญญูได้ ๒ ประเภท คือ

^๕พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูกตเวทิตีเป็นร่วมโพธิ์ร่วมไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

^๕พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), มงคล ๓๘, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการวิปัสสนาจารย์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๗๑.

^๖พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มจร-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อักษรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๐๑.

๑. ความกตัญญูต่อบุคคล^{๑๑}

๒. ความกตัญญูต่อสิ่งที่มีบุญคุณ^{๑๒}

๒.๒.๑ ความกตัญญูต่อบุคคล

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ท่านได้ระบุถึงบุคคลที่อยู่ในฐานะต้องแสดงความกตัญญู พร้อมทั้งเหตุผลประกอบดังต่อไปนี้

(๑) กตัญญูต่อพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าในฐานะเป็นผู้ทรงก่อตั้งพระพุทธศาสนา ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลานาน เพื่อการชนเหล่าสรรพสัตว์ออกจากสังสารวัฏ เมื่อครั้งที่พระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณใหม่ ๆ ทรงมีพระทัยโน้มไปเพื่อความเป็นผู้ชวนขวนขวายน้อย แต่เพราะทรงอาศัยความเอ็นดูในเหล่าสรรพสัตว์ พระองค์จึงทรงเริ่มประกาศพระศาสนา ด้วยทรงมุ่งประโยชน์สุขแก่โลกแก่ไฉนนิกรที่จะได้พ้นจากทุกข์ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจตลอดเวลา ๔๕ พรรษา^{๑๓} โดยการนำหลักธรรมที่ทรงค้นพบประกาศให้ชาวโลกได้รับรู้และปฏิบัติตาม เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ดังนั้น พระองค์จึงทรงเป็นผู้มีอุปการคุณทรงเป็นปู่ชนิยบุคคลของพุทธบริษัท ในฐานะทรงมีพระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ พระมหากรุณาธิคุณ และทรงตั้งพระศาสนาประกาศธรรม บัญญัติพระวินัยให้ปวงชนพลโลก เว้นสิ่งควรเว้น และประพฤติสิ่งควรประพฤดิ

พระพุทธองค์ทรงเป็นพระบรมครู ทรงเป็นมุนีที่มีสังขารร่างกายประกอบด้วยสิ่งที่ เป็น นาม กับ รูป เหมือนมนุษย์ทั่วไป แต่ทรงเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาดเป็นส่วนพระองค์ ทรงฝึกฝนพระองค์เองจนสามารถกระทำสิ่งเหลือวิสัยที่สามัญชนจะกระทำได้ ทรงให้กำเนิด คำสอนที่เรียกว่า พระธรรมวินัย หรือพระพุทธศาสนา ชาวพุทธเคารพนับถือพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมครู^{๑๔} ดังนั้นพระพุทธองค์จึงเป็นผู้มีอุปการคุณมากมาย ดังที่พุทธศาสนิกชนทราบกันเป็นอย่างดีตามแนวพุทธคุณ ๕ ประการ^{๑๕} คือ ๑. เป็นพระอรหันต์ ๒. เป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ๓. เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ๔. เป็นผู้เสด็จไปดี ๕. เป็นผู้รู้แจ้งโลก ๖. เป็นสารถิฝึกผู้ที่ควรฝึก

^{๑๑}มจก. (บาลี) ๒/๓๖๓/๒๗๖.

^{๑๒}มจก. (บาลี) ๒/๓๖๑/๒๗๕.

^{๑๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕. (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕๐.

^{๑๔}พระมหาสังเวช ฐมฺมเนตฺติโก, ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖), หน้า ๔๕.

^{๑๕}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๔/๖๕-๖๖.

ได้อย่างยอดเยี่ยม ๗. เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ๘. เป็นพระพุทธเจ้า ๙. เป็นพระผู้มีพระภาค

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระพุทธองค์จะปรินิพพานไปแล้ว พุทธศาสนิกชนก็คงรักษาและถือปฏิบัติตามพระธรรมวินัย จะเห็นได้ว่า การถือพระธรรมวินัย เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง และพระองค์ตรัสไว้ว่า ผู้ใดปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ ผู้นั้นชื่อว่าได้บูชาพระพุทธองค์ คือได้ตอบแทนพระองค์ตามสมควรแล้ว เนื่องจากพระองค์ทรงเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น และผู้เบิกบานนั่นเอง

(๒) กตัญญูต่อบิดามารดา

บิดามารดาในบาลีท่านจัดเป็นบุพพการี^{๑๖} หมายถึง ผู้ทำอุปการะก่อน คือ เป็นผู้ประพฤดีประโยชน์แก่บุตรธิดาเป็นคนแรก เริ่มตั้งแต่เป็นผู้ให้กำเนิด ให้การเลี้ยงดู ให้การศึกษา ในพระบาลีท่านจึงบอกว่า เป็นผู้มือุปการะมาก และเป็นผู้แสดงโลกนี้แก่บุตรธิดา^{๑๗} มารดาบิดาจึงนับเป็นบุคคลสำคัญ ในหลักทศ ๖ ท่านถือบิดามารดาว่าเป็นทิศเบื้องหน้า^{๑๘} ซึ่งมีความหมายหลายประการ เช่น

๑) สำคัญเป็นลำดับแรก

๒) ท่านอยู่เบื้องหน้าคอยดูแล ปกป้องบุตรธิดาตลอดเวลา

๓) ให้บุตรธิดาคูแกลเลี้ยงดูบิดามารดาให้ดี เพราะท่านเป็นเสมือนหน้าตาของเรา

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาท่านใช้สรรพนามเรียกชื่อบิดามารดาไว้หลายประเภท เช่น พรหม บุรพเทพ บุรพจารย์ อาหุโนยบุคคล^{๑๙} ซึ่งแต่ละชื่อก็สะท้อนให้เห็นบทบาทหน้าที่ที่สำคัญที่บิดามารดาปฏิบัติต่อบุตรธิดา ในขุททกนิกาย ชาดก ท่านได้พรรณนาถึงพระคุณของบิดามารดาที่มีต่อบุตรธิดาตั้งแต่แรกเริ่มโดยลำดับ ดังตัวอย่างดังนี้

มารดาเมื่อหวังผลคือบุตร จึงนอบน้อมเทวดาทั้งหลาย และได้ถามถึงฤกษ์ยาม ฤกษ์ และปีทั้งหลายเมื่อมารดานั้นมีฤกษ์ การตั้งครรภ์จึงมีได้ เพราะการตั้งครรภ์นั้น มารดาจึงมีการแพ้ท้อง เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า สุหทา หญิงผู้มีใจดี มารดาประคับประคองครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือหย่อนกว่าบ้างแล้วจึงคลอดบุตร เพราะเหตุนี้ มารดาจึงชื่อว่า หญิงผู้ให้กำเนิดบุตร เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า ชเนตตี หญิงผู้ยังบุตรให้เกิด เมื่อบุตรร้องไห้ มารดาก็ปลอบโยนให้อินดีด้วยน้ำนมบ้าง ด้วย

^{๑๖} อภิ.กถา. (ไทย) ๓๗/๑๑๕๗/๔๗๔.

^{๑๗} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

^{๑๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑ /๒๖๖/๒๑๒.

^{๑๙} จุ.อิตี. (ไทย) ๒๕/๑๐๖/๔๘๕.

การร้องเพลงกล่อมบ้าง ด้วยการกอดไว้แนบอบบ้าง เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า โตเสนดี หญิงผู้ยังบุตรให้รำเรงยินดี

บุตรที่มารดาเลี้ยงดูมาแล้วด้วยความยากลำบากเช่นนี้ ไม่บำรุงเลี้ยงดูมารดา บุตรนั้นชื่อว่าประพตติผิดในมารดา ย่อมเข้าถึงนรก บุตรที่บิดาเลี้ยงดูมาแล้วด้วยความยากลำบากเช่นนี้ ไม่บำรุงเลี้ยงดูบิดา บุตรนั้นชื่อว่า ประพตติผิดในบิดา ย่อมเข้าถึงนรก^{๒๐}

ในอรรถกถา ท่านได้เน้นย้ำถึงความสำคัญของบิดามารดาไว้ในฐานะสูง เช่น แม้กระทั่งอาหารบิณฑบาตที่ภิกษุรับมาจากชาวบ้านยังไม่ได้แตะต้องหรือลงมือฉัน จะยกอาหารนั้นให้บิดามารดารับประทานก่อนก็ได้ ไม่มีโทษทางพระวินัย ทั้งไม่เป็นการทำศรัทธาไทยให้ตกไป^{๒๑} คือไม่ทำให้วัตถุหรือไทยธรรมที่ชาวบ้านถวายนั้นมีค่าน้อยลงไปแต่อย่างใด ซึ่งเป็นการตอกย้ำถึงความสำคัญของบิดามารดา ขณะเดียวกันก็เท่ากับเป็นการแสดงเหตุผลว่า ทำไมบิดามารดาจึงอยู่ในฐานะเป็นผู้ที่บุตรธิดาต้องแสดงกตัญญูกตเวทีตลอดชีวิต

เมื่อกล่าวโดยสรุป บิดามารดามีฐานะเป็นผู้ทำคุณประโยชน์แก่บุตรอย่างมหาศาล และอยู่ในฐานะที่เป็นพระพรหม ครูคนแรก เทวดาคนแรก และอาหุไนยบุคคลของบุตร สมควรที่บุตรทุกคนจะต้องตระหนักในคุณูปการดังกล่าว ด้วยการกระทำตอบแทนตามหน้าที่ของตน ดังนั้นฐานะของบิดามารดาจึงเป็นฐานะที่สูงส่งสำหรับบุตร

(๓) ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์

ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ อยู่ในฐานะเป็นที่พึ่งพาอาศัยของศิษย์ที่ต้องการความรู้เพื่อพัฒนาชีวิตของตนเองให้ก้าวหน้า ท่านจึงเปรียบครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ เป็นเหมือนทิศเบื้องขวา^{๒๒} ท่านเป็นผู้ที่คอยฟังโทษ คอยสั่งสอน ตักเตือน^{๒๓} ในสิ่งที่ถูกที่ควร ให้ความรู้ และแสดงความประพตติที่งดงามให้กับศิษย์ได้นำไปใช้ดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้องดีงาม เช่น ท่านแนะนำในสิ่งที่ดีให้ตั้งใจเรียน บอกความรู้ทุกอย่างที่มี ยกย่องให้ปรากฏแก่คนทั่วไป อีกทั้งท่านคอยเป็นที่ปรึกษาให้ในยามที่ศิษย์มีปัญหา เป็นต้น ซึ่งหน้าที่เหล่านี้ ย่อมสะท้อนให้เห็นบทบาทสำคัญของ “ครู” ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ที่เป็นศิษย์

^{๒๐} จุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๕-๑๘๓/๘๑-๘๔.

^{๒๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑๐.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

^{๒๓} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๖๔/๗๕-๘๐.

(๔) สมณพราหมณ์

สมณพราหมณ์ในทางพระพุทธศาสนาท่านจัดเป็นทิสเบื่องบน^{๒๔} เพราะเป็นเพศที่สูง อยู่ในฐานะเป็นที่เคารพกราบไหว้ของคนทั่วไป ท่านจัดอยู่ในกลุ่มของบุคคลที่มีอุปการะต่อกุลบุตร กุลธิดาหลายประการ เช่น ห้ามไม่ทำความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจที่ดีงาม ซึ่งทางสวรรค์ให้^{๒๕} เป็นต้น

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ท่านแสดงหลักอันหนึ่งซึ่งสะท้อนให้เห็นความจริงว่า ฤกษ์ผู้ครองเรือน กับสมณพราหมณ์ผู้ละจากเรือนไปแล้ว อยู่ในฐานะพึงพาศักดิ์กันกล่าวคือ สมณพราหมณ์พึงปัจจัย ๔ จากชาวบ้าน ขณะเดียวกัน ชาวบ้านก็อาศัยสมณพราหมณ์พอกุศล และทางสวรรค์ ตลอดจนแท่งตลอดมรรคผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งสองจึงอยู่ในฐานะมีอุปการะ มากต่อกัน^{๒๖}

มองอีกมุมหนึ่ง สมณพราหมณ์อยู่ในฐานะเป็นผู้เสียดสละความสุขส่วนตน มุ่งแสวงหาความหลุดพ้นเพื่อตนเองแล้ว ตั้งตนที่ดีงามนั้นเพื่อให้เป็นไปเพื่อการสงเคราะห์อนุเคราะห์ ชาวบ้านให้เจริญรอยตามความดีงามนั้นโดยไม่จำกัดเฉพาะบุคคลใดบุคคลหนึ่ง สมณพราหมณ์จึง อยู่ในฐานะเป็นบุคคลสาธารณะ กิจกรรมของท่านจึงเป็นกิจกรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ สาธารณชน ดังนั้นท่านจึงอยู่ในฐานะมีอุปการะคุณแก่ชนหมู่มาก ซึ่งก็ควรได้รับความกตัญญูตอบแทนเช่นกัน เหมือนกรณีที่พระเจ้าปัสเสนทิโกศลแสดงกตัญญูต่อพระพุทธเจ้าด้วยทรงกระทำความ เคารพพระพุทธเจ้าอย่างยิ่ง^{๒๗}

(๕) บุญพการีบุคคลทั่วไป

คำว่า บุญพการีบุคคลทั่วไปนี้หมายความว่าคนที่ดีคุณ หรือมีคุณอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้ามองในมุมแคบก็จะมุ่งถึงบุคคลที่ดีคุณประโยชน์ หรือมีอุปการะแก่เราอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้ามองในมุมกว้างก็พุ่งถึงผู้มีอุปการะคุณต่อโลก หรือต่อสังคมโดยรวม แม้จะไม่ได้ทำคุณ หรืออุปการะอย่างใดอย่างหนึ่งแก่เราในทางตรง แต่เราก็ได้รับประโยชน์โดยอ้อมจากผลแห่งการกระทำของท่าน เช่น พระเจ้าแผ่นดิน ปราชญ์ บัณฑิตทั้งหลายที่มีความคิดที่ดีงามช่วยสร้างสรรค์สังคม ประเทศชาติให้มีความเจริญงอกงาม ทำให้เกิดสันติสุข บุคคลเหล่านี้

ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นบุคคลที่ต้องระลึกถึงบุญคุณ และตอบแทนคุณทั้งสิ้น

^{๒๔}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

^{๒๕}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

^{๒๖}จุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖.

^{๒๗}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๗/๘๘.

โดยที่สุดเราได้รับประโยชน์จากใคร ก็ควรหาโอกาส หาจังหวะตอบแทนบุญคุณโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง ตามสมควร ข้อนี้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติเช่นกัน ตัวอย่างเช่นกรณีที่พระองค์ได้รับการอุปฐากดูแลจากปัญจวัคคีย์เมื่อคราวบำเพ็ญทุกกิริยาครั้งก็ได้บรรลुธรรมแล้วก็ทรงดำริเห็นคุณของปัญจวัคคีย์ว่า “ภิกษุปัญจวัคคีย์มีอุปการะแก่เรามากที่ได้เฝ้าปรนนิบัติเราผู้มุ่งหน้าบำเพ็ญเพียรมา ถ้ากระไร เราจะพึงแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์ก่อน”^{๒๔}

สรุปได้ว่า ความกตัญญูทั้งหมดตามที่กล่าวมานี้ ความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้า เป็นจุดเริ่มต้นของการทำความดี และเป็นแบบอย่างที่ดีก่อให้เกิดความกตัญญูอื่นๆ เช่น กตัญญูต่อบิดามารดา กล่าวคือ บุคคลจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีกตัญญูนั้น ต้องเริ่มต้นจากการปลุกฝังภายในครอบครัว ข้อนี้อิงเป็นภาระอันสำคัญยิ่งของผู้ที่เป็นบิดามารดา เพราะหากสถาบันครอบครัวไม่ได้ทำหน้าที่ในการอบรมสั่งสอน หรือฝึกฝนอบรมเรื่องความกตัญญูแล้ว เด็กจะไม่สามารถพัฒนาความกตัญญูต่อบุคคลอื่น ๆ ได้ ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงความกตัญญู ท่านจึงมักจะกล่าวเน้น หรือเริ่มต้นกล่าวกันที่ครอบครัวก่อนเป็นลำดับแรก ถัดจากนั้นก็เป็นการกตัญญูต่อพระสงฆ์ ครู อาจารย์ และบุพพการีทั่วไปที่มีอุปการะต่อเรา ตลอดทั้งสังคมที่มีส่วนช่วยให้เราประสบกับสิ่งที่ดีงาม

๒.๒.๒ ความกตัญญูต่อสิ่งที่มีบุญคุณ

(๑) สัตว์เลี้ยงที่มีคุณ

หลักความกตัญญูในทางพระพุทธศาสนา ไม่ได้จำกัดอยู่แค่บุคคลต่อบุคคลเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงสัตว์เลี้ยงต่าง ๆ ด้วย เพราะสัตว์เลี้ยงบางชนิด บางประเภทก็จัดอยู่ในกลุ่มที่มีอุปการะหรือมีคุณต่อมนุษย์ เช่น ช้าง ม้า โค กระบือ เป็นต้น มนุษย์อาศัยแรงงานจากสัตว์เหล่านี้ในการประกอบอาชีพ การเลี้ยง หรือการดูแลเอาใจใส่ ไม่ใช่งานจนเกินกำลังก็สะท้อนให้เห็นถึงความระลึกรู้ถึงบุญคุณของสัตว์เลี้ยงเหล่านี้ด้วย ดังกรณีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่บรรยายว่า เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ได้เลี้ยงดูโคถึกชื่อนันทวิสาตตัวหนึ่งอย่างดี ขณะที่โคนันทวิสาตนั้นก็สำนึกบุญคุณของพระโพธิสัตว์ จึงหาวิธีการตอบแทนเช่นกัน^{๒๕} ซึ่งกรณีดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นถึงอุปการคุณที่ทั้งคนและสัตว์ต่างก็สำนึกบุญและกระทำตอบแทนกันและกัน

(๒) ที่อยู่ ที่อาศัย

ที่อยู่อาศัยนับเป็นหนึ่งในปัจจัย ๔ ที่มีความจำเป็นสำหรับชีวิต อาจกล่าวได้ว่าเป็นทุกสิ่งทุกอย่างสำหรับชีวิต ในบาลีพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงอุปมาเปรียบเทียบการให้ที่อยู่อาศัย ว่าเป็น

^{๒๔}วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๐/๑๖.

^{๒๕}วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๒๘.

เหมือนการให้ทุกสิ่งทุกอย่าง^{๑๐} ที่อยู่อาศัยจึงนับเป็นสิ่งที่มิ่งคุณ เพราะเอื้ออำนวยความสุขให้ อย่างน้อยที่สุดก็ได้อาศัยเป็นที่หลบนอน เป็นที่กันแดด กันฝน ป้องกันเหลือบ ยุง สัตว์ร้ายต่าง ๆ ได้ ซึ่งหลักความมกัตถุญตามแนวของพระพุทธศาสนาก็คือ สถานที่ใดก็ตามที่เคยได้อาศัย ได้พักพิงไม่ว่าจะเป็นการชั่วคราว หรือเป็นการถาวรก็ตาม ท่านบอกว่าไม่ควรทำลายสถานทีนั้น หรือไม่ควรทำให้เกิดความเสียหายต่อสถานทีนั้น โดยที่สุดแม้อาศัยร่วมเงาไม้ใดเป็นที่หลบแดด หลบฝน ก็ไม่ควรหักกิ่งไม้นั้น^{๑๑}

(๓) สิ่งสาธารณะประโยชน์

สิ่งสาธารณะประโยชน์ในความหมายนี้ ได้แก่สิ่งที่เอื้ออำนวยประโยชน์แก่คนโดยส่วนรวม ทั้งที่มนุษย์สร้างขึ้น หรือสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ศาลาสาธารณะประโยชน์ ถนน ไฟฟ้า ประปา แหล่งน้ำ ป่าไม้ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เอื้อประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งทางตรง และทางอ้อม หากเกิดความเสียหายก็ย่อมกระทบต่อคนเป็นจำนวนมากหลักของพระพุทธศาสนา แม้จะไม่ได้พูดถึงถึงความมกัตถุญต่อสิ่งสาธารณะประโยชน์เหล่านี้โดยตรง แต่ก็มิกล่าวถึงโดยอ้อม อย่างน้อยก็สามประการ ประการแรกชี้ให้เห็นว่า สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญ ใครก็ตามที่ได้สร้าง หรือจัดทำสิ่งเหล่านี้เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก ท่านถือว่า ผู้นั้นจะได้กุศลตลอดไป เรียกว่า นิพทฤษฎล คือบุญกุศลที่ให้ผลเนื่องนิรันดร์ ทั้งกลางวันและกลางคืน^{๑๒} ประการที่สอง ใครก็ตามที่ไม่รู้จักคุณค่าทำลายสิ่งสาธารณะประโยชน์เหล่านี้ ย่อมประสบบาปกรรมเป็นอันมาก เช่น กรณีเจ้าสากยะซึ่งเป็นพระญาติของพระพุทธเจ้าที่ในอดีตชาติเคยโปรยยาพิษลงแม่น้ำ ชาติต่อมาจึงประสบผลกรรมถูกฆ่าเชือดคอตาย ประการสุดท้าย หลักการของพระพุทธศาสนาถือว่า สรรพสิ่งทั้งหลายดำรงอยู่ได้โดยพื้นฐานของการอิงอาศัยกันและกัน เราจึงอยู่ในฐานะทั้งเป็นผู้รับ และเป็นผู้ให้ซึ่งกันและกันอยู่ตลอดเวลา บนพื้นฐานของหลักการดังกล่าว เมื่อเราได้รับประโยชน์จากสิ่งใด ย่อมต้องสำนึกรู้ และหาทางตอบแทนสิ่งนั้นตามโอกาสอันสมควร ซึ่งประเด็นสุดท้ายนี้พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้เสริมความไว้ว่า

เมื่อกล่าวถึงหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเองแท้ ๆ เรื่องระบบของการพึ่งพาอาศัยกันนี้ท่านย้ำมาก แต่นอกจากการพึ่งพาอาศัยกันแล้ว สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ

^{๑๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๒/๕๘.

^{๑๑} จุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๒๕๕-๒๖๔/๒๗๕-๒๑๐.

^{๑๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

ความรู้สึกที่ดีงามต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ และมนุษย์ต่อพืช และสัตว์ทั้งหลาย
ความรู้สึกที่ดีงามอย่างหนึ่งได้แก่คุณธรรมที่เรียกว่า “ความกตัญญู”^{๓๓}

(๔) บุญกุศล

พระพุทธศาสนาถือว่า การจะได้เกิดเป็นมนุษย์นั้นต้องอาศัยบุญกุศลเป็นปัจจัยหนุน
นำ^{๓๔} หากไม่มีบุญกุศลหนุนนำ ย่อมไม่สามารถเกิดเป็นมนุษย์ได้ บางครั้งท่านจึงอุปมาการได้เกิดมา
เป็นมนุษย์ว่าเปรียบเสมือนเขาโค ส่วนการได้ไปเกิดเป็นสัตว์อื่น ๆ เปรียบเสมือนชนโค ซึ่งแสดงให้เห็น
เห็นว่า การได้เกิดมาเป็นมนุษย์จึงไม่ใช่เรื่องง่าย ครั้นเกิดมาแล้ว จะเลี้ยงชีวิตให้อยู่รอดปลอดภัยก็
เป็นเรื่องยากอีกเช่นกัน^{๓๕} ที่เป็นเช่นนี้เพราะบุญกุศลของคนเราแต่ละคนทำมาไม่เหมือนกัน บุญ
กุศลจึงอยู่ในฐานะเป็นสิ่งที่อุปการะ เพราะช่วยป้องกัน ช่วยส่งเสริม หนุนนำให้ชีวิตมีความสุข การ
ระลึกถึงบุญที่ตนได้เคยทำไว้แล้วจึงถือว่าเป็นการกตัญญูด้วยเช่นกัน^{๓๖}

ความกตัญญูทั้งหมดตามที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า ความกตัญญูต่อบิดามารดาเป็น
จุดเริ่มต้น กล่าวคือ บุคคลจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูนั้น ต้องเริ่มต้นจากการปลูกฝังภายใน
ครอบครัว ข้อนี้จึงเป็นภาระอันสำคัญยิ่งของผู้ที่เป็นบิดามารดา เพราะหากสถาบันครอบครัวไม่ได้
ทำหน้าที่ในการอบรมสั่งสอน หรือฝึกฝนอบรมเรื่องความกตัญญูแล้ว เด็กจะไม่สามารถพัฒนา
ความกตัญญูต่อบุคคลอื่น ๆ ได้ ดังนั้น เมื่อก้าวถึงความกตัญญู ท่านจึงมักจะกล่าวเน้น หรือเริ่มต้น
กล่าวกันที่ครอบครัวก่อนเป็นลำดับแรก

ส่วนความกตัญญูต่อบุคคลหรือสิ่งอื่น ๆ เป็นการศึกษาตีความคำสอนพระพุทธศาสนา
ตามสภาพสังคมเพื่อให้สอดคล้องกับท้องถิ่นนั้น ๆ เพราะเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานใน
ประเทศไทย ทำให้พุทธศาสนิกชนคนไทยมีหลักความเชื่อถือและการประพฤติปฏิบัติที่สืบ
เนื่องมาจากพระพุทธศาสนา อันส่งผลให้มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นเป็นพระพุทธศาสนาแบบคนไทยที่
ได้ตีความความหมายของกตัญญูทศเวทให้กว้างขวางและสอดคล้องกับสภาพสังคมไทย นั่นก็
หมายความว่า ความกตัญญูเป็นสาระสำคัญของมนุษยชาติ เพราะทำให้มีความต่อเนื่องในสังคม
มนุษย์และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์ได้ อีกทั้งยังเป็นคุณธรรมเบื้องต้น

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), คนไทยกับป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธ
ธรรม, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑.

^{๓๔} จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐-๑๖/๑๘-๒๐.

^{๓๕} จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๒/๕๐.

^{๓๖} จุ.พ.อ. (ไทย) ๑/๑/๒๐๒.

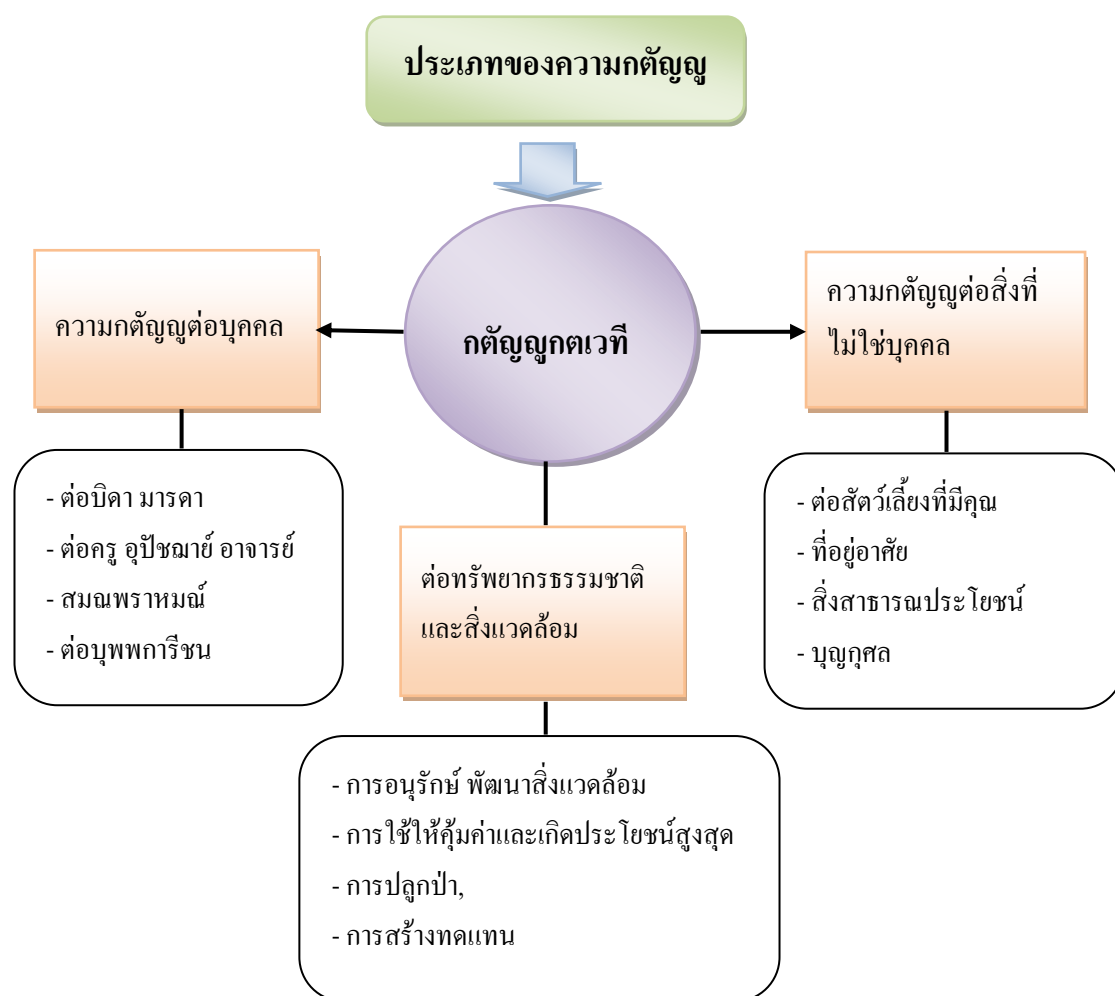
ของมนุษย์ทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความสุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ^{๓๓}

ดังนั้น ความกตัญญูจึงไม่ได้มีขอบเขตอยู่แค่มนุษย์กับมนุษย์เท่านั้น แต่มีกับสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ อีก เช่น พืช สัตว์ ป่าไม้ แม่น้ำ ลำคลอง เพื่อสร้างวัฏจักรที่ดีให้แก่ธรรมชาติ ซึ่งจะเกิดผลดีกับทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ พืช สัตว์และสสาร ทำให้สิ่งเหล่านี้เอื้อประโยชน์ให้แก่กันและกัน และในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์จึงมีความกตัญญูทวนเวียนเป็นอนันต์ ทั้งต่อมนุษย์ด้วยกันเองและต่อสิ่งแวดล้อมที่อยู่ร่วมโลกเดียวกัน เพราะความกตัญญูทวนเวียนเป็นคุณธรรมค้ำจุนโลกให้อยู่รอด และเป็นคุณธรรมที่สร้างความรักความผูกพันให้มนุษย์ สัตว์ สถาบัน ธรรมชาติแวดล้อม อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนและสมดุล

การแสดงความกตัญญูทวนเวียนที่กล่าวมาข้างต้นที่จะเป็นฐานค้ำจุนสังคม สรุปแล้วเป็นการแสดงต่อบุคคล สถาบัน และต่อธรรมชาติซึ่งสามารถเขียนเป็นภาพประกอบเพื่อให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้นได้ ดังนี้

---

^{๓๓} อำนวย จันเงิน, “การพัฒนาความกตัญญูทวนเวียนตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ (ทองชัย กิตติทินโน)”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะอักษรศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๘.

ภาพที่ ๒.๑ กรอบการแสดงความกตัญญูกตเวทิตเพื่อเป็นฐานคำจูนสังคมตามทัศนะของพระพุทธศาสนา

๒.๒.๓ ตัวอย่างของบุคคลผู้มีความกตัญญู

ในวิจัยเล่มนี้ ได้ศึกษาบุคคลผู้มีความกตัญญูไว้ ๓ บุคคลด้วยกัน คือ

๑. พระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจ กล่าวคือ ทรงแสดงบทบาทและทำหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่เหล่าพระประยูรญาติ^{๓๘} จริยวัตรส่วนนี้ แสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณและความกตัญญูกตเวทิตของพระพุทธองค์ต่อพระประยูรญาติคือ

๑) ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าสุทโธทนะ เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ล่วงปีที่ ๕ พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา ได้ทรงพระประชวรมีพระอาการสาหัส พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดพระ

^{๓๘}พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๕๓,๑๕๘,๑๕๙/๕๔.

พุทธบิดา ในการเสด็จพระพุทธองค์ทรงดำเนินไปโปรดพระพุทธบิดาในคราวนี้ ทรงเทศนาโปรดพระพุทธบิดาจนได้บรรลุอรหัตผล เป็นพระอรหันต์ในขณะที่พระบิดาทรงเป็นคฤหัสถ์^{๓๕}

๒) ประธานอุปสมบทให้พระนางปชาบดีโคตมี เหตุการณ์ในพุทธประวัติ เมื่อพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระนางปชาบดีโคตมี (ผู้มีอุปการคุณอย่างมากต่อพระองค์) พร้อมด้วยบริวารประมาณ ๕๐๐ นาง ได้อุปสมบทเป็นภิกษุณี ซึ่งเป็นสตรีกลุ่มแรกที่ได้มีโอกาสบวชในพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก และเป็นเหตุให้กลุ่มสตรีอื่นๆ เช่น พระนางพิมพาพร้อมด้วยบริวารประมาณ ๕๐๐ นาง ได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาอีกในกาลต่อมา^{๓๖} กล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าเป็นมหาบุรุษองค์แรกที่เปิดโอกาสให้แก่สตรีทั้งหลายได้แสดงบทบาทของตนให้มองเห็นศักยภาพและคุณค่าของสตรีที่มีสิทธิเสรีภาพ และสามารถบรรลุธรรมได้เช่นเดียวกับบุรุษ

ส่วนพระญาติที่ครองเรือน พระองค์ก็ได้เสด็จไปพำนักที่นิโครธารามเป็นครั้งคราวเพื่อรักษาน้ำใจและอนุเคราะห์เหล่าพระญาติ โดยการแสดงธรรมโปรดให้มีความอาจหาญร่าเริงในธรรม เป็นอุบาสกอุบาสิกาที่ดี ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์ทั้งแก่พระญาติและคนเหล่านี้^{๓๗} การที่พระพุทธเจ้า ได้ทำหน้าที่สงเคราะห์พระญาติ ทำให้เกิดผลดีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอีกประการหนึ่ง และทรงได้รับการสรรเสริญจากสังคมทั้งในอดีตและปัจจุบัน ซึ่งกล่าวได้ว่า พระองค์เป็นมหาบุรุษพระองค์แรกที่เปิดโอกาสให้แก่สตรีทั้งหลายได้แสดงบทบาทของตน ให้มองเห็นศักยภาพและคุณค่าของสตรีที่มีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกับบุรุษ คือ สามารถบรรลุมรรคผล นิพพานได้เช่นเดียวกัน^{๓๘}

จะเห็นได้ว่า พระจริยาวัตรเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณและความกตัญญูกตเวทีของพระองค์ต่อพระประยูรญาติผู้มีพระคุณต่อพระองค์ ซึ่งเป็นจริยาประการหนึ่งในจริยา ๓ คือ

๑. โลภตัดจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก
๒. ญาติตัดจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ
๓. พุทธตัดจริยา การบำเพ็ญประโยชน์โดยฐานะเป็นพระพุทธเจ้า

ดังนั้น การแสดงความกตัญญูกตเวทีทั้ง ๓ ระดับ จึงมีวัตถุประสงค์อยู่ ๒ ประการ คือ เพื่อให้เกิดความเห็นชอบมีสัมมาทิฐิ และเพื่อให้บรรลุถึงมรรคผลนิพพาน ปฏิปทาของพระองค์ดังกล่าวมานี้ ถือได้ว่าเป็นบทบาทและหน้าที่ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นผู้มีพระมหา

^{๓๕} จ.อุป. (ไทย) ๓๓/๔๐๒/๕๐๖.

^{๓๖} จ.อุป. (ไทย) ๓๓/๔๐๒/๕๐๖.

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔.

^{๓๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๓.

กรุณาธิคุณ และความกตัญญูทศเวทต่อพระประยูรญาติอันถือเป็นอย่างภาระในพุทธจริยาที่ชาวพุทธควรยึดถือเป็นแบบอย่าง

๒. ภิกษุเลี้ยงมารดา บิดา

เรื่องภิกษุเลี้ยงมารดา บิดา เล่าว่าในกรุงสาวัตถี บุตรเศรษฐีคนหนึ่ง ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ลามารดา บิดา ออกบวช ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ส่วนมารดา บิดาของท่าน จำเดิมแต่เวลาที่ลูกชายบวชแล้ว ทรัพย์สมบัติก็ร่อยหรอลงตามลำดับ จนถึงกับต้องขอทานเป็นผู้ที่น่าสงสารอย่างยิ่ง พระลูกชายบวชได้ ๑๒ พรรษา ได้ทราบข่าวว่า มารดา บิดาของตนยากจน จึงคิดจะลาสิกขาไปเลี้ยงมารดา บิดา ไปทูลลาพระพุทธรองค์ พระองค์ตรัสว่า เป็นพระก็สามารถเลี้ยงพ่อแม่ได้ ตั้งแต่นั้นมา เมื่อท่านบิณฑบาตได้ก็นำไปเลี้ยงมารดา และบิดา ได้สังฆทาน ได้ฝ้านุ่งห่ม ก็นำไปให้แก่มารดา บิดา ท่านปรนนิบัติบำรุงจนตัวเองชบสอม มีผิวพรรณหม่นหมอง เมื่อพระพุทธรองค์ทรงทราบ ตรัสสาธนาการถึง ๓ ครั้ง ตรัสว่า ภิกษุนี้ตั้งอยู่ในหนทางที่พระองค์ดำเนินมาแล้ว ทรงเล่าเรื่องสุวรรณสามชาติให้พระสงฆ์ฟัง ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย การเลี้ยงมารดา บิดา เป็นวงศ์ของบัณฑิต แล้วทรงประกาศสังขจะ ผลสุดท้ายภิกษุผู้เลี้ยงมารดา บิดา ได้เจริญวิปัสสนารู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ สำเร็จเป็นพระโสดาบัน^{๔๓}

จากการศึกษาเรื่องนี้ เราจึงทราบว่า ผู้เลี้ยงมารดา บิดาย่อมได้รับแต่ความยกย่องสรรเสริญจากนักปราชญ์ เป็นสิริมงคลแก่ตนเองทั้งภพนี้และภพหน้า สามารถเป็นพลวปัจจัยให้ผู้นั้นได้สำเร็จ มรรค ผล นิพพาน ในปัจจุบันและอนาคตต่อไป

๓. พระสารีบุตร

พระสารีบุตรผู้มีความกตัญญูเห็นอุปการคุณของคนที่เคยถวายอาหารเพียงเล็กน้อย จึงสงเคราะห์ให้เขาได้บวช และมีเรื่องว่าพระสารีบุตรมีความกตัญญูต่ออาจารย์อย่างยิ่ง คือ

๑) อุปสมบทให้ราชพราหมณ์ มีเรื่องว่า ขณะที่พระพุทธรองค์ประทับอยู่ที่เมืองราชคฤห์ ราชพราหมณ์เข้าไปขอบรรพชาภิกษุทั้งหลาย แต่ไม่ได้รับอนุญาตด้วยเหตุผลเพราะความชรา จึงมีร่างกายชบสอมหมองคล้ำ พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นราชพราหมณ์ชบสอมหมองคล้ำเช่นนั้น จึงตรัสถามภิกษุ ทรงทราบเรื่องนั้น แล้วตรัสถามในที่ประชุมว่ามีใครระลึกถึงบุญคุณของราชพราหมณ์ได้บ้าง พระสารีบุตรจึงตอบว่าระลึกได้ว่า พราหมณ์ผู้นั้นได้ถวายภิกษา ๑ ทัพพี ขณะที่ตนเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในเมืองราชคฤห์นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับดังนั้น จึงตรัสยกย่องพระสารีบุตรว่า เป็นผู้กตัญญู เป็นผู้กตเวทิตี^{๔๔}

^{๔๓}มจก. (บาลี) ๑/๓๐๕/๒๘๒-๒๘๓.

^{๔๔}พ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๒-๔.

๒) มีความกตัญญูเคารพในอาจารย์ มีเรื่องเล่าว่า เมื่อครั้งที่เป็นคฤหัสถ์ สารีบุตร (โกณฑิปริพาชก) ไปเที่ยวแสวงหาโมกขธรรม ได้พบพระอัสสชิเข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ก็เลื่อมใส จึงติดตามไปถึงที่พักฉันอาหารบิณฑบาต และได้ปูอาสนะกรองน้ำถวาย ครั้นท่านฉันแล้วจึงได้ถาม พระอัสสชิก็แจ้งความว่าเป็นพุทธสาวก สารีบุตรจึงอาราธนาให้ท่านแสดงธรรมให้ฟัง พระอัสสชิก็แสดงธรรมเทศนา ครั้นจบธรรมเทศนา สารีบุตรก็ได้สำเร็จพระโสดาบัน จึงกราบลาพระอัสสชิแล้วจึงไปหาโมคคัลลานะ ต่อมาทั้งสองพร้อมทั้งบริวารพากันมาเฝ้าพระศาสดาทูลขอบรรพชาอุปสมบท พระศาสดาได้ประทานอุปสมบทให้ อีก ๑๕ วันต่อมาพระสารีบุตรได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

จากการศึกษาประวัติของพระสารีบุตรจึงทราบว่า ทุกคืนก่อนท่านจะนอน หากท่านทราบว่าพระอัสสชิอยู่ที่ทิศใด ท่านจะนมัสการไปทางทิศนั้นก่อนแล้วจึงนอนหันศีรษะไปทางทิศนั้น หรือเมื่อระลึกถึงพระอัสสชิผู้เป็นอาจารย์จะนมัสการไปตามทิศที่พระอัสสชิอยู่ พวกภิกษุเห็นพระสารีบุตรยกมือไหว้ไปตามทิศ จึงพากันไปกราบทูลพระพุทธองค์ว่า พระสารีบุตรยังไหว้ทิศเหมือนพวกพราหมณ์ พระพุทธองค์จึงตรัสถามพระสารีบุตร พระสารีบุตรกราบทูลว่า ทदनยกมือไหว้ไปตามทิศ เพราะความเคารพพระอัสสชิผู้เป็นอาจารย์ พระพุทธองค์จึงตรัสสรรเสริญว่า พระสารีบุตรมีความกตัญญูรู้คุณอาจารย์ที่มีคุณแก่ตน แล้วตรัสว่า “บุคคลรู้แจ้งธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้วจากอาจารย์ใด ควรนอบน้อมอาจารย์นั้นโดยเคารพ เหมือนพราหมณ์ นอบน้อมไฟที่บูชา”^{๕๕}

๓) เทศน์โปรดมารดา ก่อนนิพพาน มีเรื่องเล่าว่า ก่อนจะนิพพาน พระสารีบุตรประคองอัญชลินมัสการทั้ง ๔ ทิศ กราบทูลลาพระพุทธองค์แล้วท่านใช้เวลาเดินทาง ๗ วัน ก็ไปที่บ้านมารดาในราตรีนั้น พระเถระเกิดอาพาธอย่างแรงกล้า อาเจียนและถ่ายออกมาเป็นโลหิต แต่ก็อดกลั้นด้วยขันติธรรม ได้แสดงธรรมโปรดมารดา พรรณนาพระพุทธานุคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ เทศน์ให้มารดาผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิ (ความเห็นผิด) ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล^{๕๖}

พระสารีบุตรจึงเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที เพราะท่านกตัญญูรู้คุณของราชพราหมณ์ผู้เคยใส่บาตรให้เพียงข้าวทัพพีเดียว และตอบแทนคุณโดยการให้อุปสมบทพร้อมทั้งให้การอบรมสั่งสอนแก่พระราชชนบรรลุพระอรหันต์ และมีความกตัญญูกตเวทีเป็นเลิศ โดยที่ท่านแม้ได้รับตำแหน่งพระอัครสาวกเบื้องขวาแล้ว ยังมีความเคารพนับถือพระอัสสชิเป็นอาจารย์ เพราะอุปการ

^{๕๕} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๕๒/๑๕๖.

^{๕๖} พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กุลยาณธมฺโม), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๓๑-๓๒.

คุณที่ท่านเข้ามาสู่พระพุทธศาสนาได้ด้วยการฟังธรรมจากพระอัสสชิและในวาระสุดท้ายก่อนจะนิพพานก็ได้แสดงธรรมโปรดมารดาให้ดำรงอยู่ในโศกปฏิบัติผล ได้ชื่อว่าเป็นผู้กระทำปฏิการะสนองคุณมารดาโดยแท้จริง

๒.๓ ลักษณะของความกตัญญู

ลักษณะต่างๆ ของความกตัญญูบ่งชี้ให้เห็นว่า ทุกชีวิตที่เกิดมาล้วนต้องพึ่งพาอิงอาศัยกันและกัน เพราะการพึ่งพาเกื้อกูลกันนั้นนำมาซึ่งความสุข ความเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

มงคล คือ ประโยชน์ หรืออานิสงส์อันเป็นเหตุให้เกิดความสุข ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมไทย ได้สอดแทรกความกตัญญูไว้ในหลายแง่มุม เช่น การทำบุญอุทิศ การบวช วันสงกรานต์ วันลอยกระทง เป็นต้น ซึ่งสังคมมนุษย์จะเจริญขึ้นได้เพราะมีบุคคลในสังคมมีลักษณะ ๒ ประการ คือ

(๑) อุปการะ ความอุทิศหนุนเกื้อกูลกันและกัน

(๒) ปฏิการะ การตอบแทนสนองอุปการะของท่าน

ดังนั้น การอุปการะคุณที่บุคคลอื่นกระทำแก่ตน เรียกว่า “กตัญญู” เพราะเป็นรากฐานแห่งการสร้างความดีทุกอย่าง^{๔๗} และในทางพุทธศาสนาถือว่าความกตัญญูเป็นอุดมมงคลอย่างหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากมงคลสูตร ว่าด้วยมงคล ๓๘ ประการ ซึ่งความกตัญญูกตเวทีเป็นมงคลข้อที่ ๒๕ มีอยู่ด้วยกัน ๕ ประการ คือ

(๑) ความเคารพ^{๔๘}

(๒) ความอ่อนน้อมถ่อมตน

(๓) ความสันโดษ

(๔) ความเป็นผู้กตัญญู และ

(๕) การฟังธรรมตามกาล^{๔๙}

ซึ่งสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นได้เพราะความกตัญญูกตเวที เช่น การอุปฐากมารดา บิดา เป็นมงคลสูงสุด

^{๔๗} นวม สวางนทรัพย์, สังคมวิทยาศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๕๑.

^{๔๘} พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์, มงคลชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : พับลิเคชั่น เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๑๕), หน้า ๑๐๘-๑๒๔.

^{๔๙} พ.บ. (ไทย) ๒๕/๕/๘.

ความกตัญญูเป็นคุณธรรมสำคัญที่เป็นคุณเครื่องให้เกิดการประพตติดีประพตติสุจริต ทั้งทางกาย วาจา ใจ ดังนั้นจึงเป็นเหตุให้เกิดมงคลหรืออานิสงส์ชีวิต ดังนี้

๑. ความกตัญญูเป็นเหตุให้ได้รับการยกย่องสรรเสริญ คนเราในโลกนี้มีสถานะเป็นผู้ทำอุปการะก่อนและเป็นผู้ตอบแทนคุณ หรือเป็นผู้ที่ต้องสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบุญคุณของกันและกัน การที่ได้รับการเลื่อมใสจากมารดาบิดาหรือได้รับอุปการะคุณอื่นๆ จากผู้อื่นแล้วตอบแทนคุณ ย่อมได้รับการยกย่องสรรเสริญ นับว่าเป็นคนดี กล่าวคือ คนที่มีคุณธรรมคือความกตัญญูเป็นคนมีเสน่ห์ ย่อมประกอบไปด้วยการประพตติทางกายวาจาและใจที่อ่อนน้อม อ่อนโยน เอื้อเฟื้อเกื้อกูล มีจิตที่ประกอบด้วยความซื่อสัตย์และภักดี มีความประพตติสุจริตและเป็นประโยชน์ ย่อมให้เกิดความอิมใจและภูมิใจแก่คนในสังคม ดังเป็นที่ประจักษ์ว่าสังคมเมื่อนับถือยกย่องว่าใครเป็นคนดีหรือไม่ก็ยึดเอาความกตัญญูกตเวทิตะเป็นที่ตั้ง จุดมุ่งหมายของการสรรเสริญ และยกย่องคนที่มีความกตัญญู ก็เพื่อจะได้เป็นแบบอย่าง ขณะเดียวกันการตำหนิคนที่อกตัญญู ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า คนอกตัญญูนั้นเป็นบุคคลน่ารังเกียจ ไม่ควรคบค้าสมาคมด้วย ซึ่งบางครั้งท่านกล่าวถึงคนกตัญญูว่า เปรียบเหมือนถูกจับโยนลงสู่รกร^{๕๐} ดังนั้นความกตัญญูกตเวทิตะจึงก่อให้เกิดมงคลหรืออานิสงส์แก่ผู้ปฏิบัติคือการได้รับการยกย่องสรรเสริญ

๒. ความกตัญญูเป็นเหตุให้ได้รับความเจริญรุ่งเรือง โดยที่คนมีความกตัญญูนั้น ตระหนักว่าความกตัญญู คือ การประพตติตนเป็นคนดี ย่อมมุ่งแสวงหา หรือสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตเป็นที่ตั้ง เช่น การตั้งใจศึกษาศิลปะวิทยา การไม่ประพตติตนเสื่อมเสีย การทำหน้าที่ของลูก มีการเลื่อมใสศรัทธามารดาบิดาให้เป็นสุขเป็นต้น ย่อมให้ประสบความสำเร็จที่ดี ได้รับการสนับสนุนในหน้าที่กิจการงานต่าง ๆ คือประสบความสำเร็จในชีวิตโดยง่ายและมีความมั่นคงในชีวิตด้วยหน้าที่การงานของตน กล่าวคือ คนที่มีคุณธรรมกตัญญูกตเวทิตะนั้นเป็นผู้ที่สร้างหลักฐานและความมั่นคงแก่ชีวิตได้ ถึงที่สุดแม้ประสบภัยต่าง ๆ ก็สามารถผ่านพ้นย่อมได้ประสบมงคลหรืออานิสงส์คือความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต

๓. ความกตัญญูเป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จในโลกรู้และโลกหน้า^{๕๑} ความกตัญญูให้เกิดมงคลคือ การได้รับการยกย่องนับถือ มีความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตแล้ว ย่อมให้เกิดมงคลแก่ผู้มีคุณธรรมนี้อีกประการหนึ่งคือเป็นผู้มีความสุขในโลกรู้และในโลกหน้า ด้วยว่าผู้มีความกตัญญูกตเวทิตะนั้นประพตติตนด้วยมุ่งหมายตอบแทนคุณบุพพการีชนย่อมประพตติเป็นประโยชน์ เว้นการ

^{๕๐} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๑๓/๓๓๓.

^{๕๑} โกวิทช์ ราชวงศ์, “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูกตเวทิตะในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาทัศนะของคนชราว่าด้วยการทอดทิ้งบุพพการีในสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕), หน้า ๕๕.

ทุจริตทั้งปวง เมื่อมีความขยันหมั่นเพียรก็แสวงหาทรัพย์ได้ เมื่อได้ทรัพย์มาย่อมรู้จักรักษาเพื่อเลี้ยงดูตนเองและตอบแทนบุญพการีบุคคล ย่อมเลือกคบกำลัณมิตร และรู้จักเลี้ยงชีวิตตามกำลังแห่งทรัพย์ รู้คุณค่าแห่งทรัพย์ที่หามา เช่นนี้ชื่อว่าได้รับความสุขที่เกิดจากความมั่นคงแห่งชีวิตมีความสุขใจ ภูมิใจในทรัพย์สินและความมีหลักฐานมั่นคงของตน มีความสุขและภูมิใจในการใช้จ่ายทรัพย์ที่ไม่ขัดสนของตน มีความสุขและความภูมิใจในการไม่เป็นหนี้ของตนและมีความสุขและภูมิใจในการมีกิจการงานที่ไม่มีโทษของตน อันนี้เป็นความสุขในส่วนปัจจุบันที่คนมีกตัญญูกตเวทิตีพึงได้รับในส่วนความสุขในโลกหน้านั้นหมายเอาความเป็นผู้ไปสู่สุคติเป็นที่ตั้ง คนมีความกตัญญูกตเวทิตีเมื่อมีความมั่นคงแห่งชีวิตดังกล่าวแล้ว ย่อมตั้งสมประโยชน์ขั้นสูงขึ้นต่อไป กล่าวคือความตั้งมั่นในศรัทธา ความเชื่อที่ว่าทำความดีได้ดี ทำความชั่วได้ชั่ว ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล รักษากายวาจาเรียบร้อยมีระเบียบวินัยในการดำเนินชีวิต ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะ คือมีความเอื้อเฟื้อต่อแผ่ แจกจ่ายความสุขแก่ผู้อื่น สร้างอุปการคุณแก่คนและสัตว์ ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือเป็นผู้ตระหนักในเหตุผล รู้ดีชั่วตั้งแต่ในหลักโยนิโสมนสิการในการดำเนินชีวิต ระลึกข้างหลัง ระวังข้างหน้า มั่นคงในคุณธรรมเช่นนี้ย่อมมีสุคติเป็นเบื้องหน้าอันนี้เป็นความสุขในส่วนโลกหน้าที่คนมีกตัญญูกตเวทิตีพึงได้รับเป็นมงคลหรืออานิสงส์แก่ชีวิต

จากการศึกษาลักษณะของคนมีความกตัญญู เราทราบได้ด้วยอาการที่แสดงออกต่อผู้มีพระคุณ ๒ ลักษณะ^{๕๒} ดังนี้

๑. ประกาศคุณท่าน คือ การประกาศว่าผู้มีพระคุณของเราคืออะไรบ้าง เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ จะต้องกล่าวสรรเสริญยกย่องพ่อแม่ให้คนอื่นฟังว่า ท่านดีกับเราอย่างไร ที่คนนิยมทำกันมากคือ เขียนประวัติประกาศคุณของพ่อแม่ในหนังสืองานศพ วิธีนี้แม้จะใช้ได้ แต่มิใช่วิธีที่ดีที่สุด วิธีประกาศคุณพ่อแม่ที่ดีที่สุด คือ ประกาศที่ตัวเราเอง คนเราทุกคนคือตัวแทนของพ่อแม่คนทั้งนั้น เพราะเลือดของตนเป็นเลือดเนื้อเดียวกับพ่อแม่ ตลอดจนนิสัยใจคอและสภาพพฤติกรรม ก็ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาจากท่าน ฉะนั้น ความประพฤติของเราเองนี้แหละจะเป็นตัวประกาศคุณท่าน หรือประจานท่านอย่างโจ่งแจ้งที่สุด ไม่ว่าเราจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม

๒. ตอบแทนคุณท่าน คือ เมื่อรู้ว่าท่านมีคุณหรือมีอุปการะ ต้องตอบแทน เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ บุตรธิดาสามารถตอบแทนได้ดังนี้

๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ

^{๕๒} สมคิด เหลลาฉลาด, “ความเชื่อเรื่องบุญและบาปกับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เขตกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๕๐.

๒) ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน

๓) ดำรงวงศ์ตระกูล

๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท

๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๕๓}

หรือถ้าท่านผู้มีพระคุณเป็นครูหรืออาจารย์ ศิษย์สามารถตอบแทนคุณได้ดังต่อไปนี้

๑) ลูกขึ้นยี่นรับ

๒) เข้าไปคอยรับใช้

๓) เชื้อฟุ้ง

๔) ดูแลปรนนิบัติ

๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ^{๕๔}

ในพระไตรปิฎกได้ยกย่องคนกตัญญูไว้อีกหนึ่งหนึ่ง คือ

๑. เป็นสัตบุรุษ ได้แก่ คนดี มีคุณธรรม เป็นบัณฑิตในทางพระพุทธศาสนา เพราะความกตัญญูกตเวทีเป็นภูมิของสัตบุรุษ^{๕๕}

๒. เป็นบุคคลที่หาได้ยาก เพราะบุคคลที่มีความกตัญญูกตเวที ต้องฝึกฝนตนมาดี สามารถยกจิตใจของตนให้สูงส่งได้ ซึ่งมีใจะเกิดขึ้นกับคนทุกคนได้^{๕๖}

๓. ประสบแต่ความสุข เนื่องจากประพฤติดนถูกต้อง ชีวิตจึงมีแต่ความเจริญ และยังนำความสุขมาให้แก่บุคคลอื่น ๆ ด้วย^{๕๗}

๔. ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ เพราะเป็นผู้มีจิตใจสูงส่ง ประกอบด้วยคุณธรรมอันดี และเป็นแบบอย่างแก่คนอื่น ๆ ได้ จึงสมควรได้รับการยกย่องชมเชย^{๕๘}

๕. ประพฤติสิ่งที่เป็นอุดมมงคลแก่ชีวิต เพราะความกตัญญูเป็นข้อปฏิบัติที่ก่อให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ชีวิต เป็นอุดมมงคลในชีวิต^{๕๙}

สรุปได้ว่า ความกตัญญู มี ๒ ลักษณะ คือ กตัญญูต่อผู้มีคุณแก่ตนโดยตรง และกตัญญูต่อผู้มีคุณหรือผู้ทำประโยชน์แก่ส่วนรวม ส่วนลักษณะของกตเวที ก็คือ การรู้จักผู้ที่มีอุปการะแก่

^{๕๓}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๕๔}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

^{๕๕}อ.จ.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^{๕๖}อ.จ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^{๕๗}อ.จ.ตจก. (ไทย) ๒๑/๓๓/๗๗.

^{๕๘}ส.อ.ป. (ไทย) ๓๓/๑๒๑/๒๘๒.

^{๕๙}ส.อ.ป. (ไทย) ๒๕/๘/๘.

ตนหรือแก่ส่วนรวม เมื่อรู้แล้วก็ประกาศให้ผู้อื่นได้รับทราบ และตอบแทนท่านด้วยการให้วัตถุ
สิ่งของ ด้วยการช่วยเหลือด้วยกำลังและด้วยความเคารพ และอีกนัยหนึ่งความกตัญญูทเวทเป็นภูมิ
ของสัตว์บุรุษ เป็นบุคคลที่หาได้ยาก ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นมงคลแก่ชีวิตที่
ทำให้ประสบแต่ความสุขความเจริญในการดำเนินชีวิตสืบไปในวันข้างหน้า

๒.๔ ความสำคัญของความกตัญญู

ความกตัญญูทเวทเป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษยชาติ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของ
มนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็น
มนุษย์ และเป็นคุณธรรมเบื้องต้นของมนุษย์ธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัว
ซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความสุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความ
รับผิดชอบโดยลำดับ^{๖๐} พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความสำคัญของความกตัญญูทเวทไว้หลาย
แง่มุม คือ ความกตัญญูทเวทในฐานะเป็นคุณธรรมอันเป็นพื้นฐานของคนดี เป็นเครื่องหมายของ
คนดี กตัญญูทเวทอีกบุคคลหาได้ยาก และเป็นคุณธรรมก่อให้เกิดมงคลชีวิต ดังจะได้กล่าวใน
รายละเอียดตามลำดับ ดังนี้

๒.๔.๑ ความกตัญญูทเวทเป็นพื้นฐานของคนดี

ประเด็นคือความกตัญญูทเวทในฐานะเป็นพื้นฐานของคนดี^{๖๑} มีจุดมุ่งหมายเพื่อ
ค้นหาคำตอบของคำถามเหล่านี้ คือ ความกตัญญูทเวทเป็นพื้นฐานของคนดี จริงหรือไม่ และเพราะ
เหตุใด ความกตัญญูทเวทจึงได้ชื่อว่าเป็นพื้นฐานของคนดี

ความกตัญญูทเวทที่ได้ชื่อว่าเป็นพื้นฐานของคนดีนั้น เพราะว่าคุณธรรมข้อนี้เป็น
มารดา เป็นต้นกำเนิดหรือเป็นรากฐานของคุณธรรมอื่นๆ หากจะเปรียบกับต้นไม้ ความกตัญญู
ทเวทเป็นจตุรภาคไม้ คุณธรรมอื่นก็เปรียบกับลำต้น กิ่งก้านสาขาของต้นไม้ที่เจริญงอกงามขึ้นได้
เพราะอาศัยรากอันใด ความกตัญญูทเวทก็เป็นต้นกำเนิดหรือเป็นรากฐานแห่งความเจริญงอกงาม
ของคุณธรรมอื่นอันนั้น และคนที่มีความกตัญญูทเวทเป็นรากฐาน จะเป็นผู้ฝึกฝึในการทำความดี
มากขึ้นเพราะธรรมชาติของความกตัญญูทเวทจะก่อให้เกิดสำนึกดี มีหิริคือความละอายใจตนเอง
ในการทำผิดศีลธรรมและกฎหมายบ้านเมือง โอดัปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อความผิดด้วยสำนึกถึงผล
คือความทุกข์ที่จะได้รับจากการทำผิดนั้นๆ รวมทั้งเป็นฐานแห่งคุณธรรมทั้งหลายที่คอยส่งเสริม

^{๖๐} อำนวย จันเงิน, “การพัฒนาความกตัญญูทเวทตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา” (ทองย้อย กิจ-
ดิทินุ โนน), วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๗, หน้า ๑๐๘.

และเกื้อหนุนให้คุณธรรมข้ออื่นๆเจริญขึ้น กล่าวโดยสรุปคือ เป็นบาทฐานของการก้าวเข้าสู่ความเป็นมนุษย์ที่ประเสริฐหรือมีจิตใจที่สูงขึ้น ธรรมเหล่านี้คือ

๑. สัปปริสบัญญัติ หมายถึง ข้อปฏิบัติของคนดี ประกอบด้วย

- (๑) ทาน การให้แบ่งปัน การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
- (๒) ปัพพัชชา การเว้นจากการเบียดเบียนกัน
- (๓) มาตาปิตุอุปัฏฐาน การปฏิบัติดูแลมารดาบิดาให้เป็นสุข

๒. การวธธรรม ๖ หมายถึง ความเคารพและยำเกรงในธรรม ประกอบด้วย

- (๑) พุทธคารวตา ความเคารพนับถือในพระพุทธเจ้า
- (๒) ชัมมคารวตา ความเคารพนับถือพระธรรมด้วยการตั้งใจศึกษาเล่าเรียน
- (๓) สังฆคารวตา ความเคารพนับถือต่อพระสงฆ์
- (๔) สิกขาคารวตา ความเคารพเอื้อเฟื้อในการศึกษา ด้วยการตั้งใจศึกษา
- (๕) อัปปรมาทคารวตา ความเคารพเอื้อเฟื้อ ในความไม่ประมาทเดินเลื่อ
- (๖) ปฏิสันถารคารวตา ความเคารพเอื้อเฟื้อในการปฏิสันถาร

๓. สังคหวัตถุธรรม ๔ หมายถึง ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดเหนี่ยวจิตใจของกัน

และกัน อันเป็นไปเพื่อการสงเคราะห์กัน ประกอบด้วย

- (๑) ทาน การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ซึ่งกันและกัน
- (๒) ปิยวาจา วาจาเป็นที่รัก คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสามัคคี
- (๓) อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ
- (๔) สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย^{๖๐}

๔. ฆราวาสธรรม ๔ หมายถึง หลักธรรมสำหรับพัฒนาชีวิตคนในสังคม เป็นคุณธรรมที่มีความจำเป็นสำหรับคนที่เกี่ยวข้องกัน คนที่จริงใจต่อกันย่อมสามารถปรับความเข้าใจกันได้ง่าย และมักจะประสบความสำเร็จทั้งในการทำงานและการคบหาสมาคมกัน ประกอบด้วย

- (๑) สัจจะ ความซื่อสัตย์ เทียงธรรมเที่ยงตรงในหน้าที่ จริงใจต่อมิตร กตัญญูกตเวที

ต่อผู้มีพระคุณ

- (๒) ทมะ ความข่มใจ ข่มอารมณ์
- (๓) ขันติ ความอดทน อดกลั้น ไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคปัญหา

^{๖๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สี่ตะวัน จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๓.

(๔) จาคะ ความเสียสละ ไม่ใจแคบ ไม่ตระหนี่ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า ความกตัญญูกตเวทีเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่ส่งเสริมเกื้อกูลกันและกัน เว้นจากการเบียดเบียนกัน และเคารพยำเกรงต่อธรรมทั้งหลาย เช่น เคารพต่อพระพุทธเจ้า ต่อพระธรรม พระสงฆ์ ตลอดจนเอื้อเฟื้อต่อการศึกษาไม่ประมาทเลินเล่อ และที่สำคัญเอื้อเฟื้อในการปฏิสังขาร ด้วยการไม่ทำตนให้เป็นคนใจแคบ มีความซื่อสัตย์ เทียงธรรมเที่ยงตรงในหน้าที่ รู้จักข่มใจ ออกล้นไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคปัญหาที่มารุมเร้าจิตใจให้เกิดทุกข์ต่างๆ ดังนั้น หลักธรรมที่กล่าวมานี้จะช่วยส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนในสังคมให้เจริญขึ้น และส่งเสริมให้เกิดความกตัญญูกตเวทีต่อบุคคลรอบข้าง เสริมสร้างความดีมากยิ่งขึ้นในการดำเนินชีวิต จึงกล่าวได้ว่า ความกตัญญูกตเวทีจึงเป็นพื้นฐานของคนได้อย่างแท้จริง

๒.๔.๒ ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี

คำว่า “เครื่องหมาย” เป็นคำนามหมายถึง สิ่งที่ทำขึ้นแสดงความหมายเพื่อจดจำหรือกำหนดรู้^{๖๒} หรือเครื่องหมายที่เป็นสิ่งกำหนดรู้ เป็นคนดีหรือไม่อย่างไร ทางพระพุทธศาสนามีเกณฑ์พิจารณามากมายแต่ที่เน้นอย่างหนึ่งก็คือกตัญญูกตเวทีตาธรรมเป็นสิ่งบ่งบอกคุณสมบัติความเป็นคนดีของบุคคล กล่าวอีกนัยหนึ่ง สัตบุรุษหรือคนดีทั้งหลายมีความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมาย ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในสรภังคชาดก ความว่า “บุคคลใดเป็นคนกตัญญูกตเวที เป็นปราชญ์ มีกัลยาณมิตร และมีความรักดีมั่นคง ช่วยกระทำกิจของมิตรที่ตกยากด้วยความเต็มใจ บัณฑิตเรียกคนเช่นนั้นว่า สัตบุรุษ”^{๖๓} และดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในสัปปริสสูตร ความว่า “สัตบุรุษผู้มีปัญญาอยู่ครองเรือน เป็นผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางคืนและกลางวันยอมเกิดเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มากเมื่อระลึกถึงอุปการคุณที่มารดาบิดาทำไว้ก่อนยอมบวชามารดาบิดาโดยชอบธรรม”^{๖๔}

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังได้กล่าวไว้อีกว่า ความเป็นคนกตัญญูกตเวทีเป็นภูมิสัตบุรุษ คือ เป็นพื้นฐานแห่งจิต หรือระดับจิตใจของคนที่มีคุณธรรม ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ความว่า “สัตบุรุษเป็นคนกตัญญู เป็นคนกตเวที ความเป็นคนกตัญญู ความเป็นคนกตเวที สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็นคนกตัญญูและความเป็นคนกตเวทีทั้งหมดนี้ เป็นภูมิสัตบุรุษ”^{๖๕}

^{๖๒}ราชบัณฑิตสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๖๒.

^{๖๓}บุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๑๗๘/๖๐๘.

^{๖๔}อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๓๘/๒๕๘.

^{๖๕}อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๓๗.

สรุปได้ใจความว่า ความกตัญญูตเวทีเป็นเครื่องหมายของสัตว์บุรุษหรือคนดีบุคคลไม่ว่าจะมีความรู้ความสามารถหรือประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานอย่างไรก็ตาม หากไม่มีความกตัญญูตเวทีก็เป็นคนดีไม่ได้เพราะขาดสัญลักษณ์แห่งความดีนั่นเอง ความกตัญญูจะสร้างคนให้เป็นคนที่มีความรัก เห็นใจผู้อื่น มีเมตตา กรุณา ต่อบุคคลอื่น โดยไม่คิดขงเกยถึงฐานะการเป็นอยู่ของผู้ใด จึงได้ชื่อว่า “กตัญญูตเวที”

๒.๔.๓ กตัญญูตเวทีอันบุคคลหาได้ยาก

การแสวงหาทรัพย์สมบัติหรือบิรวารสมบัตินั้นหาได้ไม่ยากนัก และการแสวงหากคนดีที่มีคุณธรรมอื่นก็หาได้ไม่ยากเช่นเดียวกัน แต่การแสวงหากตัญญูตเวทีบุคคลหาได้ยาก ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในอาสาฬหปุจฉหรรค ความว่า บุคคล ๒ จำพวกนี้หาได้ยากในโลก คือ

๑. บุพพการี(ผู้ทำอุปการะก่อน)

๒. กตัญญูตเวที(ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน)^{๖๖}

อุปสรรคของบุพพการีชนคือค้นหาหรือความอยาก เพราะเหตุว่าค้นหาทำให้คนเห็นแก่ตัวเมื่อบุคคลเห็นแก่ตัวแล้วก็เป็นกรยากที่จะทำอุปการะให้แกคนอื่นจะช่วยเหลือใครจะทำการงานใด ๆ ก็มักคิดถึงผลตอบแทนไว้ก่อนเมื่อไม่มีผลตอบแทนใดๆ ก็ยอมไม่ทำอุปการะใดๆ ฉะนั้น ค้นหาจึงถือว่าเป็นอุปสรรคของบุพพการีชน

ปฏิปักษ์หรือสิ่งเป็นอุปสรรคของความกตัญญูตเวทีได้แก่วิชาคือความไม่รู้ ความโง่ ความเขลา ความจนปัญญา การไม่รู้จักบาป ไม่รู้จักบุญ ไม่รู้จักคุณ ไม่รู้จักโทษไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นประโยชน์ ไม่เป็นประโยชน์ ไม่รู้จักรับผิดชอบชั่วดี เมื่อไม่รู้อย่างนี้แล้วก็ยอมไม่รู้จักคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่มีแก่ตนและไม่ตอบแทนคุณนั้น ค้นหาและอวิชาจึงเป็นเหตุสำคัญทำให้บุพพการีชนและกตัญญูตเวทีบุคคลหาได้ยาก

ในทูลถลกสูตร (ว่าด้วยบุคคลหาได้ยาก) ได้กล่าวถึงบุคคลหาได้ยาก ๓ จำพวก คือ

๑. ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่กล่าวว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่หาได้ยากนั้น ก็หมายความว่า พระองค์เป็นผู้ปราศจากกิเลส ผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ผู้มีความรู้และความประพฤดิถึงพร้อม ผู้เสด็จไปด้วยดี ผู้รู้แจ้งโลก ผู้ฝึกคนได้ดี ไม่มีผู้ใดเทียมเท่า ตลอดทั้งพระองค์ยังเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นต้นด้วย ซึ่งมีพุทธพจน์กล่าวว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เอก เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่ออรรถประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคลผู้เอกเป็นไฉน คือ พระตถาคตอรหันต

^{๖๖} อัง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

สัมมาสัมพุทธเจ้า คูณกริกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เอ๋ยนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้น เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่ออรรถประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ฯ^{๖๓}

๒. บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ กล่าวคือ ผู้ที่ประกาศคำสอนของพระตถาคต ได้ชื่อว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลก พระตถาคตทรงเตือนเอาไว้แล้วตรัสบอกวิธีป้องกัน และแก้ไขเหตุเสื่อมแห่งธรรมเหล่านี้แก่พุทธสาวก คือ

๑) พระองค์ทรงสามารถกำหนดสมาธิ เมื่อจะพูด ทุกถ้อยคำจึงไม่ผิดพลาด^{๖๔}

๒) แต่ละคำพูดเป็นอภิลิโก คือ ถูกตรงตรงจริงไม่จำกัดกาลเวลา^{๖๕}

๓) คำพูดที่พูดมาทั้งหมดนับแต่วันตรัสรู้นั้น สอดรับไม่ขัดแย้งกัน^{๖๖}

๔) ทรงบอกเหตุแห่งความอันตรายของคำสอนเปรียบดวยกลองศึก^{๖๗}

๕) ทรงกำชับให้ศึกษาปฏิบัติเฉพาะจากคำของพระองค์เท่านั้น อย่าฟังคนอื่น^{๖๘}

๖) ทรงห้ามบัญญัติเพิ่มหรือตัดทอนสิ่งที่บัญญัติไว้^{๖๙}

๗) สำนึกเสมอว่าตนเองเป็นเพียงผู้เดินตามพระองค์เท่านั้น ถึงแม้จะเป็นอรหันต์ผู้เลิศทางปัญญาก็ตาม^{๗๐}

๘) ตรัสไว้ว่าให้ทรงจำบทพยัญชนะ และคำอธิบายอย่างถูกต้อง พร้อมขยันถ่ายทอดบอกสอนกันต่อไป^{๗๑}

๙) ทรงบอกวิธีแก้ไขความผิดเพี้ยนในคำสอน^{๗๒}

๑๐) ทรงตรัสแก่พระอานนท ให้ใช้ธรรมวินัยที่ตรัสไว้เป็นศาสดาแทนต่อไป^{๗๓}

^{๖๓} อ.จ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๕/๒๖.

^{๖๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๘/๔๓๐.

^{๖๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๕/๔๕๑.

^{๖๖} พ.ุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๒๕๓.

^{๖๗} ส.น. (ไทย) ๑๖/๓๑๑/๖๗๒-๓.

^{๖๘} อ.ง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๑/๒๕๒.

^{๖๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๓๐.

^{๗๐} ส.ข. (ไทย) ๑๓/๘๒/๑๒๖.

^{๗๑} อ.จ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๑๖๐.

^{๗๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๔/๑๑๓.

^{๗๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๗/๔๖๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๘/๑๔๑.

จะเห็นได้ว่า บุคคลผู้ที่นำหลักคำสอนของพระตถาคตมาประกาศแก่สัตว์ทั้งหลายนั้น สมควรอย่างยิ่งที่ต้องระมัดระวังในคำพูดที่จะสื่อออกไป บุคคลเหล่านี้จึงได้ชื่อว่า เป็นบุคคลที่หาได้ยาก เนื่องจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งที่หายากแล้ว การนำเอาหลักธรรมที่พระพุทธองค์ ตรัสรู้มาบอกกล่าวให้ชนรุ่นหลังทราบก็เป็นเรื่องที่หนักและยากยิ่ง เพราะคำสอนของพระพุทธองค์ ต้องไม่คลาดเคลื่อนจากพระบัญญัติของพระพุทธองค์ สมดังพุทธพจน์ที่กล่าวไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นพระตถาคตหรือไม่เห็นก็ตาม ได้ฟังธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว หรือไม่ได้ฟังก็ตาม ย่อมไม่หยิ่งลงสู่ความ ถูกต้องและความแน่นอนมั่นคงในกุศลธรรมทั้งหลาย

บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นพระตถาคตหรือไม่เห็นก็ตาม ได้ฟังธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว หรือไม่ได้ฟังก็ตาม ย่อมหยิ่งลงสู่ความแน่นอนมั่นคงและความ ถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลายเอง บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นพระตถาคต..ได้ฟัง ธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว จึงหยิ่งลงสู่ความแน่นอนมั่นคงและความถูกต้อง ในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อไม่ได้เห็น..ไม่ได้ฟัง...ย่อมไม่หยิ่งลงสู่ความแน่นอนมั่นคง และความถูกต้อง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาบุคคล ๓ จำพวกนั้น เพราะเห็นแก่บุคคลผู้ได้เห็นพระตถาคต ได้ฟังธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว จึงหยิ่งลงสู่ความแน่นอน....ถูกต้อง ในกุศลธรรม เมื่อไม่ได้เห็น... ไม่ได้ฟัง... ย่อมไม่หยิ่งลง.... เราจึงอนุญาตการแสดง ธรรมไว้ และก็เพราะอาศัยบุคคลนี้ จึงควรแสดงธรรมแม้แก่บุคคลอื่น ๆ ด้วย^{๑๔}

๓. กัตถุญกตเวทีกุศล^{๑๕} กัตถุญญ หมายถึง ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน ส่วนกตเวทีกุศล หมายถึง ยังบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน, ยังบุคคลให้รู้ซึ่งคุณอัน บุคคลทำแล้วแก่ตน, ผู้ประกาศซึ่งอุปการะอันบุพการีชนทำแล้ว, ผู้ตอบแทนอุปการะของท่าน, ผู้ตอบแทนอุปการะของคุณของท่าน, ผู้สนองคุณท่าน, ผู้ตอบแทนคุณท่าน

อย่างไรก็ตาม คำว่ากัตถุญกตเวทีกุศล เป็นคำที่มาด้วยกัน เมื่อกล่าวถึงความกัตถุญญ ก็ต้อง กล่าวถึงกตเวทีกุศลไปโดยปริยาย เพราะในทางปฏิบัติคุณธรรม ๒ ข้อนี้ไม่สามารถแยกจากกันได้

เมื่อกล่าวโดยสรุป ความกัตถุญญก็คือ ความรู้และการยอมรับในบุญคุณของบุคคล สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม กตเวทีกุศล คือ พยายามกระทำ

^{๑๔} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๖๑/๑๓๘.

^{๑๕} อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๕/๓๕๘.

ตอบด้วยการทดแทนพระองค์ ช่วยเหลืออุปการะ ชะโยง บำรุง รักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดียิ่ง เพื่อความสงบสุขของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ในปิงคิยานีสูตร ก็ได้แสดงไว้เช่นว่า การปรากฏของบุคคล ๕ จำพวกเป็นเรื่องยากคือ

- ๑) ความปรากฏแห่งตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าหาได้ยากในโลก
- ๒) บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ หาได้ยากในโลก
- ๓) บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้วหาได้ยากในโลก
- ๔) บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้วเป็นผู้ปฏิบัติตามสมควรแก่ธรรม หาได้ยากในโลก
- ๕) บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้วเป็นกตัญญูกตเวทีอันบุคคลหาได้ยากในโลก^{๑๐}

จะเห็นได้ว่า เหตุที่บุพพการีบุคคลและกตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยากเพราะมีวิชาและค้นหาเป็นเจ้าเรือดังกล่าวนั้น ก็เพราะผู้เป็นบุพพการีและกตัญญูกตเวทีเป็นเพียงผู้สงเคราะห์อนุเคราะห์ตอบแทนคุณกันด้วยความจำเป็นและจำใจ ด้วยว่าเมื่อไม่ทำก็เกรงจะถูกนิโทษ หรือทำด้วยความปรารถนาให้โลกสรรเสริญ ยากจะหาผู้ที่ดำเนินตามธรรม ดังนั้นโลกจึงได้บุพพการีหรือกตัญญูกตเวทีในลักษณะ บุพพการีเทียม และกตัญญูกตเวทีเทียม เช่นกับการแสวงหาทรัพย์ ง่ายสำหรับคนที่หาได้แต่เป็นการยากที่จะได้มาโดยสะดวกและคล่องใจในทางสุจริต จึงกล่าวได้ว่าบุพพการีบุคคลและกตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยาก เพราะเป็นการยากที่จะประจวบเหมาะกันทั้งสองฝ่ายที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้ว่า กตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยากนั้น พอจะแยกให้เห็นชัดเจนได้ด้วยเหตุผล ๓ ประการ คือ

- (๑) การรู้จักแต่ไม่ตอบแทนคุณ
- (๒) การตอบแทนคุณด้วยหวังสิ่งตอบแทน
- (๓) การตอบแทนคุณที่ไม่ถูกกฎหมายและไม่ถูกธรรม ซึ่งแยกอธิบายได้ ดังนี้

๑. การรู้จักแต่ไม่ตอบแทนคุณ

ปุถุชนมีจิตที่ประกอบด้วยอวิชาและค้นหา จึงตั้งอยู่ในความเห็นแก่ตัว ไม่เห็นแก่คนอื่น ดังกล่าวมา เมื่อเห็นทางได้ดีก็ขอมฉวยโอกาส เมื่อได้แล้วก็ไม่อยากแบ่งปันให้ใคร ประกอบกับความมุ่งหมายในสุขแห่งชีวิต เมื่อยามเป็นเด็กก็เห็นแก่การเล่นสนุกสนาน เติบโตก็มุ่งศึกษา ศิลปวิทยา เมื่อประกอบอาชีพมีทรัพย์สมบัติก็มุ่งไปทางแสวงหาครอบครัว มีสามีภรรยาแล้วต่างก็หลงในกันและกันมุ่งหาความสุขให้กันและกัน มากกว่าจะคิดตอบแทนคุณของมารดาบิดาหรือ

^{๑๐}อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๕/๓๓๔.

อุปการีชน อวิชาและตัณหาเปรียบเช่นแม่น้ำที่คอยขวางกั้นปฏิการคุณของปุถุชน เพราะต่างมุ่งแสวงหาประโยชน์สุขส่วนตนฝ่ายเดียว จึงทำให้ขาดการตอบแทนคุณเช่น การที่รู้คุณของยาแต่เมื่อตัวเองไม่ได้ใช้ก็ไม่รู้ค่าหรือประโยชน์ในการกำจัดโรคภัยของตน เกษตรกรรู้ว่าแผ่นดินมีคุณในการทำอะไรทำนา แต่ก็มุ่งหมายเพียงผลผลิตจากนา ไม่บำรุงรักษาผืนดิน คนทั่วไปดำรงชีวิตด้วยปัจจัยสี่ รู้ว่าปัจจัยสี่มีคุณแก่ตนในด้านใด ในกาลใด ก็เห็นคุณเฉพาะในด้านนั้นในกาลนั้นเท่านั้น ไม่ได้ตอบแทนด้วยการบำรุงรักษาหรือพัฒนาให้ดีขึ้น ก็เพราะอวิชาและตัณหากั้นไว้

๒. การตอบแทนคุณด้วยหวังสิ่งตอบแทน

ดังที่กล่าวไว้ว่า ปุถุชนนั้นมีอวิชาและตัณหาเป็นเจ้าเรือน ดังนั้นจิตของปุถุชนจึงเจือด้วยอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ อันเป็นแรงผลักดันให้มุ่งแสวงผลแห่งโลกียสุข คือ ทรัพย์ ยศ สุข สรรเสริญ ว่าเป็นสิ่งพึงปรารถนาและเป็นสัญลักษณ์แห่งความสำเร็จในชีวิตหรือเป็นเครื่องหมายของคนดี กล่าวคือ มุ่งในเรื่อง กิน กาม เกียรติ นั่นเอง เพราะตัณหาเป็นเครื่องยึดให้คนติดอยู่กับโลกียสุข ด้วยเหตุนี้โดยทั่วไปการตอบแทนคุณจึงเป็นเรื่องการแสวงหาผลประโยชน์ เช่น ลูกสร้างทำดีเพราะหวังการสนับสนุนจากมารดาบิดา ลูกศิษย์สร้างทำดีเพราะหวังความสำเร็จการศึกษา ลูกน้องสร้างทำดีเพื่อเอาใจเจ้านาย หรือเพื่อได้ยศตำแหน่ง นักการเมือง ข้าราชการ พนักงานของรัฐสร้างทำดีเพื่อหวังผลทางการเมืองหรือผลตอบแทนในหน้าที่ของตน คนในสังคมสร้างทำดีต่อกันด้วยมุ่งหมายให้โลกสรรเสริญ ให้สังคมยอมรับนับถือว่าเป็นคนดี จึงทำอุปการะตอบแทน คือไม่ได้ทำปฏิการคุณจากมโนสำนึกด้วยความบริสุทธิ์ใจ จึงทำอะไรก็ตามต้องมีประโยชน์แฝงอยู่หรือที่เรียกว่ามีผลประโยชน์ทับซ้อนในการทำอุปการะคุณและตอบแทนคุณ ทั้งนี้เพราะปุถุชนมีจิตเจือด้วยตัณหาตัวเอง

๓. การตอบแทนคุณที่ไม่ถูกกฎหมายและไม่ถูกธรรม

เพราะความมุ่งหมายทางโลกียสุข และการตอบแทนคุณกันโดยมุ่งหมายซึ่งผลประโยชน์เป็นที่ตั้ง จึงก่อให้เกิดการตอบแทนคุณที่ไม่ชอบธรรม และผิดกฎหมายด้วยเหตุที่ไม่รู้แจ้งในความหมายของการตอบแทนคุณ และไม่สามารถต้านกระแสแห่งตัณหาได้ จึงมีข้อสรุปการตอบแทนคุณว่า เป็นความดี เป็นสิ่งที่โลกยกย่องสรรเสริญ และเป็นสิ่งที่ต้องกระทำไม่เช่นนั้นจะกลายเป็นคนเนรคุณ ออกตัญญู เพราะต้องการความดี อย่างนี้จึงมีการตอบแทนคุณกันผิดหลักธรรมและหลักกฎหมาย เช่นลูกขอมทำทุจริตประพฤติผิดศีลธรรมกฎหมายเพื่อได้เงินเลี้ยงดูพ่อแม่ ครอบครัว ลูกน้องขอมกระทำความผิดเพื่อเจ้านาย คนทั่วไปขอมทำความผิด หรือประพฤติทุจริตด้วยมุ่งหมายประโยชน์แก่คนที่มิอุปการะแก่ตน เพราะมีแต่ความรู้ว่าการตอบแทนคุณเป็นความดี แต่ขาดหิริและโอตตปปะ และขาดปัญญาอันเป็นสัมมาทิฐิในการพิจารณาตรองเหตุผล ด้วยถูกอวิชาและตัณหาครอบงำจิตนั่นเอง

อนึ่งโดยธรรมดาคนทั่วไป มักจะรู้คุณมากกว่าตอบแทนคุณ ในลักษณะของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน คือ ทำอุปการะหรือประโยชน์ต่อกันโดยมุ่งหมายผลตอบแทน ในรูปของผลงาน ชื่อเสียง เกียรติยศ การยอมรับทางสังคม มิใช่ทำอุปการะหรือประโยชน์ต่อกันด้วยมุ่งหมายให้เกิดประโยชน์สุขด้วยความบริสุทธิ์ใจประกอบกับสังคม ถูกกระแสบริโภคนิยม ทุนิยมและประโยชน์นิยมครอบงำ ทำให้การทำอุปการะต่อกันเป็นไปในลักษณะของการมุ่งประโยชน์ตอบแทน มิใช่อุปการะที่เป็นการสร้างประโยชน์ต่อกัน ดังนั้นคนในสังคมจึงมีลักษณะความเป็นผู้กตัญญูคือรู้คุณแต่ไม่ตอบแทนคุณหรือตอบแทนคุณ ก็เป็นลักษณะของการตอบแทนผลประโยชน์ที่ตนเองได้รับ และบางครั้งการตอบแทนก็ไม่ถูกต้องหรือไม่ถูกต้องกฎหมาย เพราะฉะนั้นกตัญญูทศเวทที่บุคคลที่แท้จริงจึงหาได้ยาก

๒.๔.๔ ความกตัญญูทศเวทที่ก่อให้เกิดมงคลแก่ชีวิต

มงคล คือประโยชน์ หรืออานิสงส์อันเป็นเหตุเครื่องเจริญสุข ซึ่งเกิดขึ้นได้เพราะความกตัญญูทศเวท เช่น การอุปฐากคุณแลมารดา บิดาเป็นมงคลสูงสุด ดังพุทธพจน์ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกายว่า “ด้วยการปรนนิบัติในมารดาบิดาทั้งสองนั้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคลนั้น ในโลกนี้นั้นแล เขาละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์”^{๘๑}

ความกตัญญูทศเวทที่เป็นคุณธรรมสำคัญที่เป็นคุณเครื่องให้เกิดการประพฤติดี ประพฤติเป็นสุจริตทั้งทางกาย วาจา ใจ ดังนั้นจึงเป็นเหตุให้เกิดมงคลหรืออานิสงส์ชีวิต ดังนี้

๑. ความกตัญญูทศเวทที่เป็นเหตุให้ได้รับการยกย่องสรรเสริญ^{๘๒}

คนเราในโลกนี้มีสถานะเป็นผู้ทำอุปการะก่อนและเป็นผู้ตอบแทนคุณ หรือเป็นผู้ที่ต้องสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบุญคุณของกันและกันอยู่ตลอดเวลา การที่ได้รับการเล็งดูจากมารดาบิดา หรือได้รับอุปการะคุณอื่นๆ จากผู้อื่นแล้วตอบแทนคุณ ย่อมได้รับการยกย่องสรรเสริญนับว่าเป็นคนดี กล่าวคือ คนที่มีคุณธรรมคือความกตัญญูเป็นคนมีเสน่ห์ ย่อมประกอบไปด้วยการประพฤติทางกาย วาจา และใจ ที่อ่อนน้อม อ่อนโยน เอื้อเฟื้อเกื้อกูล มีจิตที่ประกอบด้วยความซื่อสัตย์และภักดี มีความประพฤติสุจริตและเป็นประโยชน์ ย่อมให้เกิดความอิมใจและภูมิใจแก่คนในสังคม ดังเป็นที่ประจักษ์ว่าสังคมเมื่อนับถือยกย่องว่าใครเป็นคนดีหรือไม่ก็ยึดเอาความกตัญญูทศเวทที่เป็นที่ตั้ง ดังนั้นความกตัญญูทศเวทที่จึงก่อให้เกิดมงคลหรืออานิสงส์แก่ผู้ปฏิบัติคือการได้รับการยกย่องสรรเสริญ

^{๘๑}อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๗๐/๑๕๐.

^{๘๒}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๑๓/๓๓๓.

๒. ความกตัญญูทวาทิเป็นเหตุให้ได้รับความเจริญรุ่งเรือง

โดยที่คนมีความกตัญญูทวาทินั้น ตระหนักว่าความกตัญญูทวาทิ คือ การประพฤติตนเป็นคนดี ย่อมมุ่งแสวงหา หรือสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตเป็นที่ตั้ง เช่น การตั้งใจศึกษาศิลปะวิทยา การไม่ประพฤติตนเสื่อมเสีย การทำหน้าที่ของลูก มีการเลี้ยงดูอุปถัมภ์มารดาบิดา ให้เป็นสุขเป็นต้น ย่อมให้ประสบความสำเร็จที่ดี ได้รับการสนับสนุนในหน้าที่กิจการงานต่าง ๆ คือ ประสบความสำเร็จในชีวิตโดยง่ายและมีความมั่นคงในชีวิตด้วยหน้าที่การงานของตน กล่าวคือคนที่มีความกตัญญูทวาทินั้นเป็นผู้ที่สร้างหลักฐานและความมั่นคงแก่ชีวิตได้ ถึงที่สุดแม้ประสบภัยต่าง ๆ ก็สามารถผ่านพ้นยอมได้ประสบมงคลหรืออานิสงส์คือความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตได้

๓. ความกตัญญูทวาทิเป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จในโลกรู้และโลกหน้า

ความกตัญญูทวาทิให้เกิดมงคลคือ การได้รับการยกย่องนับถือ มีความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตแล้ว ย่อมให้เกิดมงคลแก่ผู้มีคุณธรรมนี้อีกประการหนึ่งคือ เป็นผู้มีความสำเร็จในโลกรู้และในโลกหน้า ด้วยว่าผู้มีกตัญญูทวาทินั้นประพฤติตนด้วยมุ่งหมายตอบแทนคุณบุญพาวาริชนยอมประพฤติเป็นประโยชน์ เว้นการทุจริตทั้งปวง เมื่อมีความขยันหมั่นเพียรก็แสวงหาทรัพย์ได้ เมื่อได้ทรัพย์มาย่อมรู้จักรักษาเพื่อเลี้ยงดูตนเองและตอบแทนบุญพาวาริบุคคล ย่อมเลือกคบกับภริยามิตร และรู้จักเลี้ยงชีวิตตามกำลังแห่งทรัพย์ รู้คุณค่าแห่งทรัพย์ที่หามา เช่นนี้ชื่อว่าได้รับความสุขที่เกิดจากความมั่นคงแห่งชีวิต มีความสุขใจภูมิใจในทรัพย์สินและความมีหลักฐานมั่นคงของตน มีความสุขและภูมิใจในการใช้จ่ายทรัพย์ที่ไม่ขัดสนของตน มีความสุขและความภูมิใจในการไม่เป็นหนี้ของตน และมีความสุขและภูมิใจในการมีกิจการงานที่ไม่มีโทษของตน อันนี้เป็นความสุขในส่วนปัจจุบันที่คนมีกตัญญูทวาทิพึงได้รับ

ในส่วนความสุขในโลกหน้านั้นหมายเอาความเป็นผู้ไปสู่สุคติเป็นที่ตั้ง คนมีความกตัญญูทวาทิเมื่อมีความมั่นคงแห่งชีวิตดังกล่าวแล้ว ย่อมสั่งสมประโยชน์ชั้นสูงขึ้นไป กล่าวคือความตั้งมั่นในศรัทธาความเชื่อที่ว่าทำความดีได้ดี ทำความชั่วได้ชั่ว ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลรักษากายวาจาเรียบร้อยมีระเบียบวินัยในการดำเนินชีวิต ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะ คือมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เกลี้ยความสุขแก่ผู้อื่น สร้างอุปการคุณแก่คนและสัตว์ ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือเป็นผู้ตระหนักในเหตุผล รู้ดีชั่วที่ตั้งในหลักโยนิโสมนสิการในการดำเนินชีวิต ระลึกข้างหลัง ระวังข้างหน้า มั่นคงในคุณธรรมเช่นนี้ย่อมมีสุคติเป็นเบื้องหน้าอันนี้เป็นความสุขในส่วนโลกหน้าที่คนมีกตัญญูทวาทิพึงได้รับเป็นมงคลหรืออานิสงส์แก่ชีวิต

จะเห็นได้ว่า ความสำคัญของความกตัญญูทวาทิกล่าวมาในเบื้องต้นนั้น สามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ดังนี้ คือ

๑. ความกตัญญูกตเวทิตะเป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยได้สอดแทรกความกตัญญูกตเวทิตะไว้เกือบทุกเรื่อง เช่น การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย การบวช วันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ วันลอยกระทง เป็นต้น

๒. ความกตัญญูกตเวทิตะ ทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่ในฐานะบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญูกตเวทิตะอันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดไม่มีปัญหา ปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจ ฯลฯ ก็จะหมดไป

๓. สภาวะสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจะสมดุลไม่ถูกทำลาย คนมีความกตัญญูย่อมระลึกถึงบุญคุณของป่าไม้ ทุ่งนา แม่น้ำ ลำธาร ถนนหนทาง และสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ฯลฯ ช่วยกันอนุรักษ์ บำรุง รักษาให้สิ่งเหล่านั้นคงอยู่ร่วมกับมนุษย์อย่างสมดุลและกลมกลืน

๔. ความกตัญญูกตเวทิตะเป็นเครื่องหมายของคนดี ความกตัญญูกตเวทิตะจึงเป็นคุณธรรมและเป็นสัญลักษณ์ของคนดี เป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม และเป็นคุณธรรมค้ำจุนครอบครัว สังคม และโลกให้เกิดความสุขมีสันติภาพ

สรุปได้ว่า ความกตัญญูกตเวทิตะเป็นฐานในการประพฤติดี ประพฤติสุจริต ตามหลักกุศลกรรมบถ เป็นเครื่องหมายแห่งความดีทางกายคือไม่ประพฤติชั่วทางกาย ได้แก่ ฆ่าสัตว์ ลักขโมย หรือประพฤติผิดในกาม ทางวาจา คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเพ้อเจ้อ และทางใจ คือ ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น ไม่เพ่งโทษ และไม่มีความเห็นผิดจากคลองธรรม ให้คนทั้งหลายรู้ได้ว่า การประพฤติเช่นนี้เป็นคนดี เช่นนี้ชื่อว่า ความกตัญญูกตเวทิตะเป็นเครื่องหมายแห่งคนดี ความกตัญญูกตเวทิตะเป็นคุณธรรมที่เป็นพื้นฐานหรือรากฐานแห่งคุณธรรมอื่น ๆ ที่ก่อให้เกิดการประพฤติดี เป็นอุปการะ เป็นประโยชน์ก่อให้เกิดสำนึกดี มีหิริ โอตตปปะ มีความละอายใจและสะดุ้งกลัวต่อความชั่วและผลแห่งความชั่วนั้น อันจะทำให้ตั้งอยู่ในหลักสัปปุริสบัญญัติ คือข้อปฏิบัติของคนดีเป็นต้น เช่นนี้จึงถือว่าความกตัญญูกตเวทิตะเป็นพื้นฐานแห่งคนดี ความกตัญญูกตเวทิตะเป็นเหตุแห่งความเจริญสุขในชีวิตในลักษณะเป็นอนิสงส์แก่ผู้มีความกตัญญูกตเวทิตะคือ ได้รับการยอมรับนับถือยกย่องสรรเสริญ ได้รับความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตและเป็นเหตุให้ประสบสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต เช่นนี้ชื่อว่าความกตัญญูกตเวทิตะก่อให้เกิดมงคลแก่ชีวิต

๒.๕ ประโยชน์ของความกตัญญู

บุคคลผู้มีความกตัญญู ย่อมได้รับผลบุญคือความดีและความสุข ที่ก่อให้เกิดเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคม วิธีการแสดงความกตัญญูที่ปรากฏในคัมภีร์ และอรรถกถา อาจสรุปหลักการใหญ่ได้แต่เพียงว่า ผู้ใดก็ตาม สิ่งใดก็ตามที่มีอุปการะ หรือมีคุณต่อมนุษย์ ไม่ว่าจะโดยทางตรงหรือทางอ้อม มนุษย์จะต้องรู้ ตระหนักรู้ ให้มีความสำคัญต่อผู้นั้น หรือสิ่งนั้น พร้อมทั้งหาทางทำตอบแทนอุปการะด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งตามสมควรแก่สถานะ และโอกาส ซึ่งตัวอย่างดังกล่าวนี้ อาจเห็นบ่อยมากในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ที่เอื้อประโยชน์ต่อตนเองและสังคม ดังนี้ คือ

๒.๕.๑ ประโยชน์ที่มีต่อตนเอง

ประโยชน์ของความกตัญญูเมื่อก้าวโดยละเอียดแล้ว ความกตัญญูสามารถเกิดขึ้นได้ในบริบทที่แตกต่างกัน ดังปรากฏในคัมภีร์ที่ฆนิกาย ปาฎิกวรรค ท่านได้แสดงวิธีการตอบแทนบุญคุณมีความสัมพันธ์ทางสังคมทั้ง ๖ ประการที่เรียกว่า ทิศ ๖ ดังนี้^{๘๓}

(ประการที่ ๑) บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ^{๘๔} คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะได้เป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ท่าน

มีข้อความควรแทรกเข้ามาในข้อความนี้เล็กน้อยว่า วิธีการตอบแทนคุณของบิดามารดานั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า ไม่ใช่เป็นเรื่องที่จะกระทำได้ง่าย ๆ ดังที่มีพระพุทธพจน์ตรัสไว้ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาตว่า

การตอบแทนแก่ท่านทั้งสองเราไม่กล่าวว่าเป็นการทำได้โดยง่าย ท่านทั้งสองคือใคร คือ มารดาและบิดา ถึงบุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ประคับประคองมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ปฏิบัติท่านทั้งสองด้วยการอบกลิ่น การนวด การให้อาบน้ำ และการบีบนวด และแม้ท่านทั้งสองนั้นจะถ่าง อูจจาระและปัสสาวะลงบนบ่าทั้งสองของเขานั้นแล การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่า อันบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดา และบิดาเลย ถึงบุตรจะสถาปนามารดาและ

^{๘๓}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๒/๒๑๒-๒๑๖.

^{๘๔}อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๖๑.

บิดาไว้ในราชสมบัติซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัวแห่งแผ่นดินใหญ่ที่มีรัตนะ ๗ ประการ มากมายนี้ การกระทำนั้นยังไม่เชื่อว่าอันบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดา เลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาและบิดามีอุปการะมากบำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้ แก่บุตรทั้งหลาย

ส่วนบุตรคนใดให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในสัทธา สัมปทา ให้มารดาและบิดาผู้ทุศีล สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในศีลสัมปทา ให้มารดา และบิดาผู้ตระหนี่ สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มี ปัญญา ให้สมาทานตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญาสัมปทา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล การกระทำ อย่างนี้เชื่อว่าอันบุตรได้กระทำและกระทำตอบแทนแก่มารดาและบิดา^{๔๕}

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. หากภรรยา (สามี) ที่สมควรให้
๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร^{๔๖}

(ประการที่ ๒) ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ลูกขึ้นยืนรับ
๒. เข้าไปคอยรับใช้
๓. เชื้อฟาง
๔. ดูแลปรนนิบัติ
๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. แนะนำให้เป็นคนดี
๒. ให้เรียนดี
๓. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี

^{๔๕} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๗.

^{๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

๔. ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย

๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย^{๘๖}

(ประการที่ ๓) สามิพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ให้เกียรติยกย่อง

๒. ไม่ดูหมิ่น

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. มอบความเป็นใหญ่ให้

๕. ให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามิบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ข่อมอนุเคราะห์สามิด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานดี

๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. รักษาทรัพย์ที่สามิหามาได้

๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง^{๘๗}

(ประการที่ ๔) กุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)

๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก

๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์

๔. วางตนสม่ำเสมอ

๕. ไม่พูดจาหลอกลวงกัน

มิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ข่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว

๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว

๓. เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงได้

๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย

^{๘๖}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

^{๘๗}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๔.

๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร^{๘๕}

(ประการที่ ๕) นายพึงบำรุงทาส กรรมกรผู้เป็นทาสเบื้องล่างโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานให้ตามสมควรแก่กำลัง
๒. ให้อาหารและค่าจ้าง
๓. ดูแลรักษาพยาบาลเจ็บไข้ ให้อาหารมิรสแปลก
๕. ปล่อยให้หยุดงานตามโอกาส

ทาสกรรมกรผู้เป็นทาสเบื้องล่าง นายบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย
๒. เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย
๓. ถือเอาแต่ของทีนายให้
๔. ทำงานให้ดีขึ้น
๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ^{๘๖}

(ประการที่ ๖) กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทาสเบื้องบนโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. เปิดประตูต้อนรับ
๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทาสเบื้องบน กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

^{๘๕}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๔-๒๑๕.

^{๘๖}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕-๒๑๖.

๖. บอกทางสวรรค์ให้^{๕๐}

จากตัวอย่างวิธีการแสดงความกตัญญูต่อผู้มีคุณในหลักทศ ๖ นี้ กล่าวถึงเฉพาะในแง่ของวิธีแสดงความกตัญญูต่อบุคคล ไม่ครอบคลุมถึงสิ่งมีคุณอื่น ๆ เช่น สัตว์เลี้ยง บุญกุศล วัตถุสิ่งของ สถานที่ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่า วิธีแสดงความกตัญญู ดังกล่าวนี้เป็นเพียงวิธีหนึ่งในหลาย ๆ วิธี และเมื่อบุคคลที่มีความกตัญญูทเวทิสิ้นชีวิตไป ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ดังพระพุทธพจน์ว่า

มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์ประชา ท่านเรียกว่าพรหม บุรพจารย์ และอาหุไนยบุคคลของบุตรทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงนมัสการและสักการะมารดาบิดานั้นด้วย ข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการชำระเท้า เพราะการปรนนิบัติมารดาบิดานั้นแล บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาตายไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๕๑}

บุคคลที่มีความกตัญญู ปฏิบัติชอบในพ่อแม่ ต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคต ย่อมดูแลตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ติเตียน และประสบบุญเป็นอันมาก ดังพระพุทธพจน์ว่า “นรชนผู้ปฏิบัติชอบในมารดาบิดา ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อมประสบบุญเป็นอันมาก เพราะการประพฤติธรรมในมารดาบิดานั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญนรชนนั้นในโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้ว จึงบันเทิงในสวรรค์ประสบบุญเป็นอันมาก”^{๕๒}

พระธรรมธีรราชหมานูนิ (โชดก ญาณสิทธิ) กล่าวว่า บุคคลผู้มีความกตัญญูทเวทีย่อมได้รับประโยชน์หรืออานิสงส์ ดังนี้ ๑. ทำให้รักษาคุณความดีเดิมไว้ได้ ๒. ทำให้สร้างคุณความดีใหม่เพิ่มได้อีก ๓. ทำให้เกิดสติ ไม่ประมาท ๔. ทำให้เกิดหิริโอตตปปะ ๕. ทำให้เกิดขันติ ๖. ทำให้จิตใจผ่องใส มองโลกในแง่ดี ๗. ทำให้เป็นที่สรรเสริญของคนดี ๘. ทำให้มีคนอยากคบหาสมาคม ๙. ทำให้ทั้งมนุษย์และเทวดาอยากช่วยเหลือ ๑๐. ทำให้ไม่มีเวรไม่มีภัย ๑๑. ทำให้ลาภผลทั้งหลายเกิดขึ้นโดยง่าย และ ๑๒. ทำให้บรรลุมรรคผลนิพพานโดยง่าย^{๕๓}

จะเห็นได้ว่าหลักธรรมที่ได้กล่าวมาในเบื้องต้นนั้น เป็นหลักธรรมเป็นเรื่องอนุเคราะห์กันและกัน ที่บุคคลในสังคมควรเกี่ยวข้องกับสัมพันธให้ถูกต้อง ด้วยวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกันไปตามสถานะแห่งความสัมพันธ์กับตัวบุคคลดังที่ได้กล่าวมา เป็นการส่งเสริมให้บุคคลทุกคนมี

^{๕๐}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

^{๕๑}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗-๑๐๘.

^{๕๒}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔/๗.

^{๕๓}พระธรรมธีรราชหมานูนิ (โชดก ญาณสิทธิ), มงคล ๓๘, หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

ความกตัญญู โดยบุคคลประเภทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทางสังคม แต่ละฝ่ายจะได้ปฏิบัติต่อกันในฐานะบุพการีบุคคล และกตัญญูกตเวทีบุคคล ซึ่งเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ที่ต้องพึ่งอาศัยซึ่งกันและกัน อันจะนำมาซึ่งความสุขความเจริญ และความร่มเย็นเป็นสุขตราบนานเท่านาน

๒.๕.๒ ประโยชน์ของความกตัญญูที่มีต่อสังคม

ความกตัญญูแม้จะไม่ใช่หลักธรรมที่เป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาเมื่อเทียบกับอริยสัจ ๔ หรือ ปฏิจตุสมุปบาท แต่ในแง่โครงสร้างทางสังคม ความกตัญญูก็มีบทบาทสำคัญไม่น้อยและถือเป็นหลักธรรมที่มีการนำมาพูดนำมากล่าวกันมากที่สุดในบรรดาหลักธรรมทั้งหลายทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะถือว่าเห็นหลักธรรมที่จะช่วยให้เกิดความสงบสุขของคนในสังคม ไม่ว่าจะระดับครอบครัว ระดับองค์กรหรือสถาบัน หรือแม้แต่ในระดับปัจเจกชนต่อปัจเจกชน ดังจะเห็นว่า ได้มีการนำพุทธพจน์ที่ว่า “ความกตัญญูเป็นภูมิของสัตบุรุษ”^{๕๕} มาขยายความเป็นเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมในสังคมต่อมาว่า บุคคลที่มีความกตัญญูกตเวที ย่อมทำให้บุคคลผู้เกี่ยวข้องคบหาสมาคมได้รับแต่ประโยชน์สุขโดยส่วนเดียว

ความกตัญญูจึงเปรียบเหมือนเสาหลักของสังคม ถ้าเสาหลักแข็งแรง สังคมก็ดำรงอยู่ได้ ถ้าเสาหลักไม่แข็งแรง สังคมก็มีปัญหา ความกตัญญูจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ขาดไม่ได้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นบทบาทสำคัญของความกตัญญูที่มีต่อสังคม ดังข้อความที่ท่านได้แสดงไว้ว่า “ในสังคมไทยความกตัญญูนี้เป็นธรรมะที่คนไทยเราเข้าใจได้ไม่ยาก เพราะได้มีการสั่งสอนลูกหลานกันมาให้ลูกหลานมีความกตัญญู”^{๕๖}

ในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญของการคบหาสมาคมไว้มากมาย เช่น

“การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต และการบูชาคนควรบูชา นี่เป็นอุดมมงคล”^{๕๗}

“คบคนเช่นใด ก็เป็นเช่นคนนั้น”^{๕๘}

“ผู้ใดห่ออกฤษณาด้วยใบไม้ ใบไม้ นั้นย่อมพลอยมีกลิ่นหอมฟุ้ง, การเสวนากับนักปราชญ์ย่อมมีผลอย่างนั้น”^{๕๙}

“ปราชญ์ย่อมแนะนำสิ่งที่ควรแนะนำ ไม่ชวนทำสิ่งไม่เป็นเรื่อง”^{๖๐}

^{๕๕} วจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๓๗.

^{๕๖} พ.สถิตวรรณ (นามแฝง), อุดมมงคลในพระพุทธศาสนา เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา จัดพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๖.

^{๕๗} จุ.บุ. (ไทย) ๒๕/๓/๗.

^{๕๘} จุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๕๙} จุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๖๐} จุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๘๑๕/๓๕๕.

“ฟังมองเห็นคนมีปัญหา ที่ชอบชี้โทษ พุดจาบมจี เสมือนเป็นผู้บอกขุมทรัพย์ คน เช่นนั้นเป็นบัณฑิต ควรคบได้, คบคนเช่นนั้น มีแต่ศิขริน ไม่เลวลง”^{๑๑๑}

“ฟังแนะนำตักเตือนเถิด ฟังปราสอนเถิด ฟังห้ามปรามจากความชั่วเถิด, คนที่ทำ เช่นนั้นย่อมเป็นที่รักของสัตว์บุรุษ ไม่เป็นที่รักของอสัตว์บุรุษ”^{๑๑๒}

“ธีรชน ผู้ร่วมด้วยเป็นสุข เหมือนสมาคมแห่งญาติ”^{๑๑๓}

“เดินร่วมกัน ๗ ก้าว ก็นับว่าเป็นมิตร, เดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว ก็นับว่าเป็นสหาย, อยู่ ร่วมกันสักเดือนหนึ่งหรือครึ่งเดือน ก็นับว่าเป็นญาติ, ถ้านานกว่านั้นไป ก็เหมือนเป็นตัวเอง”^{๑๑๔}

“มีญาติพวกพ้องมาก ย่อมเป็นการดี เหมือนหมูไม้มากหลายในกลางป่า, ต้นไม้ที่ ขึ้นอยู่โดดเดี่ยว ถึงจะงอกงามใหญ่โตเท่าใด ลมก็พัดให้โค่นลงได้”^{๑๑๕}

“ถ้าได้สหายผู้มีปัญญาปกครองตน ฟังพอใจมีสติเที่ยวไปกับเขา, ถ้าไม่ได้สหายที่มี ปัญญาปกครองตน ฟังเที่ยวไปคนเดียว และไม่ฟังทำความชั่ว”^{๑๑๖}

“ควรคบมิตรที่เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม ผู้โอบอารด้วยความดี มีปฏิภาณ, ครั้นรู้จัก ประโยชน์ที่มุ่งหมาย กำจัดความสงสัยได้แล้ว จึงควรเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด”^{๑๑๗}

“การฟังธรรมตามกาล...การสนทนาธรรมตามกาล นี้เป็นอุดมมงคล”^{๑๑๘}

จากข้อความข้างต้น นับว่าเป็นแนวความคิดที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้ที่คบหาสมาคม เกี่ยวข้องกับบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที ผู้อยู่ในฐานะกัลยาณมิตร ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ มากมายมหาศาลแก่สังคมส่วนรวม เป็นธรรมดาว่าคนเราที่เกิดมาในโลกนี้ ย่อมจะมีการคบหา สมาคมกันเป็นธรรมดา และการได้คบหาสมาคมกับบุคคลผู้เป็นกัลยาณมิตรนั้น พระพุทธองค์ถือว่า มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ตรัสว่า “ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด ที่เดียว”^{๑๑๙}

^{๑๑๑} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๖๖/๕๑.

^{๑๑๒} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๖๖/๕๒.

^{๑๑๓} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๐๓/๕๓.

^{๑๑๔} พ.ร. (ไทย) ๒๓/๘๓/๓๕.

^{๑๑๕} พ.ร. (ไทย) ๒๓/๗๔/๓๑.

^{๑๑๖} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๒๘-๓๓๐/๑๓๕-๑๓๖.

^{๑๑๗} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๕๘/๕๑๓.

^{๑๑๘} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๕/๘.

^{๑๑๙} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๒/๓.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร) กล่าวว่า ความเป็นคนกตัญญูกตเวทียุติในฐานะ กัลยาณมิตร เป็นประหนึ่งร่มโพธิ์ในโลก ให้ผู้ข้ามโลกอันแสนจะข้ามยาก ได้อาศัยเป็นที่บรรเทา ทุกข์ และเป็นประจักษ์มโหรีในทะเลทรายที่ทุรกันดาร ให้ผู้ข้ามได้อาศัยเป็นที่พักร้อนหย่อนใจ ผู้ไม่ มุ่งทำดีแก่ใครก่อน กับผู้รับอุปการะจากใครแล้วไม่สำนึกในอุปการะของผู้มีคุณ ทำเป็นลืมคุณท่าน เสีย คนดีถือว่าเขาเป็นคนละเมียดวิจิตรยาของมนุษย์ อันที่จริงโลกมีความสงบสุขอยู่ได้ เพราะอาศัย คนดีเป็นส่วนใหญ่ เมื่อการทำดีต่อและการสนองคิดตอบของคนดี ยังเป็น ไปในโลกโดยสม่ำเสมออยู่ เพียงใด โลกก็ยังมีความสุขขึ้นบานสราญรมย์อยู่เพียงนั้น^{๑๐๐}

บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทียุติ เมื่อมีบุคคลทำความดีให้ตนแล้ว ย่อมจะรู้สึกสำนึกในอุป การคุณที่ผู้อื่นกระทำแล้ว และพร้อมที่จะหาทางตอบแทนคืนทุกเมื่อทุกเวลาที่มีโอกาส เพราะฉะนั้น ความดีที่บุคคลทำแล้วแก่บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทียุติ นับว่าไม่เสียหาย ซ้ำยัง ก่อให้เกิดประโยชน์มากมายทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่น ดังข้อความในนิโครธชาดกว่า “ความดีที่ทำใน คนผู้มีความกตัญญู มีศีล มีความประพฤติอันประเสริฐ ย่อมไม่เสียหาย เหมือนเมล็ดพืชในนาที่ดี”^{๑๐๑}

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทียุติ รู้คุณของผู้มีพระคุณหรือสิ่งที่มี บุญคุณ ย่อมทำให้โลกสงบ เยือกเย็นงดงาม ยากที่จะเปรียบได้ เขาสามารถทำให้กลายเป็นพระ ทำยักษ์ให้กลายเป็นมนุษย์ที่ดี ทำคนตระหนี่ให้กลายเป็นคนใจบุญสุนทรทาน ทำคนริษยาให้ กลายเป็นคนใจกว้าง แล้วจะไม่ทำให้โลกนี้กลายเป็นสวรรค์ได้อย่างไร^{๑๐๒}

จะเห็นได้ว่า บุคคลผู้มีความกตัญญู ไม่เพียงแต่รู้คุณของผู้มีพระคุณและสนองคุณ เท่านั้น ยังมีคุณธรรมอย่างอื่นอีกด้วย คือ เป็นผู้ใหญ่ก็มีความเมตตากรุณาปราณีโอบอ้อมอารี เพื่อแผ่ แก่ผู้น้อยที่ทำดีแก่ตน เป็นผู้น้อยก็มีสัมมาคารวะเชื่อสัตย์สุจริตจงรักภักดีต่อผู้ใหญ่ที่มีพระเดช พระคุณแก่ตน ยกย่องเชิดชูไว้ในที่มีบุญคุณ บุคคลผู้มีความกตัญญูจะดำเนินชีวิตตนเพื่อประโยชน์ สุขและความดีงามร่วมกันของสังคม ถ้าเขาจะแสวงหาประโยชน์ของตน เขาจะคำนึงถึงผล กระทบกระเทือนความสุขและความเสียหายต่อส่วนรวมก่อน เขาจะปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขโดย ชอบ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น ถ้าหากทุกคนในโลก ยอมรับรู้ถึงความจริงอันประเสริฐสุด คือ ความที่ มนุษย์ทุกคนเป็นหนี้บุญคุณต่อกันและกัน แม้แต่คนที่เป็ศัตรูของกันและกัน โลกนี้จะเต็มไปด้วย การแข่งขันกันทำความดี เพื่อปลดเปลื้องหนี้บุญคุณของตนๆ ให้พ้นหนี้หนี้ และถ้าหัวใจของคน

^{๑๐๐}สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ขบวนการพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๔๔๘-๔๔๙.

^{๑๐๑}บุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๘/๓๓๕.

^{๑๐๒}พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูกตเวทียุติเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๕.

ทุกคนในโลกนี้ เต็มไปด้วยความกตัญญูจริงๆ แล้ว โลกนี้จะเป็นโลกที่งดงามยิ่งกว่าเทวโลก น่าอยู่ยิ่งกว่าเทวโลก ปลอดภัยยิ่งกว่าเทวโลก และน่าบูชา น่าปรารถนายิ่งกว่าเทวโลกแน่แท้

บทที่ ๓ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่มีต่อสังคมในปัจจุบัน

ในการนำเสนอแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในสังคมปัจจุบัน ผู้วิจัยได้ศึกษาความหมายของสิ่งแวดล้อม ประเภทของสิ่งแวดล้อม ความสำคัญของสิ่งแวดล้อม ประโยชน์สิ่งแวดล้อม และสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา กล่าวได้ว่า มนุษย์สัมพันธ์กับธรรมชาติในสองลักษณะ คือ ๑. การพยายามเอาชนะธรรมชาติ เพื่อนำประโยชน์จากธรรมชาติมาใช้ ๒. การพยายามกำหนดความสำคัญของธรรมชาติอย่างลุ่มลึก มนุษย์สามารถมองเห็นความสงบและความร่มเย็นได้จากธรรมชาติ ซึ่งสามารถให้ความหมายได้ว่า มนุษย์กับธรรมชาติต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกัน โดยนักวิชาการได้ให้นิยามและความหมายของสิ่งแวดล้อมไว้ดังนี้

๓.๑ นิยามและความหมายของสิ่งแวดล้อม

คำว่า “สิ่งแวดล้อม” แปลมาจากคำว่า “Environment” มีคำอธิบายว่า Surroundings : the condition that you live or work in and the way that they influence how you feel or how you can work.^๑ หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ และมีอิทธิพลต่อความรู้สึกและการกระทำกิจกรรมทั้งปวงของมนุษย์ จากความหมายดังกล่าวก็มีลักษณะเช่นกันว่าสิ่งต่างๆ เป็นเพียงส่วนประกอบที่เกิดขึ้นมาเพื่อล้อมรอบตัวมนุษย์เท่านั้น^๒

“สิ่งแวดล้อม” ตามความหมายของพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๕ นิยามว่า หมายถึงสิ่งต่างๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพและชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้น โดยธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์ได้ทำขึ้น^๓ จากการวิเคราะห์จริยธรรมใน

---

^๑Cambridge International Dictionary of English, Cambridge University, 1995, p.859.

^๒พระสงฆ์ เสริม แสงทอง, “แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักทางพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๔๑, หน้า ๕.

^๓ธีระพล อรุณะภักดิ์ และคณะรวบรวม, พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๕. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, ๒๕๔๒), หน้า ๘.

วิธีการทางพระพุทธศาสนานั้น ปัญหาสิ่งแวดล้อมในพุทธศาสนาเริ่มมีการพัฒนาในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา มีทั้งการสนับสนุนและขัดแย้งทางด้านสิ่งแวดล้อมเรื่อยมา^๔

เจ.เอ. สิมป์สัน และ อี.เอส.ซี. วินเนอร์ (J.A. Simpson และ E.S.C. Weiner) ได้ให้คำจำกัดความของสิ่งแวดล้อมว่า หมายถึง การกระทำของปัจจัยแวดล้อม สถานภาพที่ถูกแวดล้อม เื่อนไขแวดล้อมตามที่บุคคลหนึ่งบุคคลใดหรือสิ่งมีชีวิตได้รับการพัฒนา ผลรวมของอิทธิพลที่ปรับเปลี่ยนและกำหนดพัฒนาการของชีวิตหรือบุคลิกภาพ^๕

อี.เอฟ. ชูมาร์กเกอร์ (E.F. Schumacher) กล่าวว่า มนุษย์สามารถมีอิสรภาพและดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงพิจารณาว่ามนุษย์เป็นผู้เกิดมาโดยบังเอิญหรือกำหนดให้เกิดขึ้นมาลอยๆ แต่มนุษย์มีอิสรภาพที่จะสร้างโลกในธรรมชาติของตน รวมทั้งชีวิตทางศีลธรรมและชีวิตชั้นสูงให้สอดคล้องกับกฎ แต่ความมีเหตุผลดังกล่าวถ้ามนุษย์มีชีวิตอยู่อย่างไม่สอดคล้องกับกฎดังกล่าวแล้ว มนุษย์ก็จะได้ชื่อว่า “ทำลายตัวเองในที่สุด”^๖

บุญตา อัจฉรินทร์ กล่าวว่า แนวคิดในการอนุรักษ์ธรรมชาติ คือ ป่าไม้หรือต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างเพียงพอและเหมาะสม หากนำไปสู่การปฏิบัติได้สามารถทำให้มนุษย์เข้าถึงธรรมชาติได้อย่างสมบูรณ์ ทั้งระดับโลกิยะและโลกุตระได้ในที่สุด โดยเฉพาะธรรมชาติคือต้นไม้ที่ปรากฏในพุทธประวัติหรือเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าด้วยแล้ว ชาวพุทธก็จะยิ่งให้เกียรติเป็นพิเศษ อย่างเช่น ต้นโพธิ์ เกี่ยวกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ก็ได้รับเกียรติจากชาวพุทธเป็นพิเศษ ไม่ยอมตัดแม้กิ่ง และให้ความเคารพนับถือต้นโพธิ์ ซึ่งเป็นเสมือนพุทธอนุสาวรีย์ (ประวัติต้นพระศรีมหาโพธิ์และความเชื่อที่มีต่อต้นโพธิ์ของชาวพุทธ)^๗

^๔J. Baird Callicott and Roger T. Ames (eds) **Nature in Asian Traditions of Thought : Essays in Environmental Philosophy**, New York : State University of New York Press, 1989; reprinted as Indian edition (Delhi : Sri Satguru Publications, 1991), pp.183–209.

^๕J.A. Simpson and E.S.C. Weiner, **The Oxford English Dictionary**, second edition, Volume 5, (The United States of America : Rand McNally@Company, Taunton Mass.), Clarendon Press. Oxford, 19..., p. 315.

^๖E.F.Schumacher, **Small is Beautiful : A Study of Economics as if People Mattered**, (London : Biond & Briggs, 1973), p.72.

^๗บุญตา อัจฉรินทร์, “ต้นไม้ในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาต้นไม้ที่ปรากฏในพุทธประวัติและต้นไม้ที่ใช้เป็นยา”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๓๕, หน้า ๕๔.

เดวิด เจ. กल्पหานะ (David J. Kalupahana) มองว่า พุทธศาสนาในโลกสมัยใหม่มีพื้นฐานอยู่บนความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนในเรื่องของธรรมชาติ มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และมีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์^๕ ในบางกรณีมนุษย์ไม่คำนึงถึงผลร้ายอันจะเกิดขึ้นในระยะยาว เช่น ปัญหามลพิษของสิ่งแวดล้อม ปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติจนหมดสิ้นไป ปัญหาความเสื่อมสลายของชุมชนในชนบท และปัญหาการเจริญเติบโตของชุมชนเมืองที่มีอันตรายอยู่รอบด้าน ปัญหาเหล่านี้ทั้งหมดล้วนแต่เกิดจากมนุษย์เป็นคนก่อขาดจิตสำนึกที่ดีต่อธรรมชาติ^๖

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ให้ทัศนะเกี่ยวกับจริยธรรมทางสิ่งแวดล้อมแบบพุทธอันสอดคล้องกับความกตัญญูตวาทต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมว่า “ในพระพุทธศาสนา มีคำสอนที่สำคัญข้อหนึ่งคือ “สิ่งมีชีวิตทั้งหลายย่อมเกี่ยวพันกันเชื่อมโยงกัน และผูกพันซึ่งกันและกัน” คำสอนข้อนี้ อาจเรียกได้ว่าเป็นพื้นฐานสำคัญของจริยธรรมทางธรรมชาติแนวพุทธ”^๗

พงษ์วุฒิ สิทธิผล ให้คำจำกัดความสิ่งแวดล้อมว่า สิ่งแวดล้อมคือทุกสิ่งที่อยู่แวดล้อมรอบๆ คนเรา ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมมีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกัน เป็นปัจจัยเกี่ยวพันกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่งจะเกิดผลเสริมสร้างหรือทำลายสิ่งอื่นๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจรและวัฏจักรที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทั้งระบบ^๘

दनัย บวรเกียรติกุล ให้นิยามความหมายสิ่งแวดล้อมว่า คือทุกสรรพสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือนามธรรม และยังมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันในฐานะที่ต้องการพึ่งพิงอาศัยกันและกัน^๙

^๕David J. Kalupahana, “Toward a Middle Path of Survival,” in J. Baird Callicott and Roger T. Ames (eds) *Nature in Asian Traditions of Thought : Essays in Environmental Philosophy*, New York : State University of New York Press, 1989; reprinted as Indian edn (Delhi : Sri Satguru Publications, 1991), p. 247.

^๖Padmasiri de Silva, *Value Orientation and Nation Building*, (Colombo : Lake House Investment, Ltd., 1976), p. 71.

^๗ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะ, *วิถีใหม่แห่งการพัฒนา : วิถีวิทยาศาสตร์สังคมไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๔๐.

^๘พงษ์วุฒิ สิทธิผล, *การจัดการสิ่งแวดล้อมเบื้องต้น*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สกายบุ๊กส์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐.

^๙दनัย บวรเกียรติกุล, *ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและปัญหาสุขภาพจากการท่องเที่ยวและนันทนาการ*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๔๕.

แม้แต่ในศาสนาฮินดูเองก็เช่นกัน ดังปรากฏในเสวตาศวัตโรปนิษัท มีโศลกซึ่งเป็นการแสดงถึงความเคารพในสิ่งแวดล้อมที่เป็นอันหนึ่งเดียวกันกับความเป็นจริงสูงสุด ความว่า “ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ผู้ซึ่งแผ่ชานอยู่ในไฟ ผู้ซึ่งอาศัยอยู่ในน้ำ ผู้ซึ่งซึมซาบอยู่ในสากลจักรวาล แต่พระองค์ผู้ซึ่งอาศัยอยู่ในพีชสมุนไพโร ผู้ซึ่งถ่ายเทชีวิตลงสู่พืชทั้งหลาย แต่พระผู้ส่งประกายพระองค์นั้น ข้าฯ ขอถวายสคฺติ ข้าฯ น้อมด้วยความเคารพ”^{๑๓}

ข้อความเบื้องต้น ได้ให้ความรู้สักอย่างหนึ่งที่คนไม่ว่าจะอยู่แห่งหนตำบลใด ล้วนให้ความจงรักต่อสิ่งที่ตนได้อาศัย ในคัมภีร์พระเวทได้ระบุถึงเทพเจ้าที่เกี่ยวกับธรรมชาติมากมาย เช่น การระบุถึงปฐวี คือ พระแม่ธรณี พระนางสรีตสวตี เทพเจ้าแห่งน้ำ พระอัคนี เทพเจ้าแห่งไฟ และเทพวายุ เทพเจ้าแห่งลม เทพเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงอำนาจทางธรรมชาติ กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เทพเจ้าคือบุคลาธิษฐานอันเกิดจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ

นอกจากนี้ โนอาห์ เว็บเตอร์ และ จีน แอล. แมคคานท์นิก (Noah Webster and Jean L. Mckechnie) ได้กล่าวถึงคำว่า “Environment” ไว้ในหนังสือ Webster’s New Twentieth Century Dictionary of the English Language ว่า Environment มีความหมายถึง สิ่งแวดล้อมหรือสิ่งที่ถูกแวดล้อม เงื่อนไขสถานการณ์และอิทธิพลโดยรอบทั้งหมดที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาของสิ่งมีชีวิตหรือสิ่งมีชีวิต ซึ่งมักจะมีการถ่ายทอดทางพันธุกรรม^{๑๔}

จะเห็นได้ว่า สิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเนื่องจากธรรมชาติช่วยสร้างความสมดุลให้กับระบบนิเวศ แต่ในปัจจุบันนี้มนุษย์มักมองธรรมชาติว่าเป็นเพียงเครื่องมือในการอำนวยความสะดวกสบาย มองธรรมชาติแบบไม่เป็นมิตร จึงเกิดการเบียดเบียนธรรมชาติ ตลอดทั้งปัญหาที่ตามมาในอนาคต ไม่ได้มองว่าแท้จริงแล้วมนุษย์ สัตว์ ป่าไม้ และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ต่างก็พึ่งพาอาศัยกันและกัน และที่สำคัญคือความรู้สึกที่ดีต่อกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสัตว์ มนุษย์กับพืชทั้งหลาย และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ถ้าธรรมชาติเป็นสิ่งที่มนุษย์ปรารถนา และโลกอยากจะได้ครอบครอง ธรรมชาติจะตกเป็นเหยื่อแห่งความปรารถนาของมนุษย์ไปทันที มนุษย์จะพัฒนาทัศนคติในเชิงรุกกราน เอารัดเอาเปรียบ และรุนแรงต่อธรรมชาติไม่มีที่สิ้นสุด สามารถกล่าวได้ว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึงสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่สามารถสัมผัสจับต้องได้

^{๑๓}Pandharinath H.Prabhu, Hindu Social Organization, คูรายละเอียดยุคใหม่, กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์, ศาสนาฮินดูกับธรรมชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑.

^{๑๔}Noah Webster and Jean L. Mckechnie, Webster’s New Twentieth Century Dictionary of the English Language, Second Edition, (The United states of America : copyright by the world publishing company, 1957), p. 609.

หรือรับรู้ได้ ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ และมีอิทธิพลต่อความรู้สึกและการกระทำกิจกรรมทั้งปวงของมนุษย์ เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกัน และเป็นเหตุปัจจัยในการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน

๓.๒ ประเภทของสิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมที่สำคัญของโลกเห็นจะเป็นป่าไม้ที่เป็นทรัพยากรของโลก ป่าไม้มีความผูกพันต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ป่าไม้จึงมีประโยชน์ต่อมนุษย์มากมาย เช่น มนุษย์ใช้ไม้ในการสร้างที่อยู่อาศัย ช่วยปรับสภาพภูมิอากาศ เป็นแนวป้องกันพายุ ลดความรุนแรงของน้ำท่วม และที่สำคัญเป็นยาในการรักษาโรค^{๑๕} ดังนั้น ป่าไม้จึงเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ให้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยแบ่งตามลักษณะที่นำมาใช้ได้ ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑. ทรัพยากรธรรมชาติประเภทใช้แล้วไม่หมดสิ้น ได้แก่

(๑) ประเภทที่คงอยู่ตามสภาพเดิมไม่มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ เลย เช่น พลังงาน จากดวงอาทิตย์ ลม อากาศ ฝุ่น ใช้เท่าไรก็ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไม่รู้จักหมด

(๒) ประเภทที่มีการเปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากถูกใช้ในทางที่ผิด เช่น ที่ดิน น้ำ ลักษณะภูมิประเทศ ฯลฯ ถ้าใช้ไม่เป็นจะก่อให้เกิดปัญหาตามมา ได้แก่ การปลูกพืชชนิดเดียวกันซ้ำ ๆ ซาก ๆ ในที่เดิม ย่อมทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ ได้ผลผลิตน้อยลงถ้าต้องการให้ดินมีคุณภาพดีต้องใส่ปุ๋ยหรือปลูกพืชสลับและหมุนเวียน

๒. ทรัพยากรธรรมชาติประเภทใช้แล้วหมดสิ้นไป ได้แก่

(๑) ประเภทที่ใช้แล้วหมดไป แต่สามารถรักษาให้คงสภาพเดิมไว้ได้ เช่น ป่าไม้ สัตว์ป่า ประชากรโลก ความอุดมสมบูรณ์ของดิน น้ำเสียจากโรงงาน น้ำในดิน ปลาบางชนิด ทัศนียภาพอันงดงาม ฯลฯ ซึ่งอาจทำให้เกิดขึ้นมาใหม่ได้

(๒) ประเภทที่ไม่อาจทำให้มีใหม่ได้ เช่น คุณสมบัติธรรมชาติของดิน พรสวรรค์ของมนุษย์ สถิติปัญญา เผ่าพันธุ์ของมนุษย์ชาติ ไม้พุ่ม ต้นไม้ใหญ่ ดอกไม้ป่า สัตว์บก สัตว์น้ำ ฯลฯ

(๓) ประเภทที่ไม่อาจรักษาไว้ได้ เมื่อใช้แล้วหมดไป แต่ยังสามารถนำมาอุปโภคบริโภคเป็นวัตถุเช่นเดิม แล้วนำกลับมาประดิษฐ์ขึ้นใหม่ เช่น โลหะต่าง ๆ สังกะสี ทองแดง เงิน ทองคำ ฯลฯ

(๔) ประเภทที่ใช้แล้วหมดสิ้นไปนำกลับมาใช้อีกไม่ได้ เช่น ถ่านหิน น้ำมันก๊าซ อโลหะส่วนใหญ่ ฯลฯ ถูกนำมาใช้เพียงครั้งเดียวก็เผาไหม้หมดไป ไม่สามารถนำมาใช้ใหม่ได้

^{๑๕}วิชัย เทียนน้อย, การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรวัฒนา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๔-๑๑๗.

ทรัพยากรธรรมชาติหลักที่สำคัญของโลก และของประเทศไทยได้แก่ ดิน ป่าไม้ สัตว์ป่า น้ำ แร่ธาตุ และประชากร (มนุษย์) ดังนั้น ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural resources) จึงหมายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมีประโยชน์สามารถสนองความต้องการของมนุษย์ได้ หรือมนุษย์สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ เช่น บรรยากาศ ดิน น้ำ ป่า สัตว์ป่า แร่ธาตุต่างๆ^{๖๖} อีกนัยหนึ่ง การรักษาป่า ก็คือ การรักษาธรรมชาติในส่วนที่เป็นรูปธรรมหรือทางกายภาพให้มีความสมดุล เพื่อเกื้อกูลแก่สรรพสิ่ง ความอยู่รอดของป่าขึ้นอยู่กับ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับป่า ป่าจึงมิได้หมายถึงเพียง ทรัพยากร หรือสิ่งอื่นๆ เท่านั้น แต่ป่าคือตัวสร้างและรักษาความสมดุลของธรรมชาติ เป็นผู้ผลิตดิน น้ำ อากาศ ซึ่งเป็นพื้นฐานของความอยู่รอดของทุกชีวิตในผืนแผ่นดิน^{๖๗}

จะเห็นได้ว่า ป่าไม้เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าและประโยชน์มากมาย ต้องใช้เวลานานเป็นหลายร้อยปี พื้นที่ป่าจึงจะสมบูรณ์ได้ สมควรที่ทุกฝ่ายต้องตระหนักถึงความสำคัญของป่าและช่วยอนุรักษ์ไว้เพื่อให้มนุษย์และสรรพสิ่งที่มีชีวิตไม่สูญหายไปจากโลกนี้ และยังคงสมบูรณ์เป็นปกติเหมือนอย่างที่เคยเป็นมาแต่ครั้งในอดีตจนถึงปัจจุบัน การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่ดำนานี้จะต้องมีการทำนุบำรุงรักษาสภาพธรรมชาติดั้งเดิมเอาไว้ เพื่อเป็นแหล่งข้อมูลในการศึกษาของผู้ที่สนใจใฝ่เรียนรู้ เป็นต้น

สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งแวดล้อมของมนุษย์ที่อยู่รอบ ๆ ตัว ทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ซึ่งเกิดจากการกระทำของมนุษย์แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท^{๖๘} คือ

๑. สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ
๒. สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม หรือสิ่งแวดล้อมประดิษฐ์ หรือมนุษย์เสริมสร้างกำหนดขึ้น^{๖๙}

ดังนั้น ผู้วิจัย จึงได้ศึกษาและแบ่งประเภทของสิ่งแวดล้อมเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ประกอบด้วย ดิน น้ำ อากาศ พืช สัตว์ อื่นๆ และ (๒) สิ่งแวดล้อมทางสังคม ประกอบด้วย บ้าน โรงเรียน วัด ถนน โบราณวัตถุ อื่นๆ ดังนี้

^{๖๖}นิวัติ เรื่องพานิช, การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : เฉลิมชัยการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๓๘.

^{๖๗}พระมหาเจิม สุวโจ, “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เศรษฐโม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๓, หน้า ๕๑.

^{๖๘}โกศล จึงเสถียรทรัพย์ และโกเมธ นาควรรณกิจ, **Healing Environment**, (นนทบุรี : สถาบันรับรองคุณภาพสถานพยาบาล (องค์การมหาชน), ๒๕๕๔), หน้า ๑๕.

^{๖๙}<http://www.4090917.ob.tc/type.htm> เข้าถึงเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๕๖.

๑) สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (Natural Environment) แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทย่อย คือ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (หรือสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต) และสิ่งแวดล้อมที่มีชีวิต

(๑) สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ อากาศ ดิน ลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะภูมิอากาศ ทัศนียภาพต่าง ๆ ภูเขา ห้วย หนอง คลอง บึง ทะเลสาบ ทะเล มหาสมุทรและทรัพยากรธรรมชาติทุกชนิด

(๒) สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพหรือชีวภูมิศาสตร์ ได้แก่ พืชพันธุ์ธรรมชาติต่าง ๆ สัตว์ป่า ป่าไม้ สิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ที่อยู่รอบตัวเราและมวลมนุษย์

๒) สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม หรือสิ่งแวดล้อมประดิษฐ์ หรือมนุษย์เสริมสร้างกำหนดขึ้น

สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม ก็หมายถึง สิ่งที่ทำให้เกิดขึ้น เจริญขึ้น^{๒๐} หรือสิ่งแวดล้อมประดิษฐ์ หรือมนุษย์เสริมสร้างขึ้น ได้แก่ สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มนุษย์เสริมสร้างขึ้นโดยใช้กลวิธีสมัยใหม่ ตามความเหมาะสมของสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ศาสนา และวัฒนธรรม เช่น เครื่องจักร เครื่องยนต์ รถยนต์ พัดลม โทรทัศน์ วิทยุ ฝนเทียม เขื่อน บ้านเรือน โบราณสถาน โบราณวัตถุอื่น ๆ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ค่านิยม และสุขภาพอนามัย กล่าวคือ

(๑) มนุษย์ เป็นตัวการเปลี่ยนแปลงสังคมเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง มากกว่าสิ่งอื่น เช่น ขอบจับปลาในฤดูวางไข่ ใช้เครื่องมือถักนอไปทำให้ปลาเล็ก ๆ ติดมาด้วย ถักลอบตัดไม้ทำลายป่า เพื่อนำมาสร้างที่อยู่อาศัย ส่งเป็นสินค้า หรือเพื่อใช้พื้นที่เพาะปลูกปล่อยของเสียจากโรงงานและไอเสียจากรถยนต์ทำให้สิ่งแวดล้อมเป็นพิษ (น้ำเน่า อากาศเสีย)

(๒) ธรรมชาติแวดล้อม ธรรมชาติแวดล้อม ส่วนใหญ่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ เช่น แม่น้ำที่พัดพาตะกอนไปทับถมบริเวณน้ำท่วม และปากแม่น้ำต้องใช้เวลาอันนานจึงจะมีตะกอนมาก การกัดเซาะพังทลายของดินก็เช่นเดียวกัน ส่วนการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วที่เกิดจากแรงภายในโลก เช่น แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด อื่น ๆ ได้แก่ อุทกภัยและवादภัย ไฟป่า เป็นต้น ซึ่งภัยธรรมชาติดังกล่าวจะไม่เกิดบ่อยครั้งนัก เมื่อคนทุกคนรู้จักการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะจัดเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ก่อนอื่นจะต้องเริ่มจากตนเองก่อน โดยการพัฒนาลingkunganในบ้าน สิ่งแวดล้อมภายในชุมชน และสิ่งแวดล้อมในสังคม โดยให้ความรู้ความเข้าใจ การอบรมให้ทราบถึงปัญหา สาเหตุของปัญหา และผลกระทบของปัญหาสิ่งแวดล้อม การรักษาทรัพยากรธรรมชาติ การป้องกันและแก้ไขปัญหาลingkungan เพื่อให้เกิดความรอบรู้ รู้ว่า

^{๒๐}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๕๘.

สิ่งใดผิดสิ่งใดถูก สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ มีจิตสำนึกเพื่อประโยชน์ส่วนรวมยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตัว^{๒๑}

สรุป ประเภทของสิ่งแวดล้อมแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทย่อย คือ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (หรือสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต) และ สิ่งแวดล้อมที่มีชีวิต (๒) สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น แบ่งได้ ๒ ประเภทย่อยคือ สิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรม และ สิ่งแวดล้อมที่เป็นนามธรรม

๓.๓ ความสำคัญของสิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมมีความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมทุกอย่างทั้งสิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัวเราซึ่งเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์เสริมสร้างขึ้น มนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิด เพราะมนุษย์มีกำเนิดอยู่ภายใต้สิ่งแวดล้อม ฉะนั้นสิ่งแวดล้อมจึงมีความสำคัญและความจำเป็นในการดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทุกชนิด ถ้าสิ่งแวดล้อมดีก็ส่งผลให้มนุษย์มีความเป็นอยู่สบายไม่เดือดร้อน จิตใจแจ่มใส หากสิ่งแวดล้อมเป็นพิษย่อมส่งผลกระทบต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทุกชนิด ทั้งทางตรงและทางอ้อม การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมจะช่วยพัฒนาชีวิตให้มีธรรม เมื่อมนุษย์มีธรรม สิ่งแวดล้อมก็จะพัฒนาตาม แต่ถ้ามนุษย์อยู่อย่างไม่มีธรรมก็จะรักษาสิ่งแวดล้อมนั้นไม่ได้และจะทำลายสิ่งแวดล้อม ถ้าเราจัดการกับสิ่งแวดล้อมไม่ถูกต้องสัตว์โลก รวมทั้งมนุษย์จะอยู่ไม่ได้^{๒๒}

สาระสำคัญของสิ่งแวดล้อมที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาในที่นี้ประกอบด้วยสิ่งแวดล้อมดังนี้คือ

๑. ทรัพยากรดิน ๒. ทรัพยากรน้ำ ๓. ทรัพยากรอากาศ และ ๔. ทรัพยากรป่าไม้ พอประมวลได้ดังนี้

๑) ทรัพยากรดิน ดิน เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญอย่างหนึ่ง เป็นที่อยู่อาศัยของสรรพสิ่งที่อยู่บนโลกนี้ แม้ทะเลก็อาศัยแผ่นดินรองรับเอาไว้ มนุษย์และสัตว์อาศัยแผ่นดินเป็นที่อยู่อาศัย สร้างบ้านเรือน ทำการเกษตร ทำเขื่อนอ่างเก็บน้ำ เครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องปั้นดินเผา ภาชนะต่าง ๆ ล้วนทำจากดิน สถาปัตยกรรมต่าง ๆ เช่น ชาติเจดีย์ก็ทำจากดิน แม้ร่างกายของมนุษย์

^{๒๑} พระครูใบฎีกาถาวร สุรปลุญ (เสนสอน), “การศึกษาบทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของพระนิภากรโสภณ (ไกร ฐานิสฺสโร) วัดหนองกลับ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๔, หน้า ๑๔-๑๕.

^{๒๒} พระเมธีธรรมากรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต), ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐.

และสัตว์รวมทั้งพืชก็มีธาตุดินเป็นส่วนประกอบ ดินนับว่าเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าและมีประโยชน์ต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตในโลกนี้เกิดกว่าจะพรรณนาได้ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ถ้าหากมนุษย์รู้จักใช้ประโยชน์ของดินอย่างถูกวิธี ดินก็จะมีประโยชน์ต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตต่อไปอีกนาน

การอนุรักษ์ทรัพยากรดินที่สำคัญๆ มีดังนี้คือ

(๑) ไม่ทำลายป่าไม้

(๒) ไม่ทำไร่เลื่อนลอย

(๓) ปลูกพืชให้ถูกวิธี เช่น ปลูกพืชคลุมดิน ปลูกพืชหมุนเวียน

(๔) ปรับปรุงดินโดยยังใช้ปุ๋ยที่ผลิตจากธรรมชาติเพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ การตัดไม้ทำลายป่า การจุดไฟเผาป่า การทำไร่เลื่อนลอย เป็นการทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ จะส่งผลให้การเกษตรเสียหาย และทำให้ดินขาดความอุดมสมบูรณ์^{๒๓}

๒) ทรัพยากรน้ำ น้ำ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตทั้งมนุษย์ สัตว์และพืช ล้วนต้องอาศัยน้ำ น้ำมีอยู่มากมายทุกคนทุกแห่ง ทั้งบนดิน ใต้ดิน ในอากาศ หรือแม้ในร่างกายของสิ่งมีชีวิต ก็มีน้ำเป็นส่วนประกอบ มนุษย์ใช้ประโยชน์จากน้ำมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์จนถึงปัจจุบัน เช่น ใช้ในการอุปโภค บริโภค สาธารณูปโภค มีการใช้อาบ คั้น ประงอาหาร ซักล้าง ทำความสะอาด ใช้ในการเกษตรกรรม กสิกรรม เลี้ยงสัตว์ เพาะพันธุ์และการประมง ใช้ในการคมนาคมขนส่งทางน้ำเพื่อทำการค้าขาย ใช้ในการอุตสาหกรรม และการผลิตไฟฟ้า ใช้ในการพักผ่อนหย่อนใจ และใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อทำรายได้ให้กับประเทศ เพื่ออนุรักษ์น้ำไว้ใช้ทำประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต มนุษย์ต้องรู้จักใช้อย่างชาญฉลาด และถูกวิธี

การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำที่สำคัญๆ มีดังนี้คือ

๑. การพัฒนาแหล่งน้ำ ได้แก่ การขุดลอกหนองคลองบึง และแม่น้ำที่ตื้นเขิน เพื่อให้สามารถกักเก็บน้ำได้มากขึ้น ตลอดจนการสร้างเขื่อนและอ่างกักเก็บน้ำ

๒. การใช้น้ำอย่างประหยัด ไม่ปล่อยให้สูญหายไปโดยเปล่าประโยชน์ และสามารถนำน้ำที่ใช้แล้วกลับมาหมุนเวียนใช้ได้ใหม่อีก

๓. การควบคุมรักษาด่านน้ำลำธาร ไม่มีการอนุญาตให้มีการตัดต้นไม้ทำลายป่าอย่างเด็ดขาด

^{๒๓}ดร. ประพันธ์ สุขภร, วินัยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, รวมบทความประชุมวิชาการทางพระพุทธศาสนานานาชาติ ครั้งที่ ๘ เนื่องในวันวิสาขบูชา วันสำคัญสากลของโลก ๑๒-๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๔ ประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๔๓๔.

๔. ความคุมมิให้เกิดมลพิษแก่แหล่งน้ำ มีการดูแลควบคุมมิให้มีการปล่อยสิ่งสกปรกลงไปในแหล่งน้ำ

นอกจากนี้แล้วทุกคนต้องมีจิตสำนึกในการใช้น้ำอย่างประหยัด มีวินัยในการรักษาความสะอาด ไม่ทิ้งขยะมูลฝอยลงในแม่น้ำ ไม่ทำลายต้นกำเนิดของน้ำ ไม่ตัดไม้ทำลายป่า ไม่ใช้สารเคมีเกินอัตราที่กำหนดไว้ ฝึคนิสัยให้ลูกหลานเป็นคนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมไม่มักง่าย หากทุกคนช่วยกันอย่างจริงจังแล้ว น้ำก็จะไม่เป็นพิษ จะมีคุณค่าและมีประโยชน์ต่อชีวิตมนุษย์ สัตว์ พืช ตลอดไป

๓) **ทรัพยากรอากาศ** อากาศ เป็นทรัพยากรธรรมชาติอย่างหนึ่งที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ สัตว์และพืช อากาศที่มนุษย์หายใจเข้าไปเป็นอากาศที่บริสุทธิ์ ประกอบด้วยออกซิเจน ๒๐.๕๔% ไนโตรเจน ๗๘.๐๕% คาร์บอนไดออกไซด์ ๐.๐๓% และก๊าซอื่น ๆ อีก ๐.๐๑% มนุษย์และสัตว์สามารถอดอาหารและน้ำได้หลายชั่วโมง แต่ไม่สามารถขาดอากาศได้เลย อากาศมีอยู่ทั่วไป ทั้งบนบก ในน้ำ และในร่างกายของสิ่งมีชีวิต เป็นส่วนประกอบของร่างกายอย่างหนึ่ง เรียกว่า อากาศธาตุ หรือวาโยธาตุ (ธาตุลม) นอกจากมนุษย์ใช้อากาศในการหายใจแล้ว มนุษย์ยังใช้ประโยชน์จากอากาศอีกหลายอย่าง เช่น การหุงต้ม การอุตสาหกรรมน้ำอัดลม การพักผ่อนหย่อนใจ การเล่นกีฬา การท่องเที่ยว เป็นต้น ถ้าอากาศบริสุทธิ์ย่อมส่งผลให้ร่างกายของมนุษย์แข็งแรง สุขภาพจิตดี หากอากาศเป็นพิษย่อมมีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมทั้งหมดและนำอันตรายมาสู่มนุษย์และสัตว์

เนื่องจากโลกเรามีความกว้างใหญ่ การแก้ไขปัญหาซึ่งเกิดขึ้นกับบรรยากาศ จึงเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก ดังนั้น หลักสำคัญในการอนุรักษ์จึงได้แก่ การป้องกันมิให้เกิดปัญหา อยากรู้ก็ตามหลักและวิธีการอนุรักษ์ทรัพยากรอากาศรวมถึงการแก้ไขปัญหา มีดังนี้คือ

(๑) งดหรือลดกิจกรรมที่ก่อให้เกิดมลสาร

๑) ลดปริมาณมลสารที่ทำให้อากาศเสีย เช่น ฝุ่นละอองและสารพิษ

๒) ลดปริมาณก๊าซเรือนกระจก เช่น ไม้เผาป่า ฟางข้าว หรือขยะมูลฝอยเพื่อลดปริมาณก๊าซ คาร์บอน ไดออกไซด์

๓) ลดปริมาณก๊าซที่ทำลายชั้น โอโซน

(๒) อนุรักษ์ป่าไม้เพื่อช่วยลดปัญหาอากาศเสียและวาทภัย ทั้งนี้ เพราะต้นไม้จะใช้ก๊าซ คาร์บอน ไดออกไซด์ เพื่อการสังเคราะห์แสง การมีต้นไม้มากจึงช่วยลดปัญหาภาวะเรือน กระจกที่เกิดจากก๊าซนี้ได้ นอกจากนี้ ต้นไม้ยังช่วยกรองฝุ่นผงและละอองต่างๆ ที่ทำให้อากาศเสีย รวมทั้งช่วยปะทะและลดความรุนแรงของลมพายุอีกด้วย

(๓) ตรวจสอบอากาศเพื่อเตรียมแก้ไขปัญห การตรวจสอบคุณภาพอากาศอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สามารถทราบ และหาทางแก้ไขปัญหได้รวดเร็วขึ้น

นอกจากนี้แล้วหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนต้องเอาใจใส่ โดยถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องช่วยกันป้องกันมลพิษทางอากาศ สร้างจิตสำนึกให้กับผู้ประกอบการที่ต้องใช้เชื้อเพลิงในการทำธุรกิจ ประชุมสัมมนา หาแนวทางป้องกันและแก้ไข มีมาตรการที่เข้มงวดกับผู้ฝ่าฝืน ถ้าหากทุกคนร่วมมือร่วมใจแล้ว เราก็จะมีอากาศบริสุทธิ์หายใจ

๔) **ทรัพยากรป่าไม้** ป่าไม้ นับเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีประโยชน์ต่อมนุษย์และสัตว์ รวมทั้งสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ มนุษย์ได้อาศัยป่าไม้ทำเป็นที่อยู่อาศัย สัตว์ก็อาศัยป่าไม้เป็นที่อยู่อาศัย และเป็นที่พักพิง ป่าไม้ช่วยสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้แก่สรรพสัตว์ ทำให้ฝนตกตามฤดูกาล ช่วยอุ้มน้ำไม่ให้ น้ำป่าท่วมอย่างฉับพลัน ป้องกันการไหลเซาะของน้ำ เป็นแหล่งอาหารของมนุษย์และสัตว์ มนุษย์ได้รับประโยชน์จากป่าไม้เป็นจำนวนมาก เช่น ใช้เป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้ม ช่วยปรับอุณหภูมิในฤดูกาล ใช้ในการอุตสาหกรรม ใช้เป็นอาหารของคนและสัตว์ โดยการนำเอาดอกผล ใบ เมล็ด หน่อ หัวของพืช และน้ำผึ้ง มาทำเป็นอาหาร ใช้เป็นยารักษาโรค เป็นสมุนไพรที่ปลอดภัย ใช้ทำเครื่องนุ่งห่ม โดยใช้เส้นใยจากเปลือกถั่ววัลย์ ใช้ยาง น้ำมันมาทำประโยชน์ในการทำเครื่องเงิน เครื่องหอม ทำกระดาษ สนุ่ ยาขจัดรองเท้า ฯลฯ นอกจากนี้แล้วยังได้รับประโยชน์ทางอ้อมจากป่าไม้ เช่น ช่วยบรรเทาความร้ายแรงของพายุ ป้องกันและบรรเทาอุทกภัย เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ และเป็นเสมือนปอดของประเทศ

วิธีการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่สำคัญ มีดังนี้คือ

- (๑) การคุ้มครองป่าไม้
- (๒) การควบคุมการตัดไม้
- (๓) การปลูกป่า
- (๔) การป้องกันไฟป่าและแมลงทำลายต้นไม้
- (๕) การใช้ไม้อย่างประหยัด ใช้วัสดุอื่นแทนไม้ หรือการนำเศษไม้กลับมาใช้ประโยชน์ใหม่
- (๖) การปราบปรามผู้ลักลอบตัดไม้ทำลายป่า
- (๗) การรณรงค์ปลูกจิตสำนึกให้ประชาชนเห็นความสำคัญของป่าไม้
- (๘) มีนโยบายเปิดป่าสัมปทานการทำป่าไม้เพื่อช่วยอนุรักษ์ป่า

ป่าไม้เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าและประโยชน์มากมาย ต้องใช้เวลานานเป็นหลายร้อยปี พื้นที่ป่าจึงจะสมบูรณ์ได้ สมควรที่ทุกฝ่ายต้องตระหนักถึงความสำคัญของป่าและช่วยอนุรักษ์ไว้ เพื่อให้มนุษย์และสรรพสิ่งที่อาศัยป่า ไม่สูญหายไปจากโลกนี้

จะเห็นได้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อชีวิตของมวลมนุษย สัตว์และพืช การดำเนินชีวิตของมนุษย์ต้องสอดคล้องสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอยู่เสมอ จะแยกจากกันไม่ได้ ฉะนั้น มนุษย์จำเป็นต้องรักษาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการไม่ทำลายให้เสียความสมดุลทางระบบนิเวศวิทยา ดังนั้น สามารถประมวลการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พอสรุปได้ดังนี้ คือ

๑. ในการที่จะใช้ทรัพยากรธรรมชาติในสิ่งแวดล้อม จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความรู้ ในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จะให้ประโยชน์ต่อมนุษย์ทุกแง่มุม และที่จะมีผลกระทบต่อ สิ่งแวดล้อมอย่างน้อยที่สุด ต้องคำนึงถึงความสูญเปล่า อันอาจเกิดจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

๒. รักษาทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็น และหายากด้วยความระมัดระวัง รวมทั้งจะต้อง ตระหนักเสมอว่า การใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มากเกินไปนั้นจะไม่ปลอดภัยต่อสภาวะแวดล้อม

๓. ต้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่ทดแทนได้นั้น โดยให้มีอัตราผลิต (เพิ่มพูน) เท่ากับ อัตราใช้ หรืออัตราเกิดเท่ากับอัตราตายเป็นอย่างน้อย

๔. ประชากรเป็นปัจจัยอันสำคัญที่ทำให้เกิดภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้น จำเป็น อย่างยิ่งที่จะต้องประมาณอัตราเกิดและการเปลี่ยนแปลงของพลเมืองตลอดเวลา โดยพิจารณาจาก ความต้องการในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสำคัญ

๕. ใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งพยายามค้นคว้าสิ่งใหม่ ๆ เพื่อให้ประชากร ได้มีใช้อย่างพอเพียง

๖. ให้การศึกษาแก่ประชาชนให้เข้าใจถึงความสำคัญในการรักษาสมดุลตามธรรมชาติ ซึ่งจะมีผลต่อการทำให้สิ่งแวดล้อมอยู่ในสภาพที่ดี การให้การศึกษาอาจเป็นทั้งในและนอกโรงเรียน เพื่อให้ประชาชนเข้าใจหลักการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ ผลการศึกษานี้จะเป็น หนทางไปสู่ความหวังในอนาคตว่า สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยจะสะดวกและน่าอยู่ในอนาคต

๓.๔ ประโยชน์ของสิ่งแวดล้อม

สำหรับประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งใน การอำนวยความสะดวกแก่มนุษยชาติทั้งทางตรง และทางอ้อม เราจะไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้หาก ขาดสิ่งเหล่านี้ ประโยชน์ของสิ่งแวดล้อมสามารถแบ่งออกได้ ๒ ทาง^{๒๔} คือ

^{๒๔}พระครูใบฎีกาถาวร สุรปลญโญ (แสนสอน), “การศึกษามหาวิทยาลัยสงฆ์กับการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของพระนิภากร โสภณ (ไกร ฐานิสฺสโร) วัดหนองกล้วย อำเภอนอง บัว จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๓๕-๓๖.

๓.๔.๑ ประโยชน์ทางตรง

๑. ไม้ ใช้สร้างบ้านเรือน ทำเครื่องเรือนและการก่อสร้างอื่น ๆ ทำเกวียน ต่อเรือ เครื่องมือกลกรรม เครื่องมือในการประมง เป็นต้น

๒. ได้เชื้อเพลิง เช่น ฟืน ถ่าน และเชื้อเพลิงจรวด

๓. วัตถุเคมี เช่น ไหมเทียม วัตถุระเบิด น้ำตาล แอลกอฮอล์ ยีสต์ น้ำหอม เครื่องสำอาง ยารักษาโรค เป็นต้น นอกจากนั้นการกลั่นไม้ยังได้กรดน้ำมันดิบ เป็นต้น

๔. อาหาร จากใบ ดอก ผล เมล็ด หน่อไม้ เห็ด หัวมัน แผลง และสัตว์ป่า

๕. ยารักษาโรค ได้จากสัตว์ป่าและสมุนไพรต่าง ๆ

๖. เส้นใย ได้จากเปลือกไม้และเถาวัลย์

๗. ชัน น้ำมันไม้และยางไม้ ได้จากต้นไม้บางชนิด

๘. ผาตลอกหนังและสี ได้จากเปลือก แก่น ผลและชันไม้บางชนิด

๙. อาหารสัตว์ เช่น หนุ่ย ใบไม้ เปลือกไม้ ผลและเมล็ดไม้บางชนิด

นอกจากนี้ มนุษย์ยังได้ผลิตผลของป่าอย่างอื่น ๆ เช่น หวาย ปอ ไม้ไผ่ ฝรั่ง รวงผึ้ง ใบลาน ไม้หอม เครื่องเทศ และสมุนไพร ซึ่งมีประโยชน์มากมาย

๓.๔.๒ ประโยชน์ทางอ้อม

๑. ทำให้มีฝนตกเพิ่มขึ้น และความชุ่มชื้นในอากาศสม่ำเสมอ

๒. ทำให้อากาศไม่ร้อนจัด และไม่หนาวจัด

๓. บรรเทาความรุนแรงของลมพายุ ความเร็วของลมพายุที่พัดผ่านบริเวณป่าไม้จะลดลงประมาณ ๑๑-๔๔ % ตามลักษณะของป่าแต่ละชนิด เช่น ป่าไม้ที่มีการตัดฟัน เอาไม้ออกหมด ป่า ป่าไม้ที่ตัดฟันเอาไม้ออกเสียครึ่งหนึ่ง และป่าที่มีการตัดไม้ออกหมด อัตราความเร็วของลมจะเป็น ๐.๑ ๐.๔ และ ๐.๖ เมตรต่อวินาที ตามลำดับ

การปลูกต้นไม้เป็นแนวป้องกันลมพายุ จะทำให้ลมพายุลดกำลังลงเหลือ ๒๐% และจะป้องกันลมได้ในระยะ ๒๕ เท่าของความสูงของต้นไม้ในแนวด้านใต้ลม และ ๓ เท่า ในด้านเหนือลม อิทธิพลของป่าไม้ในทางที่มีประโยชน์อย่างยิ่งในการป้องกันบ้านเมืองให้พ้นจากวาทภัย บรรเทาการระเหยของน้ำจากผิวดิน และอนุรักษ์ผิวดินที่อุดมสมบูรณ์ของพื้นที่กสิกรรม

๔. ป้องกันการกัดชะดิน ที่จะเกิดจากน้ำฝนกัดชะ และลมพายุพัดพาออกไป เป็นการป้องกันและรักษาความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่กสิกรรม ป้องกันดินถล่ม ภูเขาทลาย ป้องกันการตื้นเขินของลำห้วย ลำน้ำ อ่างเก็บน้ำ และเขื่อนต่าง ๆ

๕. ป้องกันอุทกภัย โดยป่าไม้สามารถบรรเทาการไหลเลื่อนของดิน และป้องกันการตื้นเขินของแม่น้ำลำธารต่าง ๆ นอกจากนี้ยังเป็นเสมือนเขื่อนธรรมชาติที่คอยป้องกันมิให้น้ำฝน

ที่ตกลงมาไหลป่าไปตามผิวดินอย่างรวดเร็วอีกด้วย จึงเป็นการป้องกันและควบคุมระดับน้ำตามแม่น้ำลำห้วย ไม่ให้เพิ่มปริมาณสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว จนล้นฝั่งกลายเป็นอุทกภัยไปได้

๖. ทำให้มีน้ำไหลสม่ำเสมอตลอดปี และเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ที่สามารถดำรงชีวิต และประกอบกิจกรรม อุตสาหกรรมได้เป็นอย่างดี เพราะป่าไม้สามารถรองรับและดูดซับน้ำฝนที่ตกลงมาได้ดี อัตราดูดซับน้ำฝนของพื้นที่ป่าไม้จะสูงกว่าในที่โล่งเตียน ตั้งแต่ ๒-๓๐ เท่า ตามลักษณะของดิน ป่าไม้ที่ขึ้นอยู่ตามลำดิ่งและปริมาณน้ำฝน น้ำจะค่อย ๆ ซึมลงไปในดินนี้ ผิวดินหล่อเลี้ยงลำห้วยลำธารให้มีน้ำไหลอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งน้ำในแถบภูเขาอันเป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำลำธารทั้งหลาย

๗. เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า สัตว์ป่าทั้งหลายรวมทั้งนก แมลง และสิ่งมีชีวิตขนาดใหญ่ เล็ก และอื่น ๆ ได้อาศัยป่าไม้เป็นที่อยู่และที่ทำกิน มนุษย์ได้สัตว์ป่าชนิดต่างๆ เป็นอาหาร ทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ นกและแมลงบางชนิดช่วยทำลายศัตรูพืช สัตว์ป่าบางชนิดนำมาใช้ในการศึกษาค้นคว้า และทดลองวิทยาศาสตร์ และในการรักษาโรคต่าง ๆ หากไม่มีป่าไม้แล้ว สัตว์ป่าเหล่านี้ก็จะสูญพันธุ์ไป

๘. เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ เช่น อุทยานแห่งชาติ วนอุทยาน สถานที่พักผ่อนหย่อนใจในป่า และที่สวนห่านไกลคมนาคม ใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจหาความสำราญ และความสงบของผู้คนพลเมือง หลังจากคร่ำเคร่งกับการประกอบธุรกิจประจำวัน และมีชีวิตอยู่อย่างแออัด จำเจท่ามกลางความอึกทึกครึกโครมในเมือง ช่วยให้อจิตใจผ่อนคลายสบายที่ดียิ่งขึ้น

๙. ประโยชน์ในทางยุทธศาสตร์ ป่าไม้จะเป็นเสมือนเครื่องกีดขวางที่ธรรมชาติประทานมาให้ เพื่อป้องกันขัดขวางการบุกรุกของศัตรูทางภาคพื้นดิน และเป็นเครื่องอำพรางการรวมพล และการเคลื่อนไหวของกองทหาร จากการสังเกตการณ์ทางอากาศ ได้เป็นอย่างดี

จะเห็นได้ว่า ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสามารถช่วยให้นักอนุรักษ์ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความร่มเย็น ปราศจากภัยคุกคามทางธรรมชาติ เนื่องมาจากสิ่งแวดล้อมสามารถช่วยบรรเทาความรุนแรงของลมพายุ ป้องกันอุทกภัย ทำให้มีน้ำไหลสม่ำเสมอตลอดปี เป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์และสัตว์ป่า เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ และเป็นประโยชน์ในทางยุทธศาสตร์ ดังนั้น ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงให้คุณประโยชน์มากกว่าที่จะให้โทษแก่มนุษย์ มนุษย์เองก็ควรตระหนักรู้ที่จะเอื้อประโยชน์ต่อธรรมชาติ ไม่ทำลายเพื่อผลประโยชน์ที่จะได้รับจนเกินงาม จนในที่สุดธรรมชาติเองก็ย้อนตอบสนองมนุษย์ด้วยการทำให้เกิดภัยพิบัติตามมาในอนาคด้วย

๓.๕ สิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนาให้นิยามและความหมายของ “สิ่งแวดล้อม” ว่าหมายถึง สิ่งต่างๆที่อยู่รอบตัวมนุษย์ และมีอิทธิพลต่อความรู้สึกและการกระทำกิจกรรมทั้งปวงของมนุษย์ เป็นการให้คำนิยามที่คำนึงถึงส่วนประกอบของชีวิต ๒ ส่วน คือ “รูป” กับ “นาม” หรือ “กาย” กับ “ใจ”

มีข้อความจำนวนมากในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ที่กล่าวถึงสิ่งแวดล้อม ที่แสดงถึงความเชื่อมโยงกันของวิถีชีวิตมนุษย์ และธรรมชาติรอบๆ ตัวมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีชีวิต หรือสิ่งที่ไม่มีชีวิต การกล่าวถึงสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับการบำเพ็ญเพียร ที่มีลักษณะเป็นป่านารีนรมย์ อุดมสมบูรณ์มีสายน้ำไหลไปตามซอกหิน มีดอกไม้ไม้บานสะพรั่ง เป็นที่เหมาะสมแก่การพักผ่อนหย่อนใจ และเป็นที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติธรรม หรือการฝึกตนเพื่อบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนานั้นคือ นิพพาน ดังที่ปรากฏในภายิตของพระเอกวิหาริยเถระ ความว่า

เราผู้เดียวมุ่งประโยชน์เป็นสำคัญ จะรีบเข้าป่าใหญ่ที่ทำให้เกิดแก่ผู้บำเพ็ญเพียร นารีนรมย์ ซึ่งข้างซบมันอาศัยอยู่ จะอาบน้ำที่ซอกภูเขาอันเยือกเย็นในป่าร่มรื่น มีดอกไม้ไม้บานสะพรั่ง จงกรมแต่ผู้เดียว เมื่อไรเราจะได้อยู่ป่าใหญ่ที่นารีนรมย์แต่ผู้เดียว ไม่มีเพื่อน ได้สำเร็จกิจ ไม่มีอาสวะ ขอความประสงค์ของเราผู้ต้องการจะทำอย่างนั้น จงสำเร็จเถิด เราจักทำให้สำเร็จได้เอง ผู้อื่นไม่อาจทำให้ผู้อื่นได้ เรานี้สวมเกราะคือความเพียรอยู่จะเข้าป่าใหญ่ ยังไม่ถึงความสิ้นอาสวะ ก็จักไม่ออกจากป่าใหญ่นั้น เมื่อลมเย็น พัดเอากลั่นดอกไม้หอมฟุ้งมา เราจะนั่งบนยอดเขาทำลาขยอวิชา จักได้รับความสุข รื่นรมย์ด้วยวิมุตติสุข ที่เงื่อมภูเขามิพินเย็นในป่า ซึ่งคารคาศด้วยดอกโกศุมแน่นแท้^{๒๕}

อีกตัวอย่างหนึ่ง ได้กล่าวถึงสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับการบำเพ็ญเพียร ฝึกกายฝึกใจในการเข้าถึงความจริงอันสูงสุด ว่าหากจะหาสถานที่ที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติเพื่อแสวงหาความสงบแล้ว น่าจะเป็นสถานที่ที่มีความสะดวกสบายในด้านอาหาร เส้นทางสัญจร และให้ร่มเงาในการนั่งปฏิบัติบำเพ็ญเพียร ดังปรากฏข้อความในปาสราสิสูตร กล่าวว่

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐคือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่า เมื่อเที่ยวจาริกไปในแคว้นมคธโดยลำดับได้ไปถึงตำบลอรุเวลาเสนาณิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่นารีนรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำนน้ำสะอาดคือนารีนรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบ เราจึงคิดว่า “ภูมิประเทศเป็นที่นารีนรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจมีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มี

^{๒๕} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๓๕-๕๔๕/๔๓๔.

ทำน้ำสะอาดดี น้ำร้อนรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของ
กฤษบุตรผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญเพียร” เราจึงนั่ง ณ ที่นั้นด้วยคิดว่า “ที่นี่เหมาะแก่การ
บำเพ็ญเพียร”^{๒๖}

กล่าวได้ว่า สิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญเพียรคือ เป็นสถานที่ที่น้ำร้อนรมย์ มี
แม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี มีโคจรคามอยู่โดยรอบ จากข้อความดังกล่าว นอกจาก
สถานที่ที่น้ำร้อนรมย์ มีทำน้ำสะอาด มีโคจรคามอยู่โดยรอบ และมีลักษณะเป็นป่าใหญ่ ที่เหมาะ
สำหรับการบำเพ็ญเพียร เพื่อการบรรลุธรรมแล้ว ต้นไม้ที่มีร่มเงา ให้ความสงบเย็นสบาย แม้เพียง
ต้นเดียวที่ไม่ได้มีลักษณะเป็นป่าก็สามารถเป็นสถานที่ที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญเพียรได้ ดังปรากฏ
ใน พระสูตรมหาสังกตสูตร^{๒๗} ที่กล่าวถึง การนั่งใต้ต้นหว้าที่ร่มเย็น ทำให้บรรลุปฐมญาณได้

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึง ความอุดมสมบูรณ์ของสวน ที่มีสัตว์นานาชนิดได้อาศัยร่ม
เงา และผลของต้นไม้เป็นอาหารทำให้มีสัตว์มาอาศัยอยู่ ณ ที่นั้นเป็นจำนวนมาก ดังข้อความ
พรรณนาสภาพแวดล้อมในสวนมะม่วงแห่งหนึ่งที่ปรากฏในกุ่มภชาดก ความว่า

ขอเดชะพระองค์ผู้ทรงข่มอริราชศัตรู สวนมะม่วงนั้นซึ่งแซ่ไปด้วยหมู่คนที่มัวเมา
ด้วยรสดอกไม้ ทิพยสกุณปักยี่ คือ นกกระเรียน นกยูง นกเขา และนกสาธิตาก็มีอยู่ใน
สวนมะม่วงนี้ และในสวนนี้ยังมีฝูงหงส์ส่งเสียงร้องระงม นกคูเหว่าเร่าร้องกึกก้อง
ปลุกเหล่าสัตว์ให้ตื่นอยู่ ณ สวนมะม่วงนี้ ต้นมะม่วงทั้งหลายมีปลายกิ่งโน้มลง ด้วย
พวงผลดกคั้นเช่นรวงข้าวสาธิตี มีทั้งต้นคำ ต้นสน ต้นกระท่อม และผลตาลสุกห้อยย้อย
อยู่เรียงราย^{๒๘}

สภาพแวดล้อมบางกรณีเป็นแหล่งของยารักษาโรค เช่น ที่ปรากฏในมูลาทิเกศัชชกถา
ว่าด้วยทรงอนุญาตเครื่องยามีรากไม้เป็นต้น ความว่า

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ ต้องการรากไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไป
กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต
รากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น จิงสด ว่านน้ำ ว่านเปราะ อุดพิศ ข่า แผลก แห้วหมู หรือรากไม้ที่เป็นยาชนิด
อื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเถียวของฉันทันรับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพเมื่อมีเหตุจำเป็นภิกษุจึง
ฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็นภิกษุฉันต้องอาบัติทุกกฏ”^{๒๙}

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๕/๓๐๓.

^{๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๘๑/๔๑๖.

^{๒๘} ชุ. ขา. (ไทย) ๒๗/๒๖/๕๔๒.

^{๒๙} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๖

นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังทรงอนุญาตพืชที่เป็นยาจากธรรมชาติอีกหลายชนิด เช่น น้ำ ผาดสะเดา น้ำผาดโมกมัน น้ำผาดขี้กา น้ำผาดบอระเพ็ด น้ำผาดกระถินพิมาน หรือน้ำผาดที่เป็นยา ชนิดอื่นที่มีอยู่ ยังมีผลไม้ที่เป็นยา เช่น ลูกพิลังคาะ ดิปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผล โกงฐ หรือผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ และยางไม้ที่เป็นยา เช่น หิงคุยางเดี่ยวจากหิงคุ ยางเดี่ยวจาก เปลือกหิงคุ ยางจากยอดต้นตะเคา ยางจากใบต้นตะเคา ยางเดี่ยวจากก้านต้นตะเคา กายาน หรือยางที่เป็น ยาชนิดอื่นที่มีอยู่ เป็นต้น^{๓๐} ข้อความดังกล่าว ทำให้ทราบได้ว่า สภาพแวดล้อมที่ปรากฏในคัมภีร์ พระพุทธศาสนานั้น หมายความว่ารวมถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์ได้ สร้างขึ้น และสภาพแวดล้อมในแต่ละแห่ง มีความสำคัญที่แตกต่างกัน เช่น สภาพแวดล้อมที่มี ลักษณะสงบ เงียบสงัด เหมาะเป็นที่บำเพ็ญเพียร สภาพแวดล้อมที่ประกอบด้วยพืชหลากหลายชนิด ก็เป็นแหล่งของยารักษาโรค

โดยเหตุที่ผู้วิจัยจึงได้กล่าวถึง ปฎิรูปเทสวาสะว่า เป็นสิ่งแวดล้อมของมนุษย์เพราะ ปฎิรูปเทสวาสะมีความหมายครอบคลุมถึงถิ่นที่อยู่ที่เหมาะสม ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ และเป็นสถานที่ที่ เกื้อกูลต่อการพัฒนาตน โดยในปฎิรูปเทสวาสะ ได้กล่าวถึง สถานที่นั้นๆ ต้องประกอบไปด้วย กัลยาณมิตร หรือคนดี หากสถานที่ใดไม่เหมาะสม และไม่มีคนดีหรือกัลยาณมิตร สถานที่นั้นก็ ไม่ได้ชื่อว่า ปฎิรูปเทสวาสะ นักวิชาการหลายท่านให้คำนิยามและความหมายของสิ่งแวดล้อมที่ สอดคล้องตามทัศนะทางพุทธศาสนา ดังนี้

ดิช นัท ฮันท์ (Thich Nhat Hanh) กล่าวถึงสิ่งแวดล้อมตามทัศนะของปรัชญาไว้ว่า พวกเราทุกคนทั้งเด็ก และผู้ใหญ่ล้วนเป็นดอกไม้ที่สวยงาม เปลือกตาของเรานั้นคือ กลีบกุหลาบ นั้นเอง โดยเฉพาะในยามที่เราหลับตา หูของเราจะเป็นดั่งรัศมีในยามเช้า ซึ่งกำลังสดับฟังเสียงนก ร้อง ริมฝีปากของเราก็จับเป็นดอกไม้ที่สวยงามทุกครั้งที่เราแย้มยิ้ม ส่วนมือของเราทั้งสองข้างนั้นก็ คือดอกบัวที่มีกลีบห่ากลีบ^{๓๑}

สมพร เทพสิทธา ได้ให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมไว้ว่า สิ่งแวดล้อมคือ ทุกสิ่งทุก อย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งที่มีชีวิต และ ไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม^{๓๒}

^{๓๐}วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๗.

^{๓๑}ดิช นัท ฮันท์ (Thich Nhat Hanh), **सानติในเรือนใจ**, แปลโดย ชีระเดช อุทัยวิทยารัตน์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔.

^{๓๒}สมพร เทพสิทธา, **ศาสนากับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า

พระเมธีธรรมากรณ์ (ประยูร ชุมมจิตโต)^{๓๓} ให้ทัศนะสิ่งแวดล้อมไว้ว่า เป็นสิ่งที่ใกล้เคียงกับชีวิตมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ หรือสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ชุมชน อาหาร ยานพาหนะ เป็นต้น^{๓๔}

พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ ได้ให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมไว้ว่า เป็นส่วนประกอบหนึ่งของธรรมชาติ ซึ่งต้องประกอบด้วยมนุษย์ และสัตว์ เป็นต้น หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเป็นส่วนประกอบของกันและกัน และส่วนประกอบนั้นก็คือสิ่งแวดล้อมนั่นเอง^{๓๕}

มานพ นักการเรือน ได้ให้ความหมายว่า คำว่า สิ่งแวดล้อม เป็นศัพท์บัญญัติสำหรับใช้แทนคำว่า Environment ในภาษาอังกฤษ ซึ่งมาจากรากศัพท์ภาษาฝรั่งเศสว่า Environ แปลว่า รอบๆ (around) ฉะนั้น Environment จึงหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ (Totality of man's surroundings)^{๓๖}

นายโกศล จิงเสถียรทรัพย์ ได้ให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึงสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่สามารถสัมผัสจับต้องได้ หรือรับรู้ได้ ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ และมีอิทธิพลต่อความรู้สึกและการกระทำกิจกรรมทั้งปวงของมนุษย์ เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกัน และเป็นเหตุปัจจัยในการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน^{๓๗}

ดังนั้น คำว่า “สิ่งแวดล้อม” ในภาษาบาลีไม่ได้ระบุไว้โดยตรง แต่มีคำที่ใกล้เคียงที่ปรากฏความหมายในลักษณะของสภาพแวดล้อม เนื่องจากคำว่า สิ่งแวดล้อมนั้นไม่ได้เป็นคำที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่เป็นสิ่งที่สามารถชี้ได้ว่าเป็นสิ่งแวดล้อม โดยพิจารณาจากลักษณะของสภาพแวดล้อมหรือสภาวะแวดล้อมของสิ่งต่างๆ ตามที่ดำรงอยู่ มีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ในลักษณะพึ่งพิงอาศัยกัน รวมถึงการตีความตามศัพท์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งมีความสอดคล้องกับนักวิชาการศาสนาได้กำหนดไว้

^{๓๓}ราชทินนามในปัจจุบัน, ที่พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ชุมมจิตโต), อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๓๔}พระเมธีธรรมากรณ์ (ประยูร ชุมมจิตโต), **ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, หน้า ๘.

^{๓๕}พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, **พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๑๖.

^{๓๖}มานพ นักการเรือน, **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

^{๓๗}นายโกศล จิงเสถียรทรัพย์, “สิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาผู้ป่วยในสถานพยาบาล ตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๔, หน้า ๑๕.

สิ่งแวดล้อมในทางพระพุทธศาสนา มีศัพท์ว่า ปฎิรูปเทสวาสะ หมายถึงการอยู่ในประเทศหรือถิ่นที่เหมาะสมที่ควร ในภาษาสมัยใหม่ก็คือ การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี^{๓๘} หรือการอยู่ในประเทศอันควร ชื่อว่า ปฎิรูปเทสวาสะ บริษัท ๔ ย่อมเที่ยวไป บุญกิริยาวัตถุมีทานเป็นต้น ย่อมเป็นไป คำสอนของพระศาสดามิองค์ ๕ ย่อมรุ่งเรืองในประเทศใดประเทศนั้น ชื่อว่าประเทศอันควร การอาศัยอยู่ในประเทศอันสมควรนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแห่งการทำบุญแห่งสัตว์ทั้งหลาย^{๓๙} ดังนั้น กล่าวได้ว่า ความหมายของสิ่งแวดล้อม คือ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์^{๔๐} รวมทั้งการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม^{๔๑} แม้นิยามและความหมายของคำว่าสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา จะไม่มีเด่นชัด แต่ก็สามารถที่จะกล่าวได้ว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้ปรากฏข้อความที่แสดงถึงบรรยากาศ ที่ผู้วิจัยสามารถอนุมานได้ว่าเป็นค่านิยมของสิ่งแวดล้อม โดยในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจะกล่าวถึงสิ่งแวดล้อมโดยอ้อมๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจและเห็นภาพสิ่งแวดล้อมทางพระพุทธศาสนาชัดเจนขึ้น

จากข้อความที่กล่าวมาแล้วข้างต้น สรุปได้ว่า ความหมายของสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา คือ สิ่งที่มีสัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์ ทั้งในด้านการดำรงชีวิต เป็นที่อยู่อาศัย เป็นแหล่งอาหาร เป็นแหล่งรักษาโรค และเป็นสถานที่ที่เหมาะสมแก่การอบรมพัฒนาตนเองเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา รวมทั้งเป็นสิ่งที่สามารถสัมผัสได้และสัมผัสไม่ได้ทั้งทางประสาทสัมผัสและทางใจ ดังนั้นสามารถสรุปได้ว่า ความหมายของ “ปฎิรูปเทสวาสะ” หมายถึงการอยู่ในประเทศหรือถิ่นที่เหมาะสมที่ควร หรือการอยู่ในประเทศอันสมควร และการอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ซึ่งสิ่งแวดล้อมแต่ละแห่งจะมีบทบาทและทำหน้าที่แตกต่างกัน เช่น เป็นที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญเพียร เป็นแหล่งอาหาร เป็นแหล่งรักษาโรค เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์นานาชนิด และเป็นสิ่งที่มีทั้งเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ได้แก่ ป่าไม้ ดินไม้ แม่น้ำ สัตว์ต่างๆ รวมทั้งพืชสมุนไพรต่างๆ นอกจากนี้ยังมีสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ ปราสาท อาคาร บ้านเรือน เป็นต้น

^{๓๘} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม*, หน้า ๓.

^{๓๙} คณะกรรมการแผนกคํารว, *มังคละตถปิณีแปล เล่ม ๑*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๗.

^{๔๐} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม*, หน้า ๑๕.

^{๔๑} อ.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๑๖.

บทที่ ๔

วิเคราะห์ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในการศึกษาวิเคราะห์เรื่องความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น ๔ หัวข้อ คือ (๑) พุทธจริยศาสตร์ที่เอื้อต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (๒) ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก (๓) ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก และ (๔) คุณค่าและประโยชน์ของความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดังนี้

๔.๑ พุทธจริยศาสตร์ที่เอื้อต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ธรรมชาติมีความสำคัญต่อชีวิตสัตว์ ชีวิตมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทุกชีวิตในโลกนี้ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เป็นสิ่งเตือนใจในเรื่องเกี่ยวกับการคุ้มครองโลก ธรรมเป็นโลกบาล คือ ธรรมคุ้มครองโลก อันได้แก่ หิริ และ โอตตปปะ จะทำให้มนุษย์ไม่กล้าทำร้ายกัน ไม่กล้าทำลายธรรมชาติ หลักธรรมที่ว่าด้วยความกตัญญูจะเป็นตัวกระตุ้นให้มนุษย์เห็นคุณค่าของมนุษย์ด้วยกัน^๑ รวมทั้งเห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อม จะนำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจความเมตตาและปรารถนาดีต่อกัน แนวคิดเกี่ยวกับการให้ความสำคัญต่อป่า ไม่ว่าจะเป็นการอยู่ป่า การแสวงหาความวิเวกจากป่า การบำเพ็ญเพียรที่ต้องอาศัยความสงบจากป่า จะนำไปสู่การอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จะนำไปสู่การปลูกป่าทดแทนอันเป็นการฟื้นฟูระบบนิเวศวิทยาให้กลับมาสู่ความเป็นปกติดังเดิม ดังปรากฏในอังคุตตรปิฎก ความว่า พราหมณ์พ้อคำคนหนึ่งเห็นของทิพย์ออกจากมือรุกขเทวดา จึงเกิดความโลภขึ้น ได้บอกแก่อังคุรพณิชว่า จะนำทรัพย์ที่ได้ไปเพื่อประโยชน์อันใด ผู้เอารุกขเทวดาผู้ให้ของทิพย์ได้นี้ไปจะไม่ดีกว่าหรือ เมื่อได้ฟังเช่นนั้น อังคุรพณิชจึงห้ามเพื่อนไว้แล้วกล่าวว่า

บุคคลอาศัยนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใด แม้แต่กิ่งของต้นไม้นั้นก็ไม่ควรหัก เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม บุคคลอาศัยนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใด แม้แต่ใบของต้นไม้นั้นก็ไม่ควรทำลาย เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม ด้วย

---

^๑ ศ.ดร. สมชัย ศรีนอก, “พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม”, ใน รวมบทความประชุมวิชาการทางพระพุทธศาสนานานาชาติ ครั้งที่ ๘ เนื่องในวันวิสาขบูชา วันสำคัญสากลของโลก ๑๒-๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๔ ประเทศไทย, รวบรวมจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๔๒๕-๔๓๐.

ว่าบุรุษพักอยู่ในเรือนของบุคคลใดเพียงหนึ่งคืน หรือได้ข้าวได้ที่อยู่ของบุคคลใด ไม่ควรมีจิตคิดร้ายต่อบุคคลนั้น ความเป็นผู้กตัญญูต่อบุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว^๒

ต้นไม้อะไรหลายๆ อย่างแก่นนุษย์ แม้จะไม่มีชีวิตจิตใจตามความเข้าใจของคนหลายๆ คน แต่มีสิ่งหนึ่งที่มนุษย์ได้รับ คือ หลักธรรมเพื่อการดำรงชีวิตอยู่เหมือนมนุษย์ ที่เรียกว่า รุกขธรรม แปลว่า ธรรมสำหรับเอื้อเพื่อต่อต้นไม้อันเป็นที่พระโพธิสัตว์ได้แสดงธรรมแก่เหล่าเทวดา ในรุกขัมมชาดกตอนหนึ่งว่า “ญาติยิ่งมียิ่งดี แม้ต้นไม้อันเกิดในป่ายังมีมากยิ่งขึ้น ต้นไม้อันยืนต้นอยู่โดดเดี่ยว ถึงจะใหญ่โต ลมย่อมพัดให้หักโค่นได้”^๓

ธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาซึ่งมีเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการประสูติ การค้นพบพระสังฆกรรมของพระพุทธเจ้า ได้ต้นโพธิ์ ซึ่งนับเป็นการค้นพบหัวใจหรือแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาที่พระสงฆ์ได้ปฏิบัติตามอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน^๔ พระสงฆ์มีการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับทุกสรรพสิ่ง โดยอาศัยปัจจัยในการดำเนินชีวิตเพื่อปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและปฏิบัติศาสนกิจตามหน้าที่ของพระสงฆ์ในแต่ละวัน ต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยได้อาศัยประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในรูปของปัจจัยสี่ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ภายใต้กฎระเบียบข้อบังคับของพระสงฆ์ที่เรียกว่า พระวินัยบัญญัติ^๕

ในทางพระพุทธศาสนาได้เสนอแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยการปลูกฝังจิตสำนึกคนให้มีความกตัญญูต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งหมด ดังมีเรื่องเล่าไว้ในมหาชาดกชาดกว่า พวกพ่อค้าหลงทางในป่า ไม่มีอาหารและน้ำเหลือเลย แต่เมื่อได้เห็นต้นไทรใหญ่ซึ่งมีกิ่งไม้ชุ่มฉ่ำ จึงหักกิ่งไม้ แล้วน้ำก็ไหลพุ่งออกมา เมื่อตัดกิ่งไม้ ก็ได้อาหาร พวกเขามีความโลภตัดโค่นต้นไม้อ่อนรากขึ้น เพื่อจะได้สิ่งของมากกว่าเดิม พระโพธิสัตว์ตัดเตือนเหล่าพ่อค้าว่า “บุคคลนั้นก็

^๒ จุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๒๕๕/๒๐๕.

^๓ จุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๔/๓๑.

^๔ วรพจน์ ทองใบ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ : ศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณี พระพยอมศักดิ์ เศรษฐโม วัดศาลาด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ กับการปลูกป่าสมุนไพรรักษาพระสมณีก นาโถ วัดปลักไม้ลาย อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๓๗, หน้า ๕๐.

^๕ พระมหาอุทัย มูลแก้ว, “การจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระธรรมวินัยปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๔๑, หน้า ๑.

ตาม นอนก็ตามที่ร่วมเงาของต้นไม้ได้ แม้แต่ใบของต้นไม้นั้นก็ไมควรทำลาย เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม”^๖

ดังนั้น เมื่อมนุษย์รู้ว่าธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีคุณค่าและมีประโยชน์หรือมีอุปการคุณต่อมนุษย์อย่างมากมายมหาศาล และยังทำหน้าที่เป็นระบบคุ้มกันภัยให้กับมนุษย์แล้ว มนุษย์เองก็จะต้องคุ้มกันภัยให้กับธรรมชาติด้วย มนุษย์กับธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่ต้องอิงอาศัยกันและกันดำรงอยู่ โดยธรรมชาติได้ให้อะไรหลาย ๆ อย่างตามที่มนุษย์ต้องการ มนุษย์จะมีชีวิตอยู่รอดได้ด้วยดีจะต้องปฏิบัติต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วยความกตัญญูทเวทในอุปการคุณของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม โดยการมีทัศนคติและท่าทีที่ถูกต้องต่อธรรมชาติ” เมื่อมนุษย์มีทัศนคติและการปฏิบัติด้วยท่าทีที่ถูกต้องต่อธรรมชาติดังที่กล่าวมา บุคคลนั้นเชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูทเวทต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ตนได้อาศัยเป็นการรักษาและอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงสอนให้มนุษย์เอื้อเพื่อต่อพืชพันธุ์ทั้งหลาย กรณีที่พระพุทธรองค์ทรงให้ภิกษุสงฆ์ต้องเข้าอยู่จำพรรษาในระยะเวลา ๓ เดือนของฤดูฝน เมื่อวิเคราะห์อย่างละเอียดจะพบประเด็นบางอย่างที่พระพุทธรองค์ทรงเอื้อเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ ด้วยเหตุนี้ในช่วงฤดูฝนนั้น เป็นเวลาที่พืชพันธุ์ ต้นไม้ใบหญ้าต่างๆ กำลังแตกหน่อออกใบ สัตว์ทั้งหลายได้แพร่พันธุ์ขยายประชากร ในช่วงฤดูนี้ภิกษุสงฆ์จึงไม่ควรอย่างยิ่งในการเที่ยวสัญจรไปยังที่ต่างๆ เพราะอาจไปกระทบหรือเหยียบย่ำหักรากกิ่งไม้ใบหญ้า ของพืชที่กำลังเกิดหน่อออกใบ หรือสัตว์เล็กสัตว์น้อย โดยที่ไม่ได้ตั้งใจ ดังปรากฏในตอนหนึ่งว่า “โฉนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงได้เที่ยวจาริกไปทั้งฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝน ย่ำดินชาติอันเขียวสด เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตซึ่งมีอินทรีย์เดียว เหยียบสัตว์เล็กๆ จำนวนมากให้ถึงความวอดวายแล้ว”^๗ ดังนั้นพระพุทธรองค์จึงประสงค์ให้ภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษาตลอดระยะเวลา ๓ เดือน และทรงได้บัญญัติสิกขาบทขึ้นในการเข้าอยู่จำพรรษา

จากการศึกษาคำสอนต่างๆ ก็มีปรากฏในมงคลสูตรเช่นเดียวกัน มงคลสูตรได้ให้แนวคิดในทางความประพฤติไว้หลายด้าน กล่าวคือ ด้านสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลต่อการพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ ด้านการพัฒนาปัจเจกบุคคล ในมงคลสูตรแสดงให้เห็นว่า ความก้าวหน้า

^๖บุ.ชา. (ไทย) ๒๕/๑๕๖/๔๕๔.

^๗พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), คนไทยกับสัตว์ป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๕-๑๒๑.

^๘วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๘๔/๒๕๒.

ความเจริญรุ่งเรืองของชีวิตขึ้นอยู่กับอิทธิพลของปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมมาช่วยเป็นปัจจัยหลัก ดังที่ปรากฏในมงคลสูตร คือ

๑. การไม่คบคนพาล
๒. การคบบัณฑิต
๓. การบูชาคนที่ควรบูชา
๔. การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม^๕

สิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาสิ่งต่างๆ ตั้งแต่การพัฒนาทางด้านวัตถุไปจนถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิต แม้กระทั่งการพัฒนาจิตวิญญาณ ย่อมล้วนมีสิ่งแวดล้อมมาเป็นปัจจัยทั้งสิ้น สิ่งแวดล้อมแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) สิ่งที่มีชีวิต ๒) สิ่งที่ไม่มีชีวิต

สิ่งที่มีชีวิตนั้น ได้แก่ สัตว์ทั้งหลาย ซึ่งบรรดาสัตว์เหล่านั้น มนุษย์ถือว่าเป็นสัตว์ที่ประเสริฐที่สุด เพราะว่าเป็นผู้ที่สามารถจะพัฒนาคุณภาพชีวิตและจิตใจให้สูงขึ้นได้ด้วยคุณธรรมและจริยธรรม เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่มีใจสูงกว่าสัตว์ประเภทอื่น ดังนั้นปัจจัยอันเป็นสิ่งแวดล้อมที่สำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพมนุษย์ก็คือ มนุษย์ด้วยกันนั่นเอง ในอาทิจสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงกัลยาณมิตรว่า เปรียบเสมือนแสงอรุณอันเป็นบุญนิมิตของดวงอาทิตย์อุทัย ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์นี้จะขึ้นก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงิน แสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้นเป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ของภิกษุ คือ ความเป็นผู้มีมิตรดี ฉะนั้นเหมือนกัน ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้มีมิตรดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘^{๑๐}

ปัจจัยอันเป็นเครื่องกระตุ้นหรือชักจูงให้มนุษย์ทำความดี องค์ประกอบภายนอกได้แก่ปัจจัยทางสังคม โดยการถ่ายทอด ชี้แจง อธิบาย จากผู้รู้ทั้งหลายที่เป็นกัลยาณมิตร ซึ่งพุทธพจน์ตรัสถึงความสำคัญของบุคคลผู้เป็นกัลยาณมิตรไว้ในสาริปุตตสูตร ว่า

ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหาคี มีเพื่อนดี ย่อมเจริญอริยมรรค ประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อย่างไรเล่า ดูกรสาริปุตฺร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฎฐิ อันเป็นอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันเป็นอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ

^๕พ.บ. (ไทย) ๒๕/๓๑๘/๒๘๘.

^{๑๐}ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๒/๓๐.

ดูกรสารีบุตร ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี ย่อมเจริญอริยมรรค ประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำไว้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อย่างนี้แล^{๑๑}

จะเห็นได้ว่า สังคมมนุษย์ย่อมมีทั้งคนดีและคนไม่ดีปะปนกันไป การเลือกคบคนเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นต่อการดำเนินชีวิต เพราะว่าการคบคนดีจะทำให้บุคคลที่คบมีความเจริญก้าวหน้า ทำให้ไม่ประมาทในชีวิต เนื่องจากคนดีจะคอยชี้แนะในทางที่เป็นมงคล ชักชวนทำแต่ในสิ่งที่เป็นประโยชน์มีสาระ ดังนั้น คำว่า “คนพาล” จึงหมายถึงคนไม่ดีในสายตาของบัณฑิต เพราะ “พาล” แปลว่า “อ่อน” ได้แก่ คนอ่อนความคิด ไม่อาจที่จะคิดริเริ่มสร้างสรรค์หรือพัฒนาคุณภาพชีวิตตัวเองให้เจริญ เป็นคนอ่อนสติ ไม่สามารถรู้สึกรู้ว่าตัวเองนั้นกำลังประพฤติสิ่งใดอยู่ ไม่รู้เหตุรู้ผลในกิจที่ตัวเองกระทำ เป็นต้น

กล่าวคือ มนุษย์ สัตว์ และธรรมชาติต่างๆ ที่ก่อเกิดขึ้นมาบนโลกอันกว้างใหญ่นี้ล้วนแล้วต้องอาศัยกันเป็นระบบนิเวศวิทยา หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าห่วงโซ่ของกันและกัน ซึ่งประกอบด้วย ดิน แม่น้ำลำธาร ป่าไม้ และอากาศ ทั้งหมดนี้สามารถนำมาวิเคราะห์ให้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้น ได้ดังนี้

๑. ทรัพยากรที่เกิดจากดิน ดินเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญอย่างหนึ่ง เป็นที่อาศัยของสรรพสิ่งบนโลกนี้ มนุษย์และสัตว์อาศัยแผ่นดินเป็นที่พักพิง ทำไร่ไถนา ปลูกพืชผักสวนครัวไว้หล่อเลี้ยงชีวิต ดังนั้น ดินจึงนับว่าเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าและมีประโยชน์ต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ถ้าหากมนุษย์รู้จักใช้ประโยชน์ของดินอย่างถูกวิธี ดินก็จะเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งชาติ และสิ่งมีชีวิตอื่นอีกมากมาย

๒. ทรัพยากรน้ำ น้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ตลอดทั้งพืชต่างๆ ก็ได้อาศัยน้ำหล่อเลี้ยงเช่นเดียวกัน หากสรรพสิ่งที่เกิดมาบนโลกใบนี้ขาดน้ำย่อมดำรงสภาพอยู่ในธรรมชาตินี้ได้ค่อนข้างยาก เพราะมนุษย์ สัตว์และสิ่งอื่นๆ ต้องอาศัยน้ำเป็นปัจจัยสำคัญ เพราะน้ำมีมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์จนมาถึงยุคปัจจุบัน เช่น ใช้ในการเกษตรกรรม กสิกรรม เลี้ยงสัตว์ เพาะพันธ์และการประมง เป็นต้น

๓. ทรัพยากรป่าไม้ ป่าไม้ นับเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติตลอดทั้งสัตว์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ มนุษย์ได้อาศัยป่าไม้เป็นที่อยู่อาศัย สัตว์ก็อาศัยป่าไม้เป็นที่หลบภัยและเป็นแหล่งในการหาเลี้ยงชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ป่าไม้ช่วยให้ความร่มรื่น อุดมสมบูรณ์ทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ช่วยอุ้มน้ำไม่ให้ น้ำป่าไหลหลากท่วมบ้านเมือง มนุษย์ได้รับประโยชน์จากป่าอย่างมากมาย เช่น ใช้เป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้ม ช่วยปรับอุณหภูมิในฤดูกาล ใช้ในการอุตสาหกรรม

^{๑๑} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐/๓.

ใช้เป็นยารักษาโรค ทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม ทำเป็นกระดาษ เป็นต้น นอกจากนี้แล้วยังได้รับประโยชน์ทางอ้อมจากป่าไม้อีกทางหนึ่งด้วย เช่น ช่วยบรรเทาความร้อน ป้องกันการเกิดอุทกภัย เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของสรรพสิ่งทั้งหลาย

๔. ทรัพยากรอากาศ อากาศเป็นทรัพยากรอย่างหนึ่งที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต อากาศที่มนุษย์หายใจเข้าแล้วทำให้เรามีความรู้สึกดี ถ้าอากาศนั้นเป็นอากาศที่บริสุทธิ์ ทุกชีวิตไม่สามารถขาดอากาศได้ ในตัวของมนุษย์เราเรียกว่า อากาศธาตุ หรือวาโยธาตุ (ธาตุลม) นอกจากนี้มนุษย์ยังใช้ประโยชน์จากอากาศอีกหลายด้าน เช่น การหุงต้ม การอุตสาหกรรมน้ำอัดลม การพักผ่อนหย่อนใจ การเล่นกีฬา เป็นต้น ถ้าอากาศบริสุทธิ์ย่อมส่งผลให้ร่างกายมนุษย์แข็งแรง และสุขภาพดี

จะเห็นได้ว่า เหตุผลหลายประการที่กล่าวมาแล้วเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คน สัตว์ และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ อยู่ร่วมกันอย่างสันติ ด้วยการไม่เบียดเบียนกัน พระพุทธองค์จึงทรงได้บัญญัติสิกขาบทต่างๆ ไว้เพื่อมิให้มนุษย์ได้ล่วงเกินธรรมชาติ แม้กระทั่งภิกษุสงฆ์ที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาเองก็ต้องรักษาและมีหน้าที่สำคัญในการดูแลธรรมชาติ การบัญญัติพระธรรมวินัยก็เพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา คือความตั้งมั่นอยู่นานแห่งพระสัทธรรม เมื่อพระสงฆ์ปฏิบัติตามหลักที่วางไว้แล้วก็ยิ่งทำให้พระธรรมวินัยมั่นคงสืบไป

๔.๒ ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก

พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติมาโดยตลอด เห็นได้จากตอนที่พระพุทธองค์ทรงประสูติ ตรัสรู้ ปรีชาญาณ สถานที่แสดงธรรมล้วนอยู่ในป่า สถานที่พำนักของพระพุทธเจ้าและพระสาวกคือ ป่า ภูเขา โคนไม้ ถ้ำ ซอกเขา ป่าช้า ลอมฟาง และยังมีข้อปฏิบัติสำหรับอยู่ป่าให้เหมาะสมอีกหลายข้อ เช่น ชุณฺดกัถ์ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถืออยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร เป็นต้น ป่าสวนที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่กับพระสาวก ก็มีคำว่าป่า เช่น ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี ป่าอันธวัน เมืองสาวัตถี ป่าสิงคาลสาละวัน หมู่บ้านนาทิกะ ป่ามหาวัน กรุงกบิลพัสดุ์ เขตวัน เมืองสาวัตถี ป่ารักจิตวัน เมืองโกสัมพีนอกจากนี้แล้วยังประทับอยู่ถ้ำ เช่น ถ้ำอินทสาละ ถ้ำตัดบรรณคูหา คิชฌกูฏ ถ้ำสุกรขาคา เป็นต้น และที่สำคัญทรัพยากรป่าไม้อย่างใช้เป็นยาในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ได้อีกด้วย ซึ่งมีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ว่า

สมัยหนึ่งขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เมืองสาวัตถี ภิกษุจำนวน มากเป็นไขไม่สบาย ต้องการรากไม้ที่เป็นยา พระพุทธองค์จึงรับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตรากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ขิงสด ว่านน้ำ ว่านเปราะ อดพิศ ข่า หัวหมู หรือ

รากไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บได้ตลอดชีวิต เมื่อมีเหตุจำเป็นภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉันต้องอาบัติทุกกฏ^๒

เมื่อการดำเนินชีวิตมีการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างแยกจากกันไม่ได้ พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้กฎของธรรมชาติอันสูงสุด พระองค์ทรงมองเห็นประโยชน์และความสำคัญของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงได้ทรงวางหลักพระธรรมวินัยให้พระสาวกศึกษาและปฏิบัติตามโดยใช้อุปกรณ์ที่หาได้ง่ายจากธรรมชาติมาเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ศาสนา จนทำให้พุทธศาสนาเป็นที่ยอมรับของสังคม การที่พระสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้วนั้น นอกจากจะเป็นการปฏิบัติตามหน้าที่ของพระสาวกแล้ว ยังช่วยรักษาสภาพแวดล้อมได้อีกทางหนึ่งด้วย ความสำคัญของพระวินัยต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผู้วิจัยขอยกประเด็นหลักๆ นำมาอธิบายพอสังเขป ดังนี้

๔.๒.๑ พระวินัยเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ

พระวินัยเป็นพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แก่พระสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์ได้ยึดเป็นหลักปฏิบัติสำหรับฝึกกายและวาจาของตน อันจะเป็นพื้นฐานในการบรรลุคุณธรรมชั้นสูงสุดต่อไป และเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สังคมนุชย์ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย โดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ

- (๑) เพื่อความยอมรับว่าดีแห่งสงฆ์
- (๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
- (๓) เพื่อความข่มนุกคลผู้เก้อยาก
- (๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม
- (๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายที่จะบังเกิดในปัจจุบัน
- (๖) เพื่อปิดกั้นจัดอาสวะทั้งหลายที่จะบังเกิดในอนาคต
- (๗) เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส
- (๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว
- (๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งสัตถธรรม
- (๑๐) เพื่อเอื้อเพื่อพระวินัย^๓

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยให้เกื้อกูลต่อธรรมชาติ เพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกตอนหนึ่ง ความว่า สมัยหนึ่ง

^๒วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๖-๔๗.

^๓วิ.ม.หา. (บาลี) ๑/๓๕/๒๖.

พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏพร้อมกับหมู่ภิกษุสงฆ์ ทอดพระเนตรเห็นภิกษุอันงดงามที่พระชนิยะกุมภการบุตรก่อสร้างขึ้นเพื่ออยู่จำพรรษาสำหรับตน พระองค์ตรัสถามว่า “นั่นอะไร น่าคน่าชม สีสเหมือนแมลงค่อมทอง” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าทรงดำนิว่า

ภิกษุทั้งหลาย การกระทำของโมฆบุรุษนั้น ไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ โฉนโมฆบุรุษจึงขยาโคลนก่อกุฎีดินล้วนเล่า โมฆบุรุษนั้นชื่อว่า ไม่มีความเอ็นดู ความอนุเคราะห์ ความไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย พวกเขອງไปทำลายกุฎีนั้นเสีย อย่าให้เพื่อนพรหมจารีในภายหลังเบียดเบียนหมู่สัตว์เลย ภิกษุไม่พึงทำกุฎีดินล้วน ภิกษุใดทำต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๔}

กล่าวได้ว่า พระวินัยข้อนี้นี้มีความมุ่งหมายที่จะอนุรักษ์ดิน และป้องกันไม่ให้ภิกษุฆ่าสัตว์ นอกจากนี้แล้วยังช่วยป้องกันมลพิษทางอากาศด้วย เพราะการทำกุฎีจะต้องทำการเผาดินให้แข็งตัว ดินนั้นจึงจะคงทน ไม่แตกง่าย นับว่าพระพุทธเจ้าทรงมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล ต่อการนำหลักพระวินัยมาเป็นข้อบัญญัติให้พระสงฆ์ได้ประพฤติและปฏิบัติตามแม้แต่ฆราวาสเองก็ตามต้องปฏิบัติตามๆ กฏที่พระพุทธองค์ทรงวางเอาไว้

๔.๒.๒ สิกขาบทที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

พระวินัยของภิกษุมิ ๒๒๗ ข้อ บางข้อก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม บางข้อเกี่ยวข้องกับโดยตรง บางข้อเกี่ยวข้องกับโดยอ้อม ในที่นี้จะขอนำมาวิเคราะห์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คือ

๑) **ปฐวีขณสิกขาบท** สิกขาบทที่เกี่ยวกับการขุดดิน สิกขาบทนี้มีสาเหตุมาจากภิกษุชาวเมืองอาฬวี พวกหนึ่งทำการก่อสร้าง จึงพากันขุดดิน พวกชาวบ้านพากันตำหนิ ประณามว่า พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเบียดเบียนชีวะซึ่งมีอินทรีย์ เหล่าภิกษุผู้มักน้อยนำความกราบทูลพระพุทธเจ้าพระองค์จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบสวนหาสาเหตุ เมื่อภิกษุชาวเมืองอาฬวีรับสารภาพว่าได้ทำอย่างนั้นจริง พระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามว่า “ภิกษุใดขุดดินเอง หรือใช้ให้คนอื่นขุดดิน ต้องอาบัติปาจิตตีย์” การต้องอาบัติในสิกขาบทนี้ ภิกษุผู้ต้องจะต้องแสดงความผิดของตนต่อหน้าภิกษุด้วยกัน โดยสัญญาว่าจะไม่ทำอีก ภิกษุนั้นจึงจะบริสุทธิ์ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ เพื่อมุ่งรักษาชีวิตสัตว์และรักษาสภาพดิน ทั้งรักษาศรัทธาของประชาชน เพราะประชาชนสมัยนั้นเชื่อว่าดินมีชีวิต หากภิกษุกระทำเช่นนั้นก็เป็นการทำลายชีวิตของดิน ไม่สมกับเป็นสมณะ เมื่อพิจารณาสภาพความเป็นจริงแล้ว พื้นดินที่อุดมสมบูรณ์มักมีพวกสัตว์เล็ก ๆ อาศัยอยู่

^{๑๔}วิ.ม.หา. (บาลี) ๑/๘๕/๕๖.

เมื่อภิกษุขุดดินจึงเป็นการทำลายชีวิตสัตว์และทำให้สภาพดินเสื่อม นับได้ว่าสิกขาบทนี้เป็นการอนุรักษดินและรักษาชีวิตสัตว์โดยอ้อม

๒) ภูตคามสิกขาบท สิกขาบทเกี่ยวกับการตัดต้นไม้ สิกขาบทนี้มีสาเหตุมาจากพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีทำการก่อสร้างจึงได้ตัดต้นไม้มาทำการก่อสร้าง และได้ทำความเดือดร้อนแก่เทวดาผู้สถิตอยู่บนต้นไม้ เมื่อเทวดาได้รับความเดือดร้อนจึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลความทุกข์ของตน พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามหาสาเหตุ เมื่อภิกษุเหล่านั้นยอมรับว่าได้ทำเช่นนั้นจริง พระองค์ทรงติเตียนการกระทำเช่นนั้นแล้วทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามว่า “ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะพราุกฤตคาม”

ภูตคาม ได้แก่ พืชพันธุ์ ๕ ชนิด คือ

- (๑) พืชพันธุ์เกิดจากเหง้า ได้แก่ ขมิ้น จิง ว่านน้ำ แผลก แห้วหมู ฯลฯ
- (๒) พืชพันธุ์เกิดจากลำต้น ได้แก่ ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นคิปลี ฯลฯ
- (๓) พืชพันธุ์เกิดจากตา ได้แก่ อ้อย ไม้ไผ่ ไม้้อ ฯลฯ
- (๔) พืชพันธุ์เกิดจากยอด ได้แก่ ผักบั้งล้อม แมงลัก เถาหญ้านาง ฯลฯ
- (๕) พืชพันธุ์เกิดจากเมล็ด ได้แก่ ถั่ว งา ข้าว ฯลฯ^๕

จะเห็นได้ว่า ภูตคามในที่นี้มีความหมายครอบคลุมพืชพันธุ์ในป่าทั้งหมด สิกขาบทข้อนี้ นับว่าได้ช่วยอนุรักษป่าไม้ได้อย่างกว้างขวาง หากมีการปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด พระสงฆ์จะมีคุณค่าต่อพระศาสนาและสังคมไม่น้อยเลย สิกขาบทที่นำมาเสนอในที่นี้ล้วนมีความสำคัญต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเห็นได้ชัด พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหวังให้พระสงฆ์เป็นบุคคลตัวอย่างที่ดีแก่สังคม มีการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายเกื้อกูลต่อธรรมชาติอันเป็นเหมือนเวทีสำหรับฝึกกายและวาจาให้เรียบร้อยดีงาม พระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทให้มีความสอดคล้องสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะถ้าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดี ย่อมส่งผลต่อจิตใจให้ดีไปด้วยอันจะช่วยให้การปฏิบัติบรรลุเป้าหมายเร็วยิ่งขึ้น ฉะนั้น พระวินัยแต่ละสิกขาบทดังที่ได้ยกมากล่าวในที่นี้ จึงมีความเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อมถึงแม้ว่าพระวินัยนี้ พระพุทธเจ้าได้บัญญัติขึ้นเพื่อใช้ปกครองคณะสงฆ์สมัยพุทธกาลก็ตาม แต่ก็สามารถนำมาใช้กับสมัยปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

๓) สัปปานสิกขาบท สิกขาบทนี้เกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต ซึ่งมีสาเหตุมาจากภิกษุชาวเมืองอาฬวี โดยภิกษุเหล่านี้กำลังช่วยกันก่อสร้าง รู้ยู่ว่ามีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ที่อาคารหญ้า รดดิน เหล่าภิกษุผู้มักน้อยติเตียนประณามการกระทำดังกล่าว และได้้นำเรื่องนี้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าให้

^๕วิ.ม.พ. (ไทย) ๒/๓๕๔/๓๕๓-๓๕๕.

ทรงทราบ พระองค์จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามสาเหตุ เมื่อภิกษุเหล่านั้นยอมรับว่าได้กระทำ เช่นนั้นจริง ทรงติเตียนการกระทำนั้น แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ห้ามมิให้ภิกษุใช้น้ำที่มีตัวสัตว์ รดลงบนหญ้าหรือดิน หรือใช้ผู้อื่นรดน้ำนั้น หากละเมิดต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๑๖} อีกหนึ่งตัวอย่าง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงติเตียนพระภิกษุสังคหะวักคีย์ ซึ่งเล่นน้ำอยู่ในแม่น้ำอจิรวดีความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ไฉนเล่า พวกเธอจึงได้เล่นน้ำกัน การกระทำของพวกเธอ นั้น ไม่เป็นไปเพื่อความ เลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใสแล้ว หรือเพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่เลื่อมใสแล้วทรงบัญญัติ สิกขาบทว่า เป็นปาจิตตีย์”^{๑๗}

นอกจากนี้พระพุทธรเจ้ายังได้ทรงบัญญัติสิกขาบทถึงเรื่องอื่นๆ อีกว่า “ภิกษุพึง ทำการศึกษาว่า เราจักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือป่วนขะพะลงในน้ำ” ต่อเมื่อเกิดเหตุสุดวิสัยกับ ภิกษุอาพาธ พระองค์ทรงวางอนุบัญญัติว่า “ภิกษุพึงทำการศึกษาว่าเราไม่อาพาธ จักไม่ถ่าย อุจจาระ ปัสสาวะ หรือ ป่วนขะพะลงในน้ำ”^{๑๘} และมีสิกขาบทที่สอนให้ภิกษุสำรวจกริยาและรักษามารยาททางสังคม เช่น สิกขาบทห้ามมิให้ภิกษุเทน้ำที่ใช้ล้างบาตรแล้วลงในสระที่อยู่อาศัยของ คฤหัสถ์^{๑๙} เป็นต้นด้วย

สิกขาบทนี้มีจุดประสงค์ชัดเจนในการรักษาน้ำให้บริสุทธิ์เอาไว้ให้เพื่อนมนุษย์ได้ใช้นานๆ หากมองตามบทบัญญัติก็จะพบว่า พระภิกษุโดยปกติก็ไม่มีทรัพย์สินอันใดหรือกิจกรรมใดๆ ที่จะสร้างมลพิษให้กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ คงมีก็แต่สิ่งสกปรกอันมีอยู่ตามธรรมชาติภายใน ภายที่จะต้องถ่ายออกมาทิ้งข้างนอกเท่านั้น สถานที่ถ่ายจึงต้องเป็นที่ที่เหมาะสม ห้ามถ่ายลงแม่น้ำ เป็นอันตราย ในกรณีที่ภิกษุอาพาธหรือป่วยได้รับการยกเว้น เพราะผู้ที่ป่วยไข้หรืออาพาธนั้น บางครั้งระบบการขับถ่ายของร่างกายไม่สามารถจะควบคุมได้ เช่น ฉันทายถ่ายแล้วนั่งเรือมาใน แม่น้ำจะขึ้นฝั่งก็คงจะไม่ทันการ ต้องตัดสินใจปล่อยไปในแม่น้ำเพราะความจำเป็น แล้วจะได้ ระมัดระวังไม่ให้เกิดขึ้นอีก การใช้น้ำควรใช้อย่างระมัดระวัง โดยเฉพาะน้ำที่ใช้แล้ว โดยปกติจะคิด แต่เพียงว่าเป็นน้ำสกปรก น้ำเน่าเสีย ควรระบายทิ้ง

ลักษณะของการบัญญัติสิกขาบทแต่ละข้อนั้น พระพุทธองค์มิได้บัญญัติไว้เป็นบท ตายตัว ในบางครั้งก็ทรงดูเหตุการณ์ที่เกิดทางฝ่ายบ้านเมืองด้วยเช่นกันว่า สิ่งที่ไม่ขัดต่อธรรมพระ พุทธองค์ก็ทรงยืดหยุ่นไม่ปรับโทษ จึงอนุญาตให้พระสาวกกระทำได้ เรียกว่าเป็นการอนุญาตพิเศษ เช่น ในคราวเกิดอุทกพิภพภัย บางครั้งทรงเห็นว่ายังมีข้อบกพร่องพระพุทธองค์ก็ทรงบัญญัติเพิ่มเติม

^{๑๖}วิ.มหา.(บาลี) ๒/๔๐๒/๒๖๓.

^{๑๗}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๘๖-๕๘๗.

^{๑๘}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๒๕-๕๒๖.

^{๑๙}วิ.มหา.(บาลี) ๒/๘๕๖/๕๕๗.

อีก เรียกว่า “อนุบัญญัติ” ในการบัญญัติสิกขาบทแต่ละครั้งพระพุทธองค์จะมีการรับสั่งให้มีการประชุมสงฆ์ หาสาเหตุของการกระทำผิดว่า ได้ทำจริงหรือไม่จริง ถ้าเห็นว่าไม่ขัดต่อสังคมและธรรมวินัย พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงบัญญัติและก็ไม่ทรงบัญญัติในส่วนที่ผิดต่อสังคมที่บุคคลหรือภิกษุนั้นได้ล่วงละเมิด ทั้งนี้ก็เพื่อวัตถุประสงค์คือการอนุเคราะห์ชาวโลก และเพื่อประโยชน์แก่กุลแ่ก่มนุษย์สัตว์ และทวยเทพทั้งหลายให้อยู่เป็นสุขสืบจนถึงยุคปัจจุบัน^{๒๐}

ในบทบัญญัติที่เป็นวินัยของภิกษุสงฆ์นั้น ผู้วิจัยวิเคราะห์สรุปจากที่กล่าวมาในเบื้องต้นได้ ๒ นัย ที่ว่าด้วยความเอื้อต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ เช่น ภูตคามวรรค มีข้อความแสดงความเอื้อเพื่อ ดังนี้

๑. ห้ามภิกษุตัดหรือเค็ดภูตคาม ภิกษุไคฝ่าฝืนทำ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (ศีลขาดเพราะละเมิดสิกขาบท) ดังข้อความที่ปรากฏในสิกขาบทข้อที่ ๑ ว่า “ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะพราภูกตคาม”^{๒๑}

๒. ห้ามภิกษุใช้น้ำที่มีสิ่งมีชีวิตอยู่รดหญ้าหรือดิน ภิกษุไคฝ่าฝืนทำ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ดังข้อความในสัปปปาณกสิกขาบทที่ ๑๐ ว่า “ก็ภิกษุไครู้ยู่ว่าน้ำมีสิ่งมีชีวิต รดหรือใช้ให้คนอื่นรดหญ้าหรือดินต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๒๒}

แม้กระทั่งในเสขียวัตถ์ ยังแสดงความเอื้อต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติโดยห้ามภิกษุถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของเขียว น้ำ ภิกษุไคฝ่าฝืนทำ ต้องอาบัติทุกกฏ ดังปรากฏในสิกขาบทตอนหนึ่งว่า “พึงทำความสำเหนียกว่า เราไม่เป็นไข้ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของเขียว พึงทำความสำเหนียกว่า เราไม่เป็นไข้ เราจักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงน้ำ”^{๒๓}

กล่าวได้ว่า มนุษย์มีความเกี่ยวเนื่องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตั้งแต่เกิดมา ในขณะที่ดำรงชีวิตอยู่ ปัจจัยเครื่องอาศัยของชีวิต ทั้งอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคหรือการจะสร้างฐานะหลักฐาน สร้างความมั่นคงแก่ชีวิตก็ล้วนอาศัยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เป็นสำคัญ ดังนั้น จึงต้องตระหนักว่าป่าไม้และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งจำเป็นของชีวิต เป็นผู้ผลิตอาหารและปัจจัยเครื่องอาศัยทุกอย่าง ความสำเร็จความผาสุกร่มเย็นในชีวิตความมั่งคั่งมั่นคงของชีวิตเกิดจากธรรมชาติ มนุษย์ขาดทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ย่อมขาดแคลน ขัดสน และขาดความสุข จึงจำเป็นที่จะต้องกตัญญูรู้คุณค่า และแสดงกตเวทิต์ด้วยการดูแล รักษาและอนุรักษ์

^{๒๐}วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๒๗.

^{๒๑}วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๕๐/๒๗๘.

^{๒๒}วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๑๔๐/๓๑๔.

^{๒๓}วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๖๕๒-๖๕๔/๓๑๒-๓๑๔.

ให้มั่นคง ยั่งยืนในฐานะมิตรแท้ผู้ประกันความอยู่รอดแห่งชีวิตของมนุษย์และของโลก เช่นนี้เชื่อว่า ได้เกิดอุก อุดหนุนค้ำจุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และนั่นคือความอยู่รอดความมั่นคงของมนุษย์และสังคมนั่นเอง พระสงฆ์แม่ในอดีตหรือปัจจุบันย่อมมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ธรรมชาติเพราะการเป็นอยู่ของพระสงฆ์ก็สืบเนื่องมาจากการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในการเป็นแหล่งปฏิบัติและเป็นผู้นำในการรักษาป่า เขา ลำเนาไพร ให้คงอยู่สืบไป

๔.๓ ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก

ในที่นี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก โดยกล่าวถึงทรัพยากรดิน ทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรอากาศ และทรัพยากรป่าไม้ ดังมีรายละเอียดดังนี้ คือ

๔.๓.๑ ทรัพยากรดิน

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ถึงมูลเหตุแห่งกรรม กำเนิดภูมิตามนัยที่ ๑ ว่า ด้วยปุถุชน ดังนี้ “ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนในโลก...หมายรู้ปฐวี (ดิน) โดยความเป็นปฐวี”^{๒๔} ในมัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทที มูลปณณาสกัอรรถถา ได้อธิบายความหมายของคำว่า ปฐวี หมายถึง ดิน ๔ ชนิด คือ

- (๑) ลักขณปฐวี เป็นสิ่งที่แข็งกระด้าง หยาบเฉพาะตนในตัวของมันเอง
- (๒) สัมภารปฐวี เป็นส่วนแห่งอวัยวะมีส่วนแห่งผมเป็นต้น และวัตถุภายนอกมีโลหะเป็นต้น พร้อมทั้งคุณสมบัติมีสี่เป็นต้น
- (๓) อารัมมณปฐวีเป็นปฐวีธาตุที่นำมากำหนดเป็นอารมณ์ของปฐวีกสิณ นิमितตปฐวี ก็เรียก
- (๔) สัมมตปฐวี เป็นปฐวีธาตุที่ปฐวีเทวดามาเกิดในเทวโลกด้วยอำนาจปฐวีกสิณ และฉาน

ในที่นี้ ปฐวีหมายถึงทั้ง ๔ ชนิด^{๒๕} และที่สำคัญดินก็เปรียบเสมือนโลกใบหนึ่งที่มนุษย์และสัตว์หรือสิ่งไม่มีชีวิตอื่นๆ ได้พึ่งพาอาศัย เนื่องจาก โลก หมายถึง แผ่นดินเป็นที่อาศัย หมูสัตว์ ผูกอาศัยโลกทั้ง ๓ คือ

- (๑) สัจจารโลก โลก คือ สัจจาร
- (๒) สัตวโลก โลก คือ หมูสัตว์
- (๓) โอกาสโลก โลก คือ แผ่นดิน

^{๒๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒/๒.

^{๒๕} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๒/๒๗.

ดิน หมายถึง ปัจจัยสำคัญของการเกิดโลก เป็นองค์ประกอบสำคัญของการเกิดโลก เป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงอยู่ของโลก^{๒๖} จะเห็นได้ว่า ดิน ในพระพุทธศาสนา มีความหมายและลักษณะสำคัญที่น่าสนใจ ครอบคลุมถึงการเกิดของชีวิต โลก จักรวาลและนิพพาน เป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิต โลกและจักรวาล เป็นแหล่งการเรียนรู้ชีวิต การบริหารจัดการชีวิต และการสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ทำให้ประจักษ์แจ้งในความเป็นจริงของสังขารมได้ถูกต้อง อาจเป็นเหตุเป็นปัจจัยไปสู่ผลแห่งพระนิพพานได้

ดินแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑. ดินในสิ่งมีชีวิต^{๒๗} ได้แก่ มนุษย์และสัตว์ สิ่งมีชีวิตในพระพุทธศาสนา หมายถึง รูปที่มีใจครอง ที่เรียกว่า “อุปาทินกรูป”^{๒๘} คือ กินอาหารได้ ถ่ายของเสียได้ เจริญเติบโตได้ และที่สำคัญสามารถสืบพันธุ์ได้ โดยเฉพาะมนุษย์จะมีคุณธรรมจริยธรรมที่ต่างจากสัตว์ มีการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม มีระบบสังคม มีระเบียบวัฒนธรรม และเป้าหมายของชีวิต

๒. ดินในสิ่งไม่มีชีวิต^{๒๙} เป็นธรรมชาติที่มีสภาวะเป็นความแข็งกระด้าง ไม่ประกอบไปด้วยการยึดถือของทิวทัศน์และค้นหา ที่เรียกว่า “อนาทินกรูป”^{๓๐} หมายถึง รูปที่ไม่มีใจครอง ไม่มีจิตใจ เช่น เหล็ก โลหะเงิน แร่ธาตุ ดินไม้ เป็นต้น

ดังนั้น ดินในทัศนะของพระพุทธศาสนา เป็นการไขรวมทั้งสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม สามารถเขียนเป็นแผนภูมิให้เห็นโดยสังเขปดังนี้

^{๒๖}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๕-๑๓๐/๘๘-๘๙.

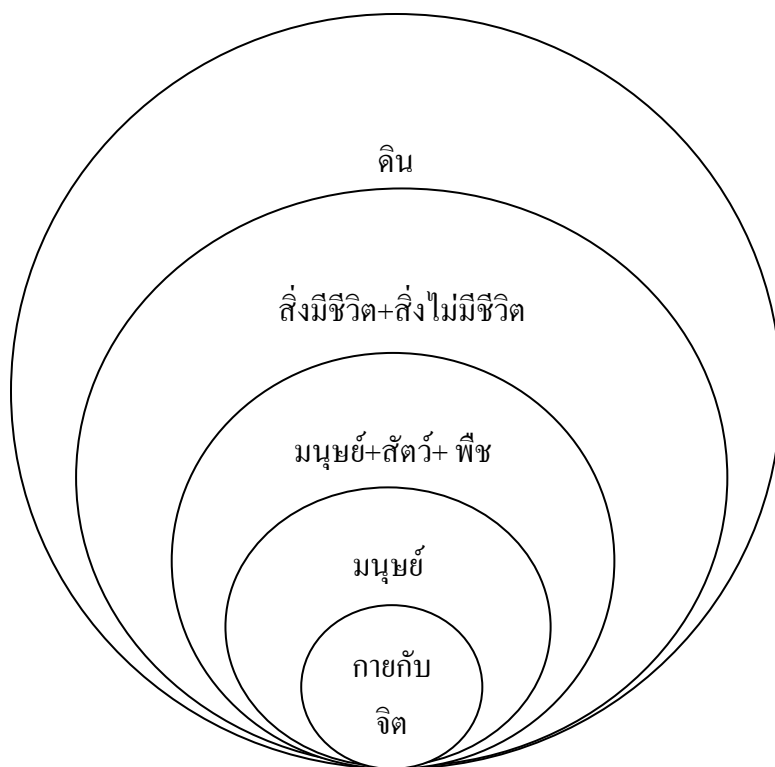
^{๒๗}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๐, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๘๖/๑๓๖-๑๓๘, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๒/๒๐.

^{๒๘}อุปาทินกรูป หมายถึง รูปมีกรรมเป็นสมุฏฐาน คำนี้เป็นชื่อของรูปที่ดำรงอยู่ภายในสรีระที่ยึดถือ จับต้อง ควบคุมได้ เช่น ผม ขน ฯลฯ อาหารโหมอาหารเกา, ดูรายละเอียดใน ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๓/๔.

^{๒๙}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒/๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๓๒/๑๓๔-๑๓๕.

^{๓๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๗๓.

ภาพที่ ๓.๑ โครงสร้างแนวคิดเรื่องดินในพระพุทธศาสนา

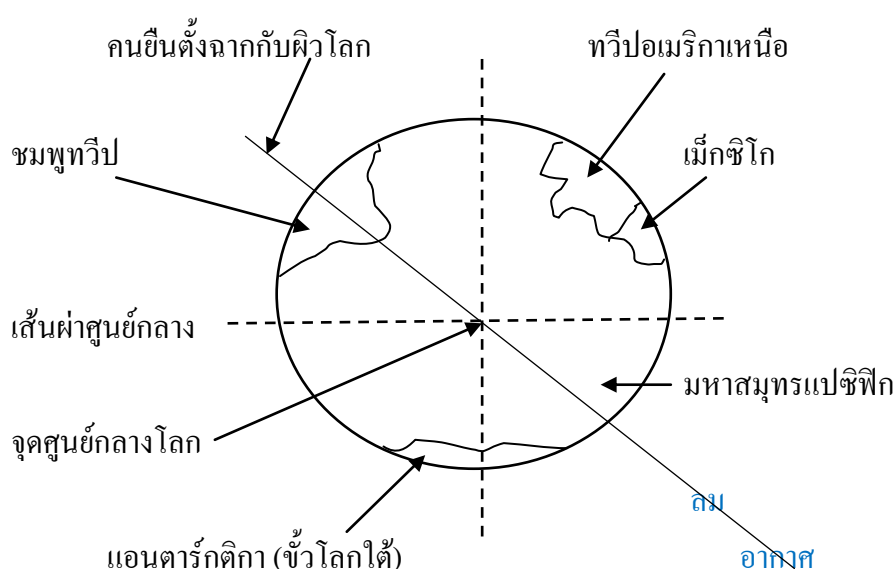
จากข้อมูลสำคัญดังกล่าวจะเห็นว่า สิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันโดยอาศัยดินที่เป็นปัจจัยภายในและดินที่เป็นปัจจัยภายนอก ก่อให้เกิดสัมพันธ์ภาวะระหว่างสรรพสิ่ง สรรพธาตุ สรรพวัตถุ ปรากฏให้เห็นในรูปธรรมของความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิต ในมนุษย์ มนุษย์และสัตว์ ซึ่งประกอบจากสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ที่เป็นปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก โดยมีลักษณะที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดสัมผัสได้โดยอาศัยองค์ประกอบของดินในร่างกายมนุษย์และสัตว์ทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตต้องสัมผัสโดยตรงกับดิน แผ่นดินบนพื้นโลก และโลกนี้ก็สัมพันธ์อิงอาศัยกับจักรวาล ดังนั้น ดินในสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตจึงเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน สัมพันธ์กันและอิงอาศัยกันอยู่ตลอดเวลา เป็นเหตุและเป็นผลของกันและกัน มีความเป็นเอกภาพ คือ มีความเป็นหนึ่งเดียวกันที่เกิดจากการหลอหลอมจากธรรมชาติ

จะเห็นได้ว่า การอนุรักษทรัพย์ากรดินนี้ ถือว่าสำคัญไม่แพ้ทรัพย์ากรน้ำ ทุกชีวิตที่เกิดมาได้อาศัยดินในการหาเลี้ยงชีพ สร้างที่อยู่อาศัย และเป็นที่ทำมาหากินของเกษตรกร หากไร้ซึ่งพื้นดินแล้วมนุษย์และชีวิตสัตว์อื่นๆ คงไร้ที่อยู่อาศัย ในทางตรงกันข้ามดินยังทำหน้าที่เป็นอุปกรรมสอนธรรม ซึ่งหลักธรรมบางข้อมีความยากในการเข้าถึง จำเป็นต้องมีข้ออุปมาเปรียบเทียบธรรม

เพื่อให้บริษัทเกิดความเข้าใจในธรรมง่ายขึ้น ดินจึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญประการหนึ่งในการเผยแผ่ศาสนาหรือสอนธรรมในพระพุทธศาสนา

๔.๓.๒ ทรัพยากรน้ำ

น้ำเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อชีวิตคน พืช และสัตว์มากที่สุดแต่ก็มีค่าน้อยที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ น้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์และเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรอานนท์ มหาปฐพีนี้ตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ”^{๓๐} คำกล่าวที่ว่านี้เมื่อวิเคราะห์แล้วจะเห็นได้ว่าเมื่อดูจากลูกโลกแล้ว จะเห็นว่าพื้นดินบริเวณชมพูทวีป หรือแถบประเทศอินเดีย และเนปาลในปัจจุบันนี้นั้น จะเป็นดังในภาพข้างล่างนี้

ภาพที่ ๓.๒ แสดงการเกิดของน้ำในมหาปฐพี

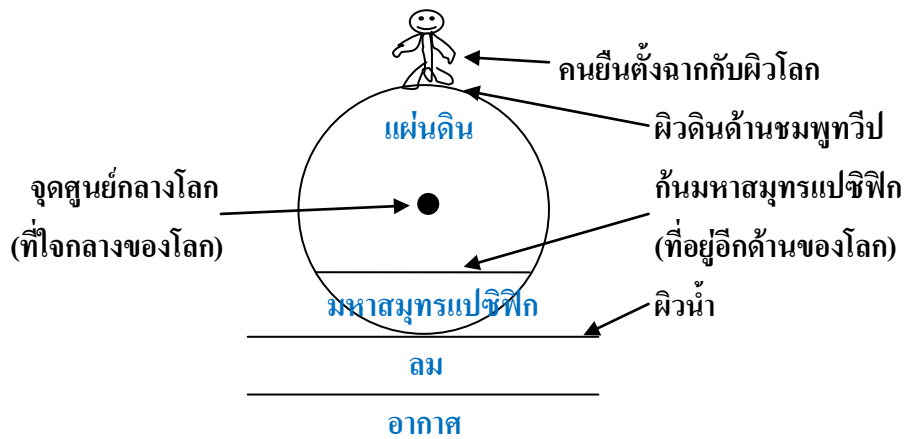
จะเห็นว่า คนที่อยู่บริเวณชมพูทวีปนั้น ถ้าสามารถมองทะลุพื้นดินลงไปได้ แนวสายตานี้ก็จะทะลุผ่านจุดศูนย์กลางของโลก (ที่ใจกลางโลก) ลงไป จนถึงผิวโลกอีกด้านหนึ่ง ทั้งนี้เพราะไม่ว่าคนจะยืนอยู่จุดไหนของผิวโลก ถ้าเขายืนตัวตรงแล้ว ลำตัวของเขาจะตั้งฉากกับผิวดินที่เป็นพื้นราบเสมอ (ผิวดินที่ไม่มีความชัน)

^{๓๐}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๑/๑๑๓, คู่มือ อ.อ.อุทก. (ไทย) ๒๓/๓๐/๓๓๖-๓๓๘.

เมื่อดูจากลูกโลกแล้ว จะเห็นว่าผิวโลกฝั่งตรงข้ามกับชมพูทวีปนั้น ก็คือมหาสมุทรแปซิฟิก ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของทวีปอเมริกาเหนือและประเทศเม็กซิโก และอยู่เหนือทวีปแอนตาร์กติกา บริเวณขั้วโลกใต้

ดังนั้น ผู้ที่อยู่ที่ชมพูทวีป และสามารถมองเห็นพื้นดินลงไปได้ (ดูภาพด้านล่างประกอบ) ก็จะเห็นว่าพื้นดินตั้งอยู่บนน้ำ (มหาสมุทรแปซิฟิก) และเห็นว่าน้ำตั้งอยู่บนลม (ลมที่พัดที่ผิวน้ำทะเล) และเห็นว่าลมตั้งอยู่บนอากาศ (อากาศที่ถัดจากลมออกไป)

ดังในภาพข้างล่างนี้ (ซึ่งคนจะรู้สึกว่าคุณเองอยู่บนดิน ไม่ใช่ยืนตะแคงอยู่ข้างโลกดังภาพข้างบน จึงต้องหมุนโลกให้เหมือนคนอยู่ข้างบน ตามความรู้สึกของคนจริงๆ)

ภาพที่ ๓.๓ แสดงการตั้งอยู่ของแผ่นดิน

ซึ่งจะเห็นว่าตรงกับที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ทุกประการ บางท่านอาจจะแย้งได้ว่า การที่จะคิดว่าพื้นดินตั้งอยู่บนน้ำนั้นไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะพื้นดินมีมหาสมุทรล้อมรอบอยู่แล้ว การที่จะจินตนาการไปว่าแผ่นดินเป็นก้อน ลอยอยู่ในน้ำ เหมือนเรือใหญ่ลอยอยู่ในทะเล ก็เป็นเรื่องที่จะเป็นไปได้เช่นกัน

คำแย้งเช่นนี้ก็ฟังดูมีเหตุผลที่เป็นไปได้ แต่ถ้าพิจารณาถึงส่วนต่อไป คือ น้ำตั้งอยู่บนลม และลมตั้งอยู่บนอากาศแล้ว จะเห็นว่าถ้าไม่รู้ไม่เห็นจริงๆ แล้ว (โดยเฉพาะด้วยความรู้พื้นฐานทางวิทยาศาสตร์เท่าที่คนทั่วไปมีอยู่ในสมัยนั้น ซึ่งคงจะไม่รู้เรื่องแรงดึงดูดของโลก และแรงดึงดูดระหว่างมวล) ก็คงจะเป็นไปไม่ได้เลย ที่จะมีคนจินตนาการได้น้ำจะสามารถตั้งอยู่บนลม โดยที่ลมนั้นตั้งอยู่บนอากาศได้ เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นก็จะต้องคิดว่า น้ำก็จะร่วงไหลลงไปอย่างไม่ต้อง

สงสัย และแผ่นดินก็จะต้องร่วงหล่นตามไปด้วย ใครเล่าจะคิดว่าน้ำจะสามารถลอยนึ่งอยู่ได้บนลม และบนอากาศ

จากเหตุผลข้างต้น ก็น่าจะพอสรุปได้ว่าพุทธพจน์ที่ว่า “มหาปฐพีนี้ตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ” นี้ น่าจะเกิดได้จากพระสัพพัญญุตญาณของพระพุทธเจ้า โดยแท้

น้ำอันเป็นสายเลือดของมนุษย์และสัตว์ ได้ใช้สอยและดื่มกินหากขาดน้ำชีวิตมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายคงดำรงชีวิตอยู่ไม่ได้ ดังปรากฏในทีฆนิกาย มหาวรรค ว่าด้วยการรับสั่งน้ำดื่มจากพระอานนท์^{๓๒} ว่า

อานนท์ เธอช่วยปลุกน้ำภูษิตขึ้นกัน ๔ ชั้น เราเห็นคเหน้อยจะนั่งพัก” ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้วปลุกน้ำภูษิตขึ้นกัน ๔ ชั้น พระผู้มีพระภาคประทับบนอาสนะที่ท่านพระอานนท์ปลุกถวายไว้ รับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “อานนท์ เธอช่วยไปนำน้ำดื่มมา เรากระหายจะดื่มน้ำ” เมื่อพระผู้มีพระภาครับสั่งอย่างนี้ ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม เพิ่งข้ามไป เมื่อคืนนี้น้ำนั้นมึนน้อย ถูกล้อเกวียนย่างจนชุ่มเป็นตมไหลไป ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม่น้ำ กุฑราอยู่ไม่ไกลแค่นี้เอง มีน้ำใส จืดสนิท เย็นสะอาด มีท่าเทียบน้ำรื่นรมย์ ขอพระผู้มีพระภาคเสด็จไปทรงดื่มและทรงสนานพระวรกายในแม่น้ำกุฑรานี้เถิด”

แม้ครั้งที่ ๒ พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “อานนท์ เธอช่วยไปนำน้ำดื่มมา เรากระหายจะดื่มน้ำ” แม้ครั้งที่ ๒ ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม เพิ่งข้ามไป เมื่อคืนนี้ น้ำนั้นมึนน้อย ถูกล้อเกวียนย่างจนชุ่มเป็นตมไหลไป ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม่น้ำกุฑราอยู่ไม่ไกลแค่นี้เอง มีน้ำใส จืดสนิท เย็นสะอาด มีท่าเทียบน้ำรื่นรมย์ ขอพระผู้มีพระภาคเสด็จไปทรงดื่มและทรงสนานพระวรกาย ในแม่น้ำกุฑรานี้เถิด”

แม้ครั้งที่ ๓ พระผู้มีพระภาคก็รับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “อานนท์ เธอช่วยไปนำน้ำดื่มมา เรากระหายจะดื่มน้ำ” ท่านพระอานนท์จึงทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว ถือบาตรเดินเข้าไปยังลำธารนั้น ขณะนั้น ลำธารนั้น มีน้ำน้อย ถูกล้อเกวียนย่างจนชุ่มเป็นตมไหลไป แต่เมื่อท่านพระอานนท์เข้าไปใกล้ก็กลับใสสะอาดไม่ชุ่ม ไหลไป ท่านพระอานนท์จึงคิดว่า “น้ำอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระตถาคตทรงมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ลำธารนี้มีน้ำน้อย ถูกล้อเกวียนย่างจนชุ่มเป็นตมไหล

^{๓๒}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๑/๑๓๕-๑๔๐.

ไปเมื่อเราเข้ามาใกล้ ก็กลับใสสะอาด ไม่ขุ่น ไหลไป จึงใช้บาตรตักน้ำแล้วเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้ว กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ นำอัสจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระตถาคตทรงมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก เดียวนี้เอง ถ้าธารนั้นมีน้ำน้อย ถูกล้อเกวียนย่ำจนขุ่นเป็นตมไหลไป เมื่อข้าพระองค์ เดินเข้าไปใกล้ ก็กลับใสสะอาด ไม่ขุ่น ไหลไป ขอพระผู้มีพระภาคทรงดื่มน้ำเกิด ขอพระสุคตทรงดื่มน้ำเกิด” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงดื่มน้ำแล้ว

จะเห็นได้ว่า น้ำเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ดังนั้นสรรพชีวิตควร เห็นความสำคัญของทรัพยากรน้ำ สร้างความกตัญญูให้เกิดขึ้นกับตัวเอง เพราะเป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะ ช่วยแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมให้อยู่ได้นานที่สุด สร้างพฤติกรรมในการรู้จักการอนุรักษ์ ไม่ว่าจะ เป็น ทรัพยากรด้านอื่น ส่วนหนึ่งนั้นรัฐเองก็ควรมีบทบาทในการดูแลสนับสนุนช่วยกันปกป้องให้ความ ช่วยเหลือเพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระของชุมชนในการรักษาทรัพยากรน้ำอันเป็นสายเลือดของมนุษย์ และสัตว์ ได้ใช้สอยและดื่มกิน

๔.๓.๓ ทรัพยากรอากาศ (ลม)

ในสัมมาทิฏฐิสูต^{๓๓} พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องนามรูป^{๓๔} ซึ่งลมเป็นสวณประกอบ ชีวิตที่สำคัญ ต่อจากนั้นพระองค์ได้แสดงหลักปรัชญาสมุปบาทที่เกี่ยวข้องของนามรูป คือ “เพราะ วิญญาณเกิด เหตุเกิดแห่งนามรูปจึงมี เพราะวิญญาณดับ ความดับแห่งนามรูปจึงมี”^{๓๕}

จากพระสูตรนี้จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงสวณประกอบของรูปและนาม ซึ่งมี ชาติลมเป็นส่วนประกอบหนึ่งในรูปซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของชีวิต องค์ความรู้นี้ทำให้เกิด สัมมาทิฏฐิมองเห็นว่า ลมเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญของชีวิตแล้วก็ยังมีความสัมพันธ์กับ การเกิดและดับของวิญญาณซึ่งก็คือการมีชีวิตอยู่หรือดับของมนุษย์ ในกิงสุโกปมสูตร^{๓๖} พระพุทธ เจ้าทรงเปรียบเทียบลมว่าเป็นสวณประกอบของรูป มีความสำคัญเปรียบเสมือนที่อยู่ของเจ้าเมือง^{๓๗} โดยมีเจ้าเมืองคือ วิญญาณ สวณชีวิต หมายถึงเมือง^{๓๘} ดังนั้น ผู้วิชัยสามารถวิเคราะห์ความรู้จากพระ สูตรนี้ว่า ทั้งวิญญาณและสวณประกอบหนึ่งในชีวิตคือ ลม มีความสำคัญต่อชีวิต เพราะทั้งคู่เปรียบ

^{๓๓} ม.นุ.(ไทย) ๑๒/๘๕/๘๑.

^{๓๔} ม.นุ.(ไทย) ๑๒/๑๐๐/๕๕.

^{๓๕} ม.นุ.(ไทย) ๑๒/๑๐๐/๕๕.

^{๓๖} ตี.สพว.(ไทย) ๑๘/๒๔๕/๒๕๕.

^{๓๗} ตี.สพว.(ไทย) ๑๘/๒๔๕/๒๕๘.

^{๓๘} ตี.สพว.(ไทย) ๑๘/๒๔๕/๒๕๙.

ใดกับเจ้าเมืองและที่อยู่ของเจ้าเมือง ต่างก็ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน หากแยกจากกันก็เปรียบได้กับเมืองที่ร้าง หรือเมืองที่ไม่มีเจ้าเมืองครอง ซึ่งไม่มีความหมายในการดำรงอยู่ของชีวิต

เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว ลมเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของชีวิตที่สำคัญ ร่างกายมนุษย์จะต้องมีลมเป็นสวนประกอบจึงจะมีชีวิตอยู่ได้ ถ้าขาดลมความมีชีวิตก็มีไม่ได้ และถ้าไม่มีชีวิต ก็ไม่มีลมในร่างกายเช่นเดียวกัน

จะเห็นได้ว่า ลม เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนใช้ในการหายใจ หากอากาศเป็นพิษก็จะนำมาสู่การสูญเสียบางอย่างในร่างกายเกิดผลกระทบตามมา เช่น โรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน การหายใจไม่สะดวก ได้รับสารพิษที่เกิดจากควัน และสารเคมีต่างๆ ที่ส่งกลิ่นเหม็น ดังนั้น รัฐควรมีบทบาทในการเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหานี้ อย่างเห็นว่าเป็นเรื่องไม่สำคัญ หากอากาศดีชีวิตสัตว์ต่างๆ ก็จะมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

๔.๓.๔ ทรัพย์ากรป่าไม้

หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับป่าไม้ ซึ่งป่าไม้ถือว่าเป็นหัวใจของสิ่งแวดล้อมที่มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำ ดิน อากาศ สัตว์ป่า ทำให้เกิดความสมดุลของธรรมชาติและ การดำรงชีพของมนุษย์ การที่ภิกษุไม่ตัดต้นไม้ย่อมช่วยรักษาความสมดุลทางธรรมชาติได้มากมาย เพราะสิ่งมีชีวิตที่อาศัยต้นไม้ตั้งแต่รากถึงยอดมีอยู่อย่างชุกชุม เช่น สัตว์จำพวกแมลง หนอน ผีเสื้อ เป็นต้น ต่างก็อาศัยต้นไม้เป็นเสมือนบ้านของพวกมัน เป็นที่หลบภัย เป็นที่พักผ่อน ยิ่งต้นไม้ใหญ่เท่าไรก็ยังมีสัตว์อาศัยมากเท่านั้น

ต้นไม้เป็นห่วงโซ่อาหารที่หมุนเวียนหล่อเลี้ยงชีวิตทั้งของคนและสัตว์ พระชุนดก็ต้องการอาศัยผักและผลไม้ตามป่าเป็นอาหารยังชีพ ภาพที่คนและสัตว์อาศัยป่าไม้ และต้นไม้มีให้เห็นในชาดกมากมาย บางครั้งก็เก็บมาทำอาหาร เช่น ฤาษีเก็บใบหมากเม่ามานึ่งเป็นอาหาร ดังนั้นพระวินัยที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงนับว่ามีประโยชน์มากทั้งแก่คนและสัตว์ มีพุทธสุภาษิตได้แสดงถึงความเอื้อต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติว่า “บุคคลนั่งหรือนอนได้ร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่พึงหักกรากกิ่งก้านของต้นไม้ นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตร คือคนแล้ว”^{๘๕} ต้นไม้ในสายตาของมนุษย์อาจเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิตจิตใจ แต่มนุษย์เราก็ควรแสดงความกตัญญูรู้คุณของต้นไม้ นั้น เหมือนดังที่ปรากฏในสุกชาดก ว่าด้วยนกแขกเต้ารู้คุณของต้นไม้ ที่ครั้งหนึ่งตนได้อาศัยดอกผลเป็นอาหาร

ครั้งหนึ่งเมื่อทำสักกะถามว่า : “หมู่ต้นไม้มีใบเขียวชอุ่ม มีผลดาดต้น มีอยู่เป็นจำนวนมาก ทำไมหนอ ใจของนกแขกเต้าจึงยินดีกับต้นไม้แห่งเป็นโพรงไม่สร้างชา”

^{๘๕} บ.ชา. (ไทย) ๒๓/๑๔๖๕/๒๕๘.

นกแขกเต้าตอบว่า : “ผลของต้นไม้นี้ ข้าพเจ้าอาศัยกินอยู่หลายปี แม้ไม่มีผล ข้าพเจ้ารู้แล้วแต่ก็ยังรักษาไม้ตานั้นไว้เหมือนเดิม นกเหล่านี้ต้องการผลไม้มันจึงคบหาว่าไม่มีผลก็ละทิ้งต้นไม้กันไป นกเหล่านั้นเป็นพวกเห็นแต่ประโยชน์ส่วนตัว โง่เขลา เป็นผู้ทำลายพวกพ้อง”^{๔๐}

และอีกประโยคหนึ่งซึ่งในชาดกได้กล่าวไว้ถึงการเอื้อเฟื้อต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ ว่าธรรมชาติมีความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและสัตว์โลกประเภทอื่นๆ ในทุกมิติ ซึ่งมีปรากฏในปาลาสชาดก ว่าด้วยพราหมณ์ขยันกวาดใบไม้ เป็นประจำว่า

พราหมณ์ ท่านก็รู้ว่า ใบไม้ต้นไม้ไม่มีจิตใจ ไม่ได้ยินเสียง และไม่มีความรู้สึก เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ล้มเพียรพยายามตามอยู่เป็นนิตย์ถึงการนอนเป็นสุข

พราหมณ์ตอบว่า ต้นไม้ใหญ่ปรากฏได้ในที่ไกล ตั้งอยู่ในภูมิภาคที่ราบเรียบเป็นที่สถิตของเทพดา เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงนอนน้อมใบไม้ต้นไม้ และเทพดาผู้สถิตอยู่ในต้นไม้ต้นไม้ เพราะเหตุแห่งทรัพย์

และก็เป็นเช่นนั้นจริงๆ เพราะรุกขเทวดาโพธิสัตว์กล่าวตอบต่อนางว่า

ไม้เลียบต้นไม้ขึ้นอยู่เบื้องหน้าต้นไม้มะพลับ เขาล้อมรั้วไว้แล้ว เป็นที่บูชากันมาก่อน เป็นต้นไม้ใหญ่ ขุมทรัพย์ฝังไว้ที่โคนต้นไม้เลียบนั้น ไม่มีเจ้าของมืออยู่ ท่านจงไปขุดเอาขุมทรัพย์นั้นเถิด^{๔๑}

ตัวอย่างทั้งสองนี้แสดงให้เห็นว่า ธรรมชาติให้ประโยชน์แก่มนุษย์และสัตว์มากมาย โดยการอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน ไม่ควรเลยที่จะไปรบกวนหรือเบียดเบียน เพราะต้นไม้มีคุณอนันต์ต่อชีวิตมนุษย์ เป็นที่ผ่อนคลายอารมณ์ เป็นที่พักผ่อน และเป็นแหล่งของยารักษาโรค

นอกจากนี้ พระพุทธองค์ยังทรงอนุญาตยาจากธรรมชาติอีกหลายชนิด เช่น น้ำฝน มีน้ำฝนสะอาดเป็นต้น ใบไม้มีใบสะอาดเป็นต้น ผลไม้ก็มีผลสมอเป็นต้น นำมาใช้ในการเป็นยา ระบายเมื่อร่างกายมีอาการผิดปกติ ขับถ่ายไม่สะดวก สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติทั้งหลายนั้น เป็นแหล่งของยารักษาโรคนานาชนิด ซึ่งถือเป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อมนุษย์อย่างมหาศาล เมื่อสำรวจดูโดยละเอียดแล้ว พบว่า ต้นไม้ใบหญ้า เถาวัลย์ พืชพรรณต่างๆ หรือแม้กระทั่งเห็ดที่เกิดจากดินทั้งหมด ยังมีคุณสมบัติเป็นยารักษาโรคได้ ดังนั้น เมื่อมนุษย์รู้ว่าธรรมชาติมีคุณค่าและมีประโยชน์หรือมีอุปการคุณต่อมนุษย์อย่างมากมายมหาศาล และยังทำหน้าที่เป็นระบบคุ้มกันภัยให้กับมนุษย์แล้ว มนุษย์เองก็ต้องคุ้มกันภัยให้กับธรรมชาติด้วย มนุษย์กับธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่ต้องอิงอาศัยกันและกัน ดำรงอยู่ โดยธรรมชาติได้ให้อะไรหลาย ๆ อย่างตามที่มนุษย์ต้องการ

^{๔๐} บ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๐-๓๓/๓๐๕-๓๐๖.

^{๔๑} บ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๕-๒๘/๑๖๑-๑๖๒.

มนุษย์และธรรมชาติ ต้องพึ่งพาอิงอาศัยกันตามกฎอิทัปปัจจยตา คือ สภาพที่อาศัย ปัจจัยเกิดขึ้น หรือการที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกันจึงเกิดขึ้น^๒ คือทุกสิ่งมีสาเหตุหรือเป็นปัจจัยที่ สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมา ในลักษณะของผู้ให้อุปการะและผู้ที่ทำปฏิการะ อาจกล่าวได้ว่า ธรรมชาติคือบ่อเกิดแห่งชีวิตและสรรพสิ่ง มนุษย์และสัตว์อาศัยอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยา รักษาโรค ตลอดทั้งอากาศ และน้ำ^๓ ตลอดถึงเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้เป็นสถานที่สำหรับพัฒนาจิต ดังเช่นพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ตรัสรู้เพราะอาศัยต้นไม้และธรรมชาติกล่าวยกเอาพระพุทธเจ้าเป็น ตัวอย่างการสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแล้วขอมเป็นที่ปรากฏชัดว่า พระพุทธเจ้าประสูติที่ สวนลุมพินีวัน ตรัสรู้ที่โคนต้นโพธิ ฌ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ทรงแสดงธรรมกัณฑ์แรกชื่อ ธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงแสดงธรรมกัณฑ์สุดท้ายชื่อมหาปริณีพพานสูตร และเสด็จปรินิพพานที่สาละวันทยาน แม้ที่อาศัยของเหล่าภิกษุในสมัยพุทธกาลก็คือ โคน ต้นไม้ดังอนุศาสน์ชื่อว่า รุกขมูลเสนาสน์ นิสาย ปพพชชา ตถถ เต ยาวชีโว อุตสาโห กรณียो^๔ ที่อยู่ อาศัยที่เรียกว่าเป็นวัดก็มีคำว่าป่าต่อท้าย เช่น เวฬุวัน เขตวัน หรือมีคำว่าอารามที่แปลว่า สวน ต่อท้าย เช่น บุพพาราม นิโครธาราม เป็นต้น

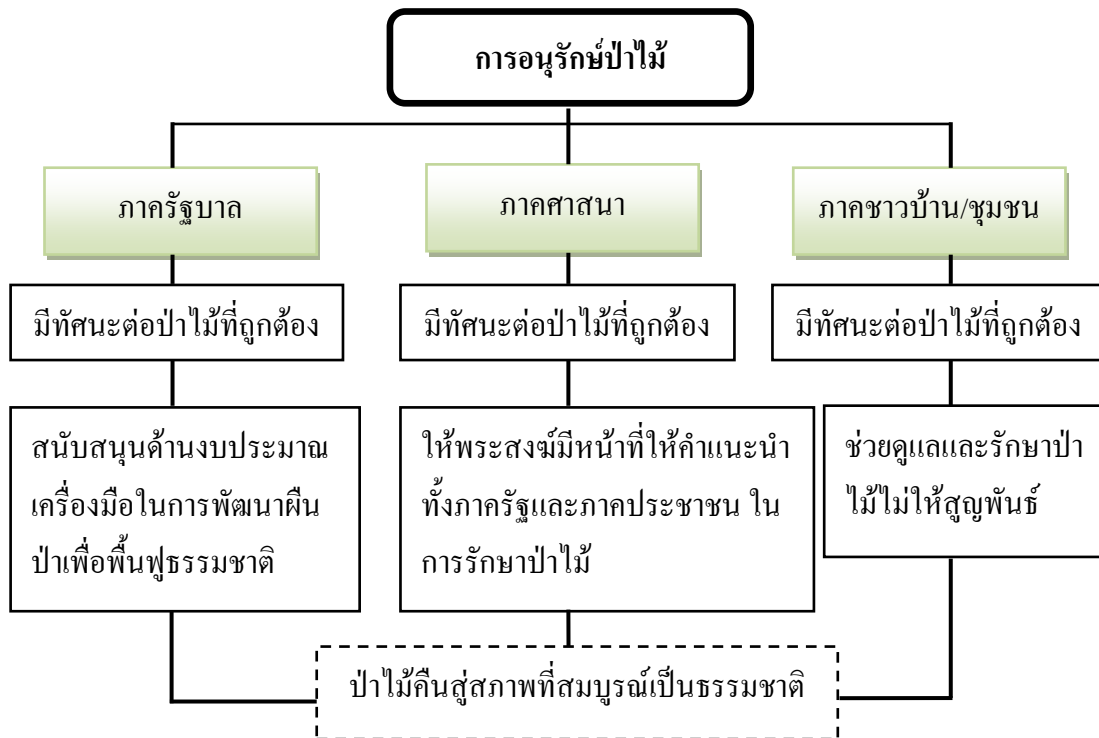
เมื่อก้าวโดยรวมแล้วทรัพยากรธรรมชาติบางอย่างสามารถให้ทั้งคุณและโทษในเวลา เดียวกันได้ หากแต่ว่าผู้นำไปใช้นั้นจะรู้คุณค่าของสิ่งนั้นๆ หรือไม่อย่างไร ทรัพยากรดิน น้ำ อากาศ และป่าไม้ เป็นระบบนิเวศทางวิทยาที่มีประโยชน์ นอกจากสิ่งที่กล่าว ไปแล้วนี้ ยังมีสัตว์ ต่างๆ ที่คอยส่งเสริมให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติ ซึ่งเป็นวัฏจักรหมุนเวียนที่คอยพึ่งพาอาศัยกัน และกัน มนุษย์มีความผูกพันอยู่กับสัตว์ สัตว์มีความผูกพันอยู่กับธรรมชาติและสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ทุก อย่างได้เกิดมาอาศัยกัน ดังนั้น ไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์ต้องมีความกตัญญูต่อกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มนุษย์ควรตระหนักอยู่เสมอว่าเราได้อาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการหาเลี้ยงชีวิต ไม่ควรไปทำร้าย หรือเบียดเบียนสัตว์อื่นๆ เช่นกัน และที่สำคัญมนุษย์ทุกชีวิตแม้แต่หน่วยงานรัฐ ชาวบ้าน และ พระสงฆ์เองต้องช่วยกันรักษาเผยแผ่ให้ความรู้แก่ประชาชน ชี้นำแนะแนวทางในการแก้ไขปัญหา สถานะแวดล้อม เพื่อให้ทุกส่วนได้มีบทบาทต่อสังคมมากขึ้น ซึ่งมีกรอบแนวคิด ดังนี้คือ

^๒พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๔๗

^๓Edward Hoffman, **The Right to be Human : a Biography of Abraham Maslow**, คู ราชละเอยดีใน, ประเวศ อินทองปาน, **พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาปรัชญาและ ศาสนา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๐

^๔พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมฺปนฺโน ป.ธ.๕), **คู่มือพระอุปัชฌาย์**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กาญจนบุรี : สหภาพพัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๖.

แผนภูมิที่ ๓.๒ แสดงกรอบแนวคิดการอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้

๔.๔ คุณค่าและประโยชน์ของความกตัญญูต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาความหมาย ประเภท ความสำคัญ และประโยชน์ของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรดิน ทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรอากาศ และทรัพยากรป่าไม้ ผู้วิจัยเล็งเห็นคุณค่าและประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับมนุษย์ทั้งหลาย จากการศึกษาวิเคราะห์ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น ๒ ด้านด้วยกัน คือ

๔.๔.๑ ด้านคุณค่าต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรดิน เป็นทรัพยากรที่สำคัญอีกประเภทหนึ่งที่เราไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เพราะดินเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสัตว์ ในทัศนะพระพุทธศาสนา ไม่ได้มองแต่เพียงว่า ดิน คือที่อยู่อาศัยเพียงอย่างเดียว แต่ถ้าพิจารณาลึกๆ ไปถึงสิ่งที่สัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆ นั่นคือชีวิตของสัตว์ทั้งหลายได้อาศัยดินเป็นแหล่งหากิน พักผ่อน และหลบนอน ไม่เฉพาะแต่เพียงมนุษย์เท่านั้น

ทรัพยากรน้ำ นับว่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความจำเป็นต่อมนุษย์มาก ประวัติศาสตร์ที่บันทึกเกี่ยวกับการทำสงครามน้ำมิให้ติดตามอยู่มากมาย แม้แต่ในพระพุทธศาสนา เรายังเห็นมีปรากฏการทำสงครามแย่งชิงน้ำของเหล่าพระญาติทั้งสองฝ่ายของ

พระพุทธเจ้า สิ่งนี้จึงกลายเป็นกรณีศึกษาที่สำคัญ ในทัศนะพระพุทธศาสนามองว่าน้ำเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์มีชีวิตอื่นๆ เช่นเดียวกับดิน

ทรัพยากรอากาศ เป็นทรัพยากรธรรมชาติอย่างหนึ่งที่สัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์ ธรรมชาติชนิดนี้ไม่มีรูปร่างให้สัมผัส แต่จะรู้ว่าอากาศกำลังทำงานก็ต่อเมื่อมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดมากระทบ ที่เราเรียกว่า “ลม” ช่องว่างๆ ที่เราเรียกว่าอากาศนั้น กลายเป็นคลื่นชนิดหนึ่งที่มีองศาด้วยตาเปล่าไม่เห็น แต่กลับมีพลังที่สามารถเคลื่อนไหวไปมาได้ มนุษย์และสัตว์ไม่สามารถขาดสิ่งนี้ได้ นอกจากมนุษย์จะใช้อากาศหายใจแล้ว มนุษย์ยังใช้ประโยชน์จากอากาศได้อีกหลายอย่าง เช่น การหุงต้ม การอุตสาหกรรม การพักผ่อนหย่อนใจ การเล่นกีฬา การท่องเที่ยว เป็นต้น

ทรัพยากรป่าไม้ ในระบบนิเวศของป่าไม้ นับเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีประโยชน์ต่อมนุษย์และสัตว์ รวมทั้งสิ่งมีชีวิตอื่นๆ มนุษย์ได้อาศัยป่าไม้ทำเป็นที่อยู่อาศัย สัตว์ก็อาศัยป่าไม้เป็นที่อยู่อาศัยและเป็นสถานที่หลบภัย ป่าไม้ช่วยสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ธรรมชาติ ทำให้ฝนตกตามฤดูกาล ช่วยอุ้มน้ำไม่ให้ป่าไหลหลากเข้าท่วมหมู่บ้านที่อยู่อาศัย เป็นแหล่งอาหารของมนุษย์และสัตว์ เป็นยารักษาโรค ซึ่งมนุษย์เองได้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้มากมายมหาศาล เช่น ใช้เป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้ม ช่วยปรับอุณหภูมิในฤดูกาล ใช้เป็นอาหารของคนและสัตว์ ใช้ทำเครื่องนุ่งห่ม และที่สำคัญให้ความร่มรื่น และร่มเย็นเหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรมของบุคคลผู้รักความสงบ เพราะป่าเป็นแหล่งกำเนิดของปัจจัย ๔ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต เป็นแหล่งพลังงาน เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ^{๕๕} มนุษย์ไม่มีชีวิตอยู่ได้หากปราศจากป่า คำว่า “ป่า” ในระบบนิเวศนอกจากจะหมายถึง ต้นไม้มานานานพันปีแล้ว ยังรวมไปถึง ดิน น้ำ อากาศ และความหลากหลายของสัตว์ป่า ตลอดทั้งหน่วยชีวิตเล็กๆ และพืชพันธุ์อื่นๆ^{๕๖} เป็นต้น

๔.๔.๒ ด้านประโยชน์ต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

การที่ตกอยู่ใต้อำนาจของกฎปฏิจางสมุปปาทหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากฎของธรรมชาติ ณ ปัจจุบันนี้ยิ่งทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากมนุษย์ส่วนหนึ่งเล็งเอาประโยชน์ที่เกิดจากธรรมชาติมาใช้อย่างไม่รู้คุณค่า เมตตาธรรม คำนี้เป็นสิ่งที่มีคุณค่ามาก พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีเมตตาทั้งต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ถ้าเรามีลักษณะหรือท่าทีของความเมตตา เราทั้งหลายจะอยู่รวมกันกับธรรมชาติอย่างสงบสุข ไม่ทำร้ายซึ่งกันและกัน ธรรมชาติก็จะไม่ทำร้าย

^{๕๕} อู๋แก้ว ประกอบไวทยกิจ บีเวอร์, มนุษย์-ระบบนิเวศและสภาพนิเวศในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๑), หน้า ๒๐๗.

^{๕๖} The World Conservation Union (IUCN), *Caring for the Earth; : A Strategy for Sustainable Living*, (Switzerland : Gland, Switzerland, 1991), p.122.

มนุษย์เช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าเมื่อออกผนวชเข้าสู่ร่มผ้ากาสาวพัสต์พระพุทธองค์ก็ทรงออกแสวงหาที่สงบ บำเพ็ญเพียรเพื่อการบรรลุธรรม ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงธรรมชาตินี้ว่า

เรานั้นแสวงหาอะไรเป็นกุศล ความสงบซึ่งไม่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่า เมื่อเราเที่ยวจาริกไปในแคว้นต่างๆ จนถึงมคธ ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่า ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดี น่าเพลิดเพลินใจยิ่งนัก มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีโคจรคามอยู่โดยรอบ เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของภิกษุและกุลบุตรผู้ปรารถนาจะบรรลุธรรมอันเป็นที่สุดแห่งทุกข์ เราจึงนั่ง ณ ที่นั่นด้วยคิดว่าที่นี่เหมาะแก่การบำเพ็ญตบะ^{๔๗}

พระพุทธเจ้าเองก็ทรงแสวงหาสถานที่ที่มีธรรมชาติที่สวยงามน่ารื่นรมย์ เพราะพระพุทธองค์ทรงเห็นว่าธรรมชาติให้ความสุข ให้ความสบายใจ มีผลเกื้อกูลต่อการพัฒนาจิตใจของตัวเองให้สูงขึ้น มีพระภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อว่า วนวัจฉเถระได้เข้าไปอยู่ในป่าแล้วปรารถนาถึงความรู้สึกว่า “ภูเขาทั้งหลาย อันล้วนแล้วด้วยศิลา มีสีเขียวทงมีนคังเมฆ คุรุจิเรขงามดี มีธารวาริเยน ไสสะอาด คารคายไปด้วยแมลงค่อมทอง ภูเขาเหล่านั้น ย่อมทำให้เรารื่นรมย์ใจ”^{๔๘} อีกองค์หนึ่งคือ พระจิตตะเถระ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า “นกยูงทั้งหลายมีขนเขียว ขนทอง หงอนงาม พวกมันร่าเริงอยู่ในป่า การวิ นกยูงเหล่านั้นระริงร่าท่ามกลางลมหนาวอันเจือด้วยฝน ย่อมปลุกบุคลผู้เจริญานซึ่งหลับอยู่ให้ตื่นจากการพักผ่อน”^{๔๙}

กฎระเบียบที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นเพื่อใช้ปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นสังคมตัวอย่างที่ดีแก่ประชาชนในด้านการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ ฉันทน้อย นอนน้อย แต่ทำงานเพื่อสังคมมากและในขณะเดียวกันก็เป็นการจัดระเบียบสังคมสงฆ์ให้สอดคล้องสัมพันธ์กับกฎของธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ดังนั้น การที่พระสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยจึงเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไปด้วย ทั้งปฏิบัติตนให้บรรลุคุณธรรมด้วย จึงได้ประโยชน์ทั้งสองทาง คือ

๑) ประโยชน์ต่อพระวินัย มีดังนี้

- (๑) ช่วยป้องกันไม่ให้ภิกษุตัดไม้ทำลายป่า รวมทั้งพืชพันธุ์ทุกชนิด
- (๒) ช่วยป้องกันไม่ให้ภิกษุฆ่าสัตว์
- (๓) ช่วยป้องกันไม่ให้ภิกษุทำลายดิน
- (๔) ช่วยสร้างจิตสำนึกในการรักษาสภาพแวดล้อมให้คงความสมดุลทางธรรมชาติ

^{๔๗}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๗๓/๔๐๕.

^{๔๘}สุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๓/๓๐๘.

^{๔๙}สุ.เถร (ไทย) ๒๖/๒๒/๓๑๑.

(๕) ช่วยป้องกันมลพิษทางอากาศ

(๖) เป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิตแบบเรียบง่าย ไม่ทำลายธรรมชาติ

๒) ประโยชน์ต่อสังคม

เมื่อพระสงฆ์ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัยแล้วย่อมทำให้สังคมนั้น ๆ อยู่อย่างสงบ ไม่เดือนร้อน จึงพอประมวลประโยชน์ของพระวินัยที่มีต่อสังคมดังนี้

(๑) ช่วยสร้างคามมีระเบียบวินัยให้แก่สังคม โดยพระสงฆ์ปฏิบัติเป็นตัวอย่าง

(๒) เมื่อภิกษุไม่ตัดไม้ทำลายป่าก็ส่งผลให้สังคมอยู่อย่างสงบสุข

(๓) ทำให้ประชาชนเกิดศรัทธาเลื่อมใสในการประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์และปฏิบัติตาม

ในทางพระพุทธศาสนา การใช้ประโยชน์ในแง่นี้ก็คือการนำธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมาเป็นปัจจัยส่งเสริมในการพัฒนามนุษย์เป็นเครื่องโน้มน้าวจิตใจเข้าสู่วิเวกการบำเพ็ญภาวนาเพื่อการพัฒนาจิตใจ และคุณธรรม เริ่มตั้งแต่การทำให้เกิดเท่าที่ความรู้สึกที่ดีควรประณีต ความละมุนละไม การมีความรู้สึกอ่อนโยนเป็นมิตรต่อสภาพแวดล้อมตลอดจนการพัฒนาปัญญาให้รู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติ จนเข้าถึงสัจธรรม แต่ตามที่ปฏิบัติกันอยู่ในโลกของการพัฒนา ไม่ได้มองถึงประโยชน์ด้านจิตใจถึงขั้นนี้ มนุษย์ส่วนมากมองหาแต่ความสุขทางด้านผัสสะจากธรรมชาติมารับใช้สนองความต้องการของมนุษย์ หรือเป็นเครื่องบำรุงบำเรอความสุขของมนุษย์เท่านั้น ชาวพุทธที่แท้จริงจึงต้องดำเนินตามพระพุทธจริยา และมีความกตัญญูต่ออนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยนำหลักการเบื้องต้นมาวิเคราะห์ ดังนี้

๔.๔.๓ ความกตัญญูต่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งเกิดขึ้นและเป็นอยู่ตามธรรมชาติของสิ่งนั้น ๆ ส่วนคำว่าสิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมที่แวดล้อมมนุษย์^{๕๐} ได้แก่ ของที่เกิดขึ้นเองตามวิสัยของโลก เช่น คน สัตว์ ต้นไม้^{๕๑}

สิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง เหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการประสูติ การค้นพบพระสัจธรรมของพระพุทธเจ้าใต้ต้นโพธิ์ ซึ่งนับเป็นการค้นพบหัวใจหรือแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาที่พระสงฆ์ได้

^{๕๐}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑), หน้า ๔๒๐.

^{๕๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๗.

ปฏิบัติตามอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน^{๕๒} พระสงฆ์มีการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับทุกสรรพสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยปัจจัยในการดำเนินชีวิตเพื่อปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและปฏิบัติศาสนกิจตามหน้าที่ของพระสงฆ์ในแต่ละวัน ต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยได้อาศัยประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในรูปของปัจจัยสี่ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค

ดังนั้น มนุษย์จะมีชีวิตอยู่รอดได้ด้วยดีจะต้องปฏิบัติต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วยความกตัญญูทุกเวทีในอุปการคุณของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม โดยการมีทัศนคติและท่าทีที่ถูกต้องต่อธรรมชาติ^{๕๓} ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ จึงหมายถึงการรู้คุณค่าต่อธรรมชาติที่อยู่รอบๆ ตัวเรา ว่าธรรมชาติมีคุณค่าและประโยชน์ต่อสรรพสัตว์อย่างไร หรืออาจกล่าวได้ว่าการรู้สำนึกในบุญคุณที่ธรรมชาติได้สร้างสรรค์ให้แก่ผู้บริโภครทั้งหลาย บุคคลเหล่านั้นควรเห็นคุณค่าที่ธรรมชาติได้จักรสร้างให้ สิ่งเหล่านี้จึงเรียกว่า เป็นความกตัญญูต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ เพราะมนุษย์จะมีความผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ มนุษย์กับสัตว์ มนุษย์กับป่าไม้^{๕๔}

พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธรรมจิต โต) กล่าวถึงความกตัญญูว่า ความกตัญญูไม่ได้มีเฉพาะมนุษย์เท่านั้น ความกตัญญูรู้คุณค่าของวัตถุสิ่งของก็เป็นความกตัญญู กตัญญูต่อธรรมชาติที่เราอาศัยอยู่ ก็เป็นความกตัญญู ทุกสิ่งล้วนมีบุญคุณต่อกันและกัน^{๕๕}

การอนุรักษ์ เป็นการรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด ให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกัน^{๕๖} การใช้สิ่งแวดล้อมเพื่อ

^{๕๒} วรพจน์ ทองใบ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หีบหอบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ : ศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณี พระพวงษ์ศักดิ์ เตชะธัมโม วัดผาลาด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ กับการปลูกป่าสมุนไพรรของพระสมณีก นาโถ วัดปลักไม้ลาย อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม”, หน้า ๕๐.

^{๕๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), คนไทยกับสัตว์ป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๑๑๕-๑๒๑.

^{๕๔} Pragati Sahni, **Environmental Ethics in Buddhism**, (London and New York : Rout ledge Taylor & Francis Group, 2007), p.1.

^{๕๕} พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธรรมจิต โต), **ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒.

^{๕๖} นิวัติ เรืองพานิช, **การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร : เฉลิมชัยการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๔.

จะได้เอื้ออำนวยให้คุณภาพสูง ในการสนองความเป็นอยู่ของมนุษย์ตลอดไป หรืออีกความหมายหนึ่งคือ เป็นการใช้ตามความต้องการและประหยัดไว้เพื่อใช้ในอนาคต^{๕๗}

การอนุรักษ์ ควรมีการกระทำความเข้าใจและคาดหวังในพฤติกรรมของคนในพื้นที่ให้มากที่สุดโดยการดำเนินการ ดังนี้ ๑. ให้ประชาชนในพื้นที่เป็นผู้ตัดสินใจในลักษณะวันต่อวัน ดังนั้น การแก้ปัญหาส่วนใหญ่จึงควรอยู่ในความรับผิดชอบของคนในพื้นที่เอง ๒. การยอมรับผิดชอบหรือไม่ของประชาชนขึ้นอยู่กับทัศนคติ และความสามารถในการเข้าใจความสัมพันธ์เกี่ยวข้องระหว่างการตัดสินใจและผลที่เกิดขึ้น ๓. โดยปกติไม่มีเหตุผลใดๆ ที่ประชาชนในพื้นที่ต้องการอนุรักษ์ เนื่องจากการกระทำดังกล่าวอาจไม่ได้ช่วยเพิ่มเติมผลผลิตให้แก่พวกเขาแต่ประการใด ๔. ประชาชนบางกลุ่มอาจให้ความสนใจในการอนุรักษ์ แต่มีอาจลงมือทำได้เนื่องจากไม่มีทุน ไม่มีเวลา^{๕๘}

จะเห็นได้ว่า การอนุรักษ์ คือ การเก็บรักษา สงวน ซ่อมแซม ปรับปรุงและใช้ประโยชน์ตามความต้องการอย่างมีเหตุผลต่อสิ่งแวดล้อม เพื่อเอื้ออำนวยให้เกิดคุณภาพสูงในการสนองความเป็นอยู่ของมนุษย์อย่างถาวร เนื่องจากมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด มนุษย์จึงจำเป็นที่จะต้องตระหนักถึงพฤติกรรมของตนเองที่จะประพฤติปฏิบัติต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม นอกจากนั้นจะต้องคำนึงถึงความอยู่รอดของตนเองและส่วนรวมในอนาคต พฤติกรรมที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมควรมีการเปลี่ยนแปลง เพราะมนุษย์ไม่ได้มีอำนาจเหนือธรรมชาติอย่างที่เข้าใจกันมา หากแต่มนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติเท่านั้น ดังนั้น ความกตัญญูจึงเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ การแสดงความกตัญญูต่อเวทิมิไซมีขอบเขตอยู่แค่มนุษย์กับมนุษย์เท่านั้น แต่รวมไปถึงสิ่งอื่น ๆ เช่น พืช สัตว์ แม่น้ำ ลำคลอง เพื่อสร้างวัฏจักรที่ดีให้แก่ธรรมชาติ ซึ่งจะเกิดผลดีกับทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ พืช สัตว์ ทำให้สิ่งเหล่านี้เอื้อประโยชน์ให้แก่กันและกัน ผู้ที่ไม่มีความกตัญญู คือผู้เนรคุณ ความกตัญญูเป็นพฤติกรรมเชิงจริยธรรมที่มีอยู่ในทุกสังคมทุกชาติทุกประเทศในโลก การที่สังคมจะอยู่ร่วมกันและดำเนินชีวิตต่อไปด้วยความสงบสุขต้องอาศัยคุณธรรมและจริยธรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงหลายประการที่จะส่งเสริมให้เกิดความกตัญญูร่วมกัน

^{๕๗} เกษม จันทรแก้ว, วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๕๕-๑๐๐.

^{๕๘} Keenleyside, C, Voluntary Action in Conservation In Joan De (Jan D) and Richard Loyed (eds.), **Conservation and Agriculture**, (Chichester : John Wiley & Sons, 1977), pp. 174-175.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

พระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้ อากาศ เป็นต้น มีหลักคำสอนที่สำคัญในพุทธศาสนามากมาย พุทธศาสนามองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ “ธรรมชาติรอบตัวมนุษย์ก็คือชีวิตที่อยู่ในตัวมนุษย์นั่นเอง” ได้แสดงถึงวิธีการที่เป็นอยู่กลมกลืนกับธรรมชาติ เป็นเพื่อนกับธรรมชาติ ไม่ก้าวร้าวและพิชิตธรรมชาติ จากการศึกษาในบทที่ผ่านมาพอประมวลสรุปได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

สรุปความหมาย ความสำคัญ ประเภท และประโยชน์ของความกตัญญูกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จากการศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาและในสังคมปัจจุบัน พบว่า

คำว่า กตัญญู หมายถึง การสำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่น เป็นภาวะทางจิตใจอันเป็นมโนกรรม คำว่า กตเวทิตี หมายถึง การตอบแทนคุณผู้อื่นหรือสิ่งอื่น เป็นการแสดงออกทางภายนอกทั้งการกระทำทางกายและการแสดงออกทางคำพูดด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง กตเวทิตี จึงจัดเป็นทั้งกายกรรมและวจีกรรม รวมความแล้ว คำว่า กตัญญูกตเวทิตี หมายถึง การสำนึกในอุปการคุณหรือบุญคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่มีแก่ตนแล้วกระทำตอบแทนคุณด้วยการแสดงออกทางกายและทางวาจา ดังนั้น คำว่า กตัญญูกตเวทิตี จึงจัดเป็นมโนกรรม กายกรรม และวจีกรรม ดังที่ได้กล่าวมา

ในอีกนัยหนึ่ง คำว่า กตัญญู คือ ความรู้และการยอมรับในบุญคุณของบุคคลที่กระทำแล้วทั้งแก่ตนเองและแก่ส่วนรวม ตลอดถึงสถาบัน สัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม และพยายามกระทำตอบด้วยการทดแทนพระคุณ ช่วยเหลืออุปการะ ยกย่อง บำรุง รักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสงบสุขของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ประโยชน์ของความกตัญญู และโทษของการไม่มีความกตัญญูทั้งต่อตนเองและต่อสังคม บุคคลผู้มีความกตัญญูเป็นคนดีและรักษาความดีไว้ได้ เป็นผู้นำคบค้าสมาคม ได้รับการยกย่องสรรเสริญ ความกตัญญูยังทำให้คนในสังคมช่วยเหลือกัน พึ่งพาอาศัยอยู่กันด้วยดี มีความร่มเย็นเป็นสุข ส่วนโทษของการไม่มีความกตัญญู ย่อมทำให้ตนเองและสังคม มีแต่ความทุกข์ ความ

เดือดร้อน ความเสื่อม หากคนคบค้าสมาคมได้ยาก เมื่อเป็นเช่นนี้ ทั้งตนเองและสังคม ย่อมจะได้รับโทษของการไม่มีความกตัญญู

กล่าวได้ว่า ความกตัญญู เป็นความสำนึกรู้ในอุปการคุณหรือบุญคุณของผู้อื่น สิ่งอื่นที่มีต่อตน แล้วกระทำตอบแทนอย่างถูกต้องเหมาะสม โดยนัยนี้คำว่า กตัญญูเป็นภาวะทางจิตใจ ความกตัญญูมีหลักการสำคัญคือการรู้อุปการคุณและการตอบแทนคุณ อย่างถูกต้องตามทำนองครองธรรม กฎหมาย และธรรมเนียมประเพณี ความกตัญญูเป็นฐานในการประพฤติดี ประพฤติสุจริต ตามหลักกุศลกรรมบถ เป็นเครื่องหมายแห่งความดีทางกาย คือ ไม่ประพฤติชั่วทางกาย ได้แก่ ฆ่าสัตว์ ถักขโมย หรือประพฤติผิดในกาม ทางวาจา คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเพื่อแฉ และทางใจ คือ ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น ไม่เพ่งโทษ และไม่มีความเห็นผิดจากคลองธรรม ใ้เห็นทั้งหลายรู้ได้ว่า การประพฤติเช่นนี้เป็นคนดี เช่นนี้ชื่อว่า ความกตัญญูเป็นเครื่องหมายแห่งคนดี ความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่เป็นพื้นฐานหรือรากฐานแห่งคุณธรรมอื่น ๆ ที่ก่อให้เกิดการประพฤติดี ก่อให้เกิดสำนึกดี มีหิริ โอตตปปะ มีความละเอียดใจและสะดุ้งกลัวต่อความชั่วและผลแห่งความชั่วนั้น อันจะทำให้ตั้งอยู่ในหลักสัปปริสตับัญญัติ คือข้อปฏิบัติของคนดีเป็นต้น เช่นนี้ จึงถือว่าความกตัญญูกตเวทีเป็นพื้นฐานแห่งคนดี ความกตัญญูกตเวทีเป็นเหตุแห่งความเจริญสุขในชีวิตในลักษณะเป็นอานิสงส์แก่ผู้มกตัญญูกตเวทีคือ ได้รับการยอมรับนับถือยกย่องสรรเสริญ ได้รับความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตและเป็นเหตุให้ประสบสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต เช่นนี้ชื่อว่าความกตัญญูก่อให้เกิดมงคลแก่ชีวิตที่ปรากฏในมงคลสูตร

สรุปความกตัญญูต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน คำว่า ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง ทรัพยากรอันเกิดขึ้นเองหรือมีอยู่ตามธรรมชาติ คำว่า ธรรมชาติ หมายถึง สิ่งที่เกิดมีและเป็นอยู่ตามธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ หรือสภาพภูมิประเทศ ส่วนคำว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่างๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมที่อยู่รอบๆ มนุษย์ทั้งที่ดีและไม่ดี ตามหลักวิชาการจัดทรัพยากรธรรมชาติออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

๑. ทรัพยากรที่ใช้แล้วไม่หมด หรือไม่สูญหายไป เราสามารถใช้ทรัพยากรประเภทนี้ได้โดยไม่จำกัด เนื่องจากธรรมชาติสร้างให้มีใช้อยู่ตลอดเวลาได้แก่ บรรยากาศ น้ำที่อยู่ในวัฏจักร ซึ่งเกิดจากการหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงของน้ำ กล่าวคือ เมื่อน้ำตามที่แตกต่างกัน ได้รับความร้อนจากดวงอาทิตย์ก็จะระเหยกลายเป็นไอน้ำลอยขึ้นไปบนบรรยากาศเมื่อกระทบกับความเย็นรวมตัวเป็นละอองน้ำเล็กๆ ลอยจับตัวกันเป็นกลุ่มเมฆ เมื่อจับตัวกันมากขึ้น และกระทบกับความเย็นก็จะกลั่นตัวกลายเป็นหยดน้ำตกลงสู่พื้นโลกแล้วไหลลงสู่แม่น้ำ ลำธาร และไหลออกสู่ทะเล เป็นลักษณะของการเปลี่ยนแปลงหมุนเวียนต่อเนื่องกันตลอดเวลา ทำให้มีน้ำเกิดขึ้นบนผิวโลกอยู่เสมอ ทรัพยากรธรรมชาติประเภทนี้รวมทั้งแสงแดด ลม และทัศนียภาพที่สวยงามตามธรรมชาติ อีกด้วย

๒. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดแต่สร้างทดแทนได้ เช่น ป่าไม้ ดิน แหล่งน้ำ พลัง
 หydro และสัตว์ป่า เป็นต้น ทรัพยากรธรรมชาติประเภทนี้เมื่อใช้แล้วจะสามารถสร้างขึ้นมาทดแทน
 ได้ตามธรรมชาติของสิ่งนั้นๆ อย่างไรก็ตามการใช้ประโยชน์ก็ต้องเป็นไปอย่างเหมาะสม ไม่ควรใช้
 มากเกินความต้องการและเกินกว่าที่ธรรมชาติจะสร้างขึ้นมาทดแทนได้ มิฉะนั้นทรัพยากรธรรมชาติ
 ชนิดนั้นก็จะร่อยหรอเสื่อมโทรมลงและสูญสิ้นไป การเสื่อมโทรมและสูญสิ้นก่อให้เกิดผลกระทบ
 ต่อทรัพยากรธรรมชาติชนิดอื่น ๆ ที่มีความสัมพันธ์และอยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกัน

๓. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไปสร้างทดแทนไม่ได้ เช่น แร่ธาตุ น้ำมัน เมื่อ
 นำมาใช้ประโยชน์ก็จะหมดสิ้นไปโดยธรรมชาติไม่อาจจะสร้างขึ้นทดแทนได้ในชั่วอายุของคนรุ่น
 ปัจจุบัน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งหลายในโลกนี้ล้วนมีความสำคัญยิ่งต่อมนุษย์
 ทั้งหลายในรูปแบบต่างๆ

กิจกรรมของมนุษย์ที่จัดเป็นการแสดงความกตัญญูต่ต่อทรัพยากรธรรมชาติและ
 สิ่งแวดล้อม เช่น การร่วมกันจัดกิจกรรม โครงการอนุรักษ์พัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชนหรือในสังคม
 ที่ตนอาศัยอยู่โดยการช่วยกันกำจัดขยะมูลฝอยสิ่งปฏิกูลทั้งหลายช่วยกันทำความสะอาดให้ชุมชนน่า
 อยู่อาศัย ร่วมกันจัดกิจกรรมปลูกป่าเพื่อทดแทนป่าไม้ที่ถูกตัดไปด้วยฝีมือมนุษย์หรือเสียหายไปจาก
 ภัยธรรมชาติ เช่น ไฟไหม้ น้ำป่าไหลหลาก ร่วมกันจัดกิจกรรมบวชป่า เป็นการช่วยกันป้องกันรักษา
 ป่าไม้ไม่ให้ถูกทำลายนอกจากนี้ ในอังกูรเปตวัตถุ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความกตัญญูต่อธรรมชาติ
 สิ่งแวดล้อมไว้ ความว่า บุคคล อาศัย นั่ง หรือนอน ที่ริมเงาของต้นไม้ใดแม้แต่กิ่งของต้นไม้ก็
 ไม่ควรหัก เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทรามบุคคลอาศัยนั่งหรือนอนที่ริมเงาของต้นไม้ใด
 แม้แต่ใบของต้นไม้ก็ไม่ควรทำลายเพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม

ต้นไม้ถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณ เพราะช่วยบำบัดความร้อนและให้ความเย็นแก่คนที่เข้าไป
 ไปพัก อาศัยและต้นไม้เป็นมิตรของมนุษย์เมื่อบุคคลได้รับประโยชน์จากต้นไม้จึงไม่ควรทำ
 อันตรายแก่ต้นไม้ด้วยการทำบริเวณให้สกปรกหรือหักรานกิ่งไม้อันใดอันหนึ่งให้เสียหายเพราะ
 หากกระทำเช่นนั้นก็เป็น การขาดความกตัญญูต่ต่อธรรมชาติทรัพยากรธรรมชาติและ
 สิ่งแวดล้อมมีมากมาย เช่น ต้นไม้ ป่าไม้ พันธุ์พืชชนิดต่างๆ แม่น้ำลำธารทรัพยากรธรรมชาติคือ
 น้ำมัน แก๊สธรรมชาติ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ ล้วนมีคุณอันสูงยิ่งต่อชีวิตของมนุษย์และสัตว์โลกทั้งหลาย
 มนุษย์จึงควรมีความกตัญญูต่ต่อ คือ มีจิตสำนึก ระลึกถึงความสำคัญ คุณค่า คุณประโยชน์ของ
 ทรัพยากรธรรมชาติ บริโภคใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้หมดไป
 เช่น แก๊สธรรมชาติ น้ำมัน บริโภคใช้สอยอย่างคุ้มค่า ไม่ใช้สอยอย่างฟุ่มเฟือย ต้องบริโภคอย่าง
 ประหยัด คำนึงถึงอนุชนที่เกิดมาภายหลังว่าก็มีสิทธิ์ที่จะได้บริโภคใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติที่มี
 อยู่ในปัจจุบันด้วยมนุษย์มีความเกี่ยวเนื่องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตั้งแต่เกิดมา ในขณะที่

ดำรงชีวิตอยู่ ปัจจัยเครื่องอาศัยของชีวิต ทั้งอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคหรือการจะสร้างฐานะหลักฐาน สร้างความมั่นคงแก่ชีวิตที่ล้วนอาศัยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เป็นสำคัญ ดังนั้น จึงต้องตระหนักว่าป่าไม้และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งจำเป็นของชีวิตเป็นผู้ผลิตอาหารและปัจจัยเครื่องอาศัยทุกอย่าง ความสำเร็จความผาสุกร่มเย็นในชีวิตความมั่งคั่งมั่นคงของชีวิตเกิดจากธรรมชาติ มนุษย์ขาดทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ย่อมขาดแคลน ขัดสนและขาดความสุข จึงจำเป็นที่จะต้องกตัญญูรู้คุณค่า และแสดงกตเวทิต์ด้วยการดูแล รักษาและอนุรักษ์ให้มั่นคง ยั่งยืนในฐานะมิตรแท้ผู้ประกันความอยู่รอดแห่งชีวิตของมนุษย์และของโลก เช่นนี้เชื่อได้ว่าได้ถือกุศลอุณหุนค้ำจุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และนั่นคือความอยู่รอดความมั่นคงของมนุษย์และสังคมนั่นเอง

พระวินัยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่มีมนุษย์ควรตระหนัก จากการศึกษาวิเคราะห์ พบว่า พระวินัยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนั้น เป็นการเน้นย้ำให้พระสงฆ์มองเห็นสาระสำคัญของพระวินัยแต่ละข้อที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้พระสงฆ์ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องประยุกต์พระวินัยมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยเน้นให้ศึกษาปริบทของสังคมสมัยพุทธกาลแล้วนำมาเปรียบเทียบกับสมัยปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าและพระสาวกล้วนใช้ชีวิตอยู่กับธรรมชาติ ไม่ทำลายระบบนิเวศวิทยา ทั้งยังบัญญัติพระวินัยให้เกื้อกูลต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแม้ประชาชนเองต่างก็มองเห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ถึงกับเชื่อว่าแผ่นดินและต้นไม้มีชีวิตใครทำลายจะต้องถูกลงโทษ ปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายอย่างย่อยยับจนเกิดวิกฤตการณ์สภาวะแวดล้อมเป็นพิษทั่วโลก ทำให้กลุ่มนักอนุรักษ์ธรรมชาติต้องรีบออกมารณรงค์เรื่องนี้เป็นการใหญ่

การส่งเสริมความตระหนักและจิตสำนึกในการอนุรักษ์ว่า เป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่งในการพัฒนาที่เกี่ยวข้องในอนาคต และส่งเสริมรักษาคุณภาพของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้ดำรงอยู่ และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ในระยะยาว โดยกระบวนการทางสิ่งแวดล้อมศึกษามุ่งเน้นพัฒนาจากพฤติกรรมส่วนบุคคลไปสู่ประชากรทุกระดับให้มีความสำนึกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

การสร้างจิตสำนึก เพื่อให้ทุกคนมีความตระหนักในความสำคัญต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น มีขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

๑. **ขั้นการรับรู้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของแต่ละบุคคล** เช่น บุคคลที่อาศัยอยู่ในบริเวณหมู่บ้านกะทูนใน จ. นครศรีธรรมราช ย่อมรับรู้ในการอุทกภัยอันเนื่องมาจากการตัดไม้ทำลายป่ามากกว่าประชาชนในบริเวณอื่น

๒. **ขั้นความใส่ใจและเห็นคุณค่าในเรื่องที่จะเรียนรู้** เมื่อบุคคลรับรู้แล้วก็เกิดความสนใจ และ เมื่อเกิดความสนใจแล้วก็เริ่มเห็นคุณค่า เหมือนนักอนุรักษ์ที่นิยมที่เริ่มต้นจากการรับรู้และสนใจในเรื่องสภาพแวดล้อมและเห็นคุณค่าในสิ่งนั้น ๆ เช่น เห็นคุณค่าของแม่น้ำลำคลองและบ้านเมืองที่สะอาด

จากแนวความคิดดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่าการส่งเสริมจิตสำนึกในการอนุรักษ์ สามารถพัฒนาให้เกิดขึ้นได้ โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากสภาพการณ์ทางธรรมชาติโดยมีบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของเด็กและเยาวชน ให้ดำเนินไปตามความเป็นจริงอันเป็นพื้นฐานของการตระหนักในความเป็นเจ้าของในทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ การได้เห็นได้ ยินได้ฟังและเข้าใจความเป็นไปในที่นั้นๆ อย่างแท้จริงโดยไม่ทำลายให้เกิดความเสียหายจึงเป็น สำคัญที่สำคัญที่สุดต่อการพัฒนาการอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมให้ไปสู่ความยั่งยืน และ กระบวนการพัฒนาให้บุคคลมีจิตสำนึกในการท่องเที่ยวอย่างอนุรักษ์ที่นำมาใช้ได้ผลที่สุดก็คือ การให้การศึกษาในรูปแบบของสิ่งแวดล้อมศึกษาทั้งที่บ้านและโรงเรียนนั่นเอง

ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่า กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากสภาพการณ์ทางธรรมชาติ อาจ ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและเป็นการสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของเยาวชน ผู้วิจัยจึงได้นำมาเป็นกรอบในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้

องค์ประกอบต่างๆ เหล่านี้จะนำไปสู่การมีพฤติกรรม ที่แสดงถึงการมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั่นเอง และการแสดงถึงการมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมนั้นมีแนวทางในการปฏิบัติในการประหยัดการใช้ไฟฟ้า และน้ำหรือใช้อย่างคุ้มค่า และได้รับประโยชน์อย่างสูงสุด การกำจัดขยะมูลฝอยอย่างมีประสิทธิภาพ

จากแนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์สรุปได้ว่า การอนุรักษ์เป็นหน้าที่ที่ทุกฝ่าย ทุกคน ทุกเพศทุกวัย ที่จะต้องมีความรับผิดชอบต่อสภาพแวดล้อมและทรัพยากร ระบบนิเวศ แหล่งประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่นั้น โดยไม่ทำลายหรือทำให้ทรัพยากรเสื่อมโทรม ด้วยการใช้นโยบายที่เหมาะสมเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ใหม่ การเสาะแสวงหาวิธีการบำบัด การกำจัด และผลผลิตมาก มีของเสียและมลภาวะเกิดขึ้นน้อย ก่อให้เกิดการฟื้นตัวของทรัพยากรและ สิ่งแวดล้อมจนมีศักยภาพในการให้ผลผลิตอย่างถาวร

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยครั้งนี้ ได้พบความจริงอย่างหนึ่ง คือ ชีวิตทุกชีวิตของมนุษย์และสัตว์โลก ต้องดำเนินไปอย่างเกื้อกูลและสอดคล้องกับธรรมชาติ และได้พบปัญหาและอุปสรรคมากมาย ในหลักมงคลสูตรได้ให้ทัศนะแนวคิดตามหลักศาสตร์ต่างๆ ไว้ เพื่อการพัฒนาชีวิต ไม่ว่าจะเป็น

ศาสตร์แห่งความรู้ทางด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความกตัญญูต่อธรรมชาติตามหลักของมงคล
สูตรก็ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจน ถึงคุณและโทษที่มนุษย์จะได้รับสิ่งเหล่านี้ พอสรุปเป็นข้อสังเกต และ
ข้อเสนอแนะได้ดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) พระสงฆ์ควรศึกษาพระวินัยให้เข้าใจถึงพุทธประสงค์อย่างแท้จริง แล้วนำมา
ประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ให้เป็นรูปธรรมให้มากกว่านี้ เพราะเท่าที่ผ่านมาพระสงฆ์ไม่ได้เอาใจใส่
พระวินัยเท่าที่ควร สักแต่ว่ารักษาพระวินัยตามประเพณีเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ พระวินัยย่อมหมด
คุณค่าต่อสังคม

๒) พระสงฆ์ควรจัดทำแผนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดย
ประสานงานกับภาครัฐและเอกชน เพื่อให้โครงการบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ เพราะที่ผ่านมา
พระสงฆ์กับภาครัฐต่างฝ่ายต่างทำไม่ประสานการทำงาน จนบางครั้งภาครัฐไม่เข้าใจการทำงานของ
พระสงฆ์ ทำให้เกิดปัญหาขึ้น และพระสงฆ์ก็ขาดความรู้ด้านการอนุรักษ์ที่ถูกต้อง จึงทำให้การทำงาน
ไม่บรรลุเป้าหมาย

๓) พระสงฆ์ควรจัดให้มีการประชุมสัมมนา ชี้แจงปัญหาและอุปสรรคในการ
ดำเนินงาน และประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนเข้าใจ เพื่อจะได้ช่วยกันทั้งสองฝ่าย

๔) พระสงฆ์ควรประยุกต์หลักพระวินัยเพื่อการอนุรักษ์ให้สอดคล้องกับธรรมะเป็นไป
ในแนวเดียวกับธรรมะ เพราะในอดีตกาล พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยแก่พระสงฆ์ก็เพื่อให้เป็น
ระเบียบสำหรับฝึกกาย วาจา ให้มีความประพฤติเรียบร้อยดีงาม เพื่อนำให้เข้าถึงธรรม เป็นการจัด
ระเบียบชีวิตให้พัฒนายิ่งขึ้น โดยอาศัยพระวินัยดังกล่าว

๕) รัฐบาลควรเอาใจใส่ดูแลอำนวยความสะดวกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อมของพระสงฆ์ อาจจัดเจ้าหน้าที่ให้ไปอบรมพระสงฆ์ให้มีความรู้ความเข้าใจในการ
อนุรักษ์และพัฒนาให้ทันสมัย

๖) รัฐบาลควรส่งเสริมสนับสนุนพระสงฆ์นักพัฒนา นักอนุรักษ์ โดยการประกาศ
เกียรติคุณเพื่อให้เป็นแบบอย่างแก่สังคม

หากพระสงฆ์ได้ทำหน้าที่ของตนอย่างสมบูรณ์ ศึกษาและเข้าใจพระวินัยอย่างถ่องแท้
ประยุกต์พระวินัยให้เป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ได้อย่างสอดคล้องกลมกลืนกับธรรมะ และ
ภาครัฐก็ให้ความร่วมมือประสานงาน อำนวยความสะดวกดำเนินกิจกรรมทุกอย่างด้วยดีแล้ว ก็เชื่อ
ได้ว่า พระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นเวลา ๒๕๕๖ ปี ก็ยังมีคุณค่าและประโยชน์ต่อ
สังคมไทยและสังคมโลกสืบไป

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

(๑) ศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูทศเวทีของบุตร-ธิดาที่มีต่อบิดา มารดาผู้เป็นพระอรหันต์ของลูกในพุทธศาสนาเถรวาท

(๒) ศึกษาเปรียบเทียบการอนุรักษ์ธรรมเนียมชาติในสังคมไทยกับสังคมตะวันตกว่ามีความเหมือนหรือต่างกันอย่างไร

(๓) ศึกษาความกตัญญูทศเวที : กรณีศึกษาเฉพาะในสถาบันการศึกษาต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน

(๔) ศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูต่อการอนุรักษ์ธรรมเนียมชาติที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก

บรรณานุกรม

๑. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

๒. ข้อมูลทุติยภูมิ

๑) หนังสือทั่วไป

เกษม จันทร์แก้ว. วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๓๗.

กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์. ศาสนาอินเดียกับธรรมชาติ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓.

โกศล จิ่งเสถียรทรัพย์ และ โกเมธ นาควรรณกิจ. Healing Environment. นนทบุรี : สถาบันรับรองคุณภาพสถานพยาบาล (องค์การมหาชน), ๒๕๕๔.

คณะกรรมการแผนกตำรา. มงคลตัดท่อนี่แปล เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ทวี บุญยเกตุ. พ่อสอนลูก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๔.

ธีระพล อรุณะกสิกร และคณะรวบรวม. พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, ๒๕๔๒.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะ. วิถีใหม่แห่งการพัฒนา : วิถีวิทยาศาสตร์สังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ประชา หุตานิวัตร. การเมืองสีเขียว. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเด็ก, ๒๕๒๒.

ประเวศ อินทองปาน. พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๔๗.

ทวี บุญยเกตุ. พ่อสอนลูก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๔.

ดนัย บวรเกียรติกุล. ผลกระทบสิ่งแวดล้อมและปัญหาสุขภาพจากการท่องเที่ยวและนันทนาการ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๐.

นวม สงวนทรัพย์. สังคมวิทยาศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗.

นิวัติ เรื่องพานิช. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : เกลิมชัยการพิมพ์, ๒๕๔๒.

พ.อ.ปิ่น มุกข์นิต. มงคลชีวิต. กรุงเทพมหานคร : พับลิเคชั่น เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๑๕.

พ.สถิตววรรณ (นามแฝง). อุดมมงคลในพระพุทธศาสนา เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์, ๒๕๔๘.

พันตรี ป. หลงสมบุญ. พจนานุกรม มคอ-ไทย. กรุงเทพมหานคร : อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๐.

พุทธทาสภิกขุ. กัตถุญญกถาที่เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

พงษ์วุฒิ สิทธิผล. การจัดการสิ่งแวดล้อมเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สกายบุ๊กส์ จำกัด, ๒๕๔๗.

พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กุลยาณธมฺโม). เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓.

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). พระในบ้าน. กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๔๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . คนไทยกับป่า. พิมพ์ครั้งที่ ๔ . กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗.

_____ . คนไทยกับสัตว์ป่า. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒.

พระธรรมธีรราชฆาตุมณี (โชดก ญาณสิทธิ). มงคล ๓๘. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖.

พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปโน ป.ธ.๕). คู่มือพระอุปัชฌาย์. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กาญจนบุรี : สหทัยพัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๐.

พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ. พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

พระมหาสังเวช ฐมฺมเนตฺติโก. ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ฐมฺมจิตโต). มองสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นท์, ๒๕๓๖.

_____ . **ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด,
๒๕๓๘.

พระราชวรมุณี (ประยูร ธรรมจิตโต). **พระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพมหานคร : ศยาม,
๒๕๔๑.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มั่งคั่งถกที่ปิ่นแปล เล่ม ๔**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๖.

มัน เสือสูงเนิน. **นิเวศวิทยาในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๕.

มานพ นักการเขียน. **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**. กรุงเทพมหานคร : อักษร
เจริญทัศน์, ๒๕๓๕.

_____ . **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร :
บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์. **ปณิธานหิ้งห้อย**. ศูนย์ฝึกวิปัสสนากรรมฐาน โโกเอ็นก้า, ๒๕๔๖.

วินัย วีระพัฒนานนท์. **สิ่งแวดล้อมศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐.

วิทย์ วิศเวทย์. **ปรัชญาทั่วไป มนุษย์โลก และความหมายของชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญ
ทัศน์, ๒๕๒๐.

วิชัย เทียนน้อย. **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
อักษรวัฒนา, ๒๕๔๒.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร). **มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา, ๒๕๒๘.

สมพร เทพสิทธิ์า. **ศาสนากับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, ๒๕๓๗.

อู่แก้ว ประกอบไวทยกิจ บีเวอร์. **มนุษย์-ระบบนิเวศและสภาพนิเวศในประเทศไทย**.
กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๑.

๒) วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์

โกวิท ราชวงศ์. “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูกตเวทิตีในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาทัศนคติของ
คนชราว่าด้วยการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทย”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร-
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕.

- เจริญ ชัยแก้ว. “แนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม : ศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีตะวันตกกับ
พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.
- นายชนาวิทย์ ผู้นำพล. “การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔-๖ (ช่วงชั้นที่
๒) : กรณีศึกษา โรงเรียนวัดพิบูล สังกัดกรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, ๒๕๔๗.
- นายโกศล จึงเสถียรทรัพย์. “สิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาผู้ป่วยในสถานพยาบาล ตามแนวทาง
พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- บุญตา อัครจันทร์. “ต้นไม้ในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาต้นไม้ที่ปรากฏในพุทธประวัติและต้นไม้
ที่ใช้เป็นยา”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๘.
- พุทธชาติ แผนสมบุญ. “ศึกษาความกตัญญูทวดต่อสิ่งแวดล้อมในมุมมองพระพุทธศาสนา :
กรณีศึกษาทรัพย์ากรน้ำ”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- พระครูใบฎีกาถาวร สุรปลญโญ (เสนสอน). “การศึกษาบทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพย์ากรป่า
ไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของพระนิภากรโสภณ (ไกร ฐานิสฺสโร) วัดหนองกลับ
อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิต
วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- พระครูศรีสุต โสภณ (เงิน ชาตเมธี). “ความกตัญญูทวดที่ในฐานะคุณธรรมก้ำจุนสังคมจากมุมมอง
พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พระมหาเจิม สุวโจ. บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระ
อธิการพงศ์ศักดิ์ เตชธมโม. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระมหาประเสริฐ ญาณสีโล. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องแนวความคิดเชิงจริยศาสตร์ในมงคล
สูตร”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหา
มกุฏราชวิทยาลัย) ๒๕๔๗.

พระมหาอุทัย มูลแก้ว. “การจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระธรรมวินัยปิฎก”. **วิทยานิพนธ์ศิลป-
ศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.

พระสุมิตร ปิยสีโล (ศรีเตตราวญ). “การอนุรักษ์สัตว์ป่าตามแนวพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๔.

พระสงเสริม แสงทอง. “แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักทางพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.

วรพจน์ ทองใบ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ : ศึกษา
เปรียบเทียบเฉพาะกรณี พระพญ์ศักดิ์ เตชธมฺโม วัดผาลาด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
กับการปลูกป่าสมุนไพรรของพระสมนึก นาโถ วัดปลักไม้ลาย อำเภอกำแพงแสน จังหวัด
นครปฐม”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิด,
๒๕๓๗.

สมคิด เหลาฉลาด. “ความเชื่อเรื่องบุญและบาปกับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนระดับ
มัธยมศึกษาตอนปลาย เขตกรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์หลักสูตรพัฒนาชุมชน
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒.

อำนวย จันเงิน. “การพัฒนาความกตัญญูแก่เวทีตามแนวคิดของพระพุทธชวญาณ (ทองย้อย กิตติทิน-
โน)”. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตร์มหาบัณฑิต**. คณะอักษรศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๓๗.

๓) บทความ

ผศ.ดร. สมชัย ศรีนอก. “พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม”. ใน **รวมบทความประชุม
วิชาการทางพระพุทธศาสนานานาชาติ ครั้งที่ ๘ เนื่องในวันวิสาขบูชา วันสำคัญสากล
ของโลก ๑๒-๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๔ ประเทศไทย**. รวบรวมจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด, ๒๕๕๔.

ดร. ประพันธ์ ศุภสร. วินัยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม. **รวมบทความประชุมวิชาการทาง
พระพุทธศาสนานานาชาติ ครั้งที่ ๘ เนื่องในวันวิสาขบูชา วันสำคัญสากลของโลก ๑๒-
๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๔ ประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด,
๒๕๕๔.

๔) หนังสือแปล

ติช นัท ฮันท์ (Thich Nhat Hanh). **ศานติในเรือนใจ**. แปลโดย วีระเดช อุทัยวิทยารัตย์. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๐.

๕) ภาษาอังกฤษ

Cambridge International Dictionary of English. Cambridge University, 1995.

David J. Kalupahana. "Toward a Middle Path of Survival". in J. Baird Callicott and Roger T. Ames (eds) **Nature in Asian Traditions of Thought: Essays in Environmental Philosophy**, New York : State University of New York Press, 1989; reprinted as Indian edn Delhi: Sri Satguru Publications, 1991.

E.F. Schumacher. **Small is Beautiful : A Study of Economics as if People Mattered**.
London : Biond & Briggs, 1973.

J. Baird Callicott and Roger T. Ames (eds) **Nature in Asian Traditions of Thought : Essays in Environmental Philosophy**. New York:State University of New York Press, 1989; reprinted as Indian edition (Delhi : Sri Satguru Publications, 1991).

J.A. Simpson and E.S.C. Weiner, **The Oxford English Dictionary**, second edition, Volume 5, (The United states of America :Rand McNally@Company, Taunton Mass.), Clarendon Press. Oxford, 19...,

Keenleyside, C. Voluntary Action in Conservation In Joan De (Jan D) and Richard Loyed (eds.). **Conservation and Agriculture**. Chichester : John Wiley & Sons, 1977.

Noah Webster and Jean L. McKechnie. **Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Lanuage**. Second Edition, The United states of America : copyright by the world publishing company, 1957.

Pragati Sahni. **Environmental Ethics in Buddhism**. (London and New York : Routledge Taylor & Francis Group, 2007.

Padmasiri de Silva. **Value Orientation and Nation Building**. Colombo : Lake House Investment, Ltd., 1976.

Pandharinath H.Prabhu. Hindu Social Organization. Bomday : Ram Printograph, 1991.

The World Conservation Union (IUCN). Caring for the Earth; : A Strategy for Sustainable Living. Swilzerland : Gland, Swilzerland, 1991.

๖) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ออนไลน์

<http://www.4090917.ob.tc/type.htm> เข้าถึงเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๕๖.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระสุทัศน์ กตสาโร (ประทุมแก้ว)
- วัน/เดือน/ปีเกิด : ๒๖ ตุลาคม ๒๕๒๔
- สถานที่เกิด : ๘๐ หมู่ที่ ๓ ตำบลบ้านชบ อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์
- การศึกษา :
- พ.ศ. ๒๕๕๐ สอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอก
  - พ.ศ. ๒๕๕๑ พธ.บ. (พุทธศาสตรบัณฑิต) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
  - บธ.บ. (บริหารธุรกิจบัณฑิต) สาขาคอมพิวเตอร์ธุรกิจ วิทยาลัยเฉลิมกาญจนา
  - พ.ศ. ๒๕๕๒ ประกาศนียบัตรบัณฑิตวิชาชีพครู มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ศูนย์การศึกษาศรีสะเกษ
  - พ.ศ. ๒๕๕๓ ศน.ม (พุทธศาสนาและปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ศูนย์การศึกษาศรีสะเกษ
- ประสบการณ์ : ครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน โรงเรียนราษฎร์ไศล ตำบลเมืองคง อำเภอราษฎร์ไศล จังหวัดศรีสะเกษ
- อุปสมบท : เมื่ออายุ ๒๓ ปี วันที่ ๕ เดือน กรกฎาคม พ.ศ ๒๕๔๘ เวลา ๑๐.๔๔ วัดโพธาราม ตำบลสังขะ อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ ๓๒๑๕๐
- สังกัด : วัด ใต้ ตำบลเมืองคง อำเภอราษฎร์ไศล จังหวัดศรีสะเกษ ๓๓๑๖๐
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดศรีสว่างบ้านค้อ ตำบลระเวียง อำเภอโนนนารายณ์ จังหวัดสุรินทร์ ๓๒๑๓๐